

De VROM-raad adviseert regering en parlement over beleid voor een duurzame leefomgeving, in het bijzonder op het gebied van wonen, ruimte en milieu. De VROM-raad bestaat uit onafhankelijke deskundigen met sterk uiteenlopende achtergronden. Dit draagt bij aan de advisering vanuit een brede benadering. Bovendien komen veel adviezen tot stand in actieve samenwerking met andere adviesraden.

De nadruk ligt op strategische keuzen voor de (middel)lange termijn aan het begin van de beleidscyclus. Daarnaast worden ook zowel gevraagde als ongevraagde adviezen gegeven naar aanleiding van actuele vraagstukken. Advisering vindt zo mogelijk plaats aan het begin van de beleidscyclus. Adviezen hebben dan ook vooral een pro-actief in plaats van een reactief karakter.

VROM-raad
Oranjevuitensingel 6
Postbus 30949 – IPC 105
2500 GX Den Haag
T (070) 339 15 05
F (070) 339 19 70
E vromraad@minvrom.nl
I www.vromraad.nl

Colofon

Stad en wijk verweven. Schakelen, verbinden, verankeren in de stad
VROM-raad, Den Haag, 2009
Overname van teksten is uitsluitend toegestaan onder bronvermelding

Fotoverantwoording:

Omslag	Anita Bruines / VROM-raad
Pagina 8/54	Paul van Riel / Hollandse Hoogte
Pagina 14	Bert Spiertz / Hollandse Hoogte
Pagina 32a/33a/34a/35a+b	C. Richters
Pagina 32b/33b/34b	FBW Architecten
Pagina 36	Truus van Gog / Hollandse Hoogte
Pagina 51/52/53	AT5 Producties
Pagina 81/82/83	organisatie Triennale
Pagina 84	John Schaffer / Hollandse Hoogte
Pagina 93a+b/94a/95b	Haagse Sporttuin
Pagina 94b/95a	Anita Bruines / VROM-raad
Pagina 96	Peter Hilz / Hollandse Hoogte

Opmaak en drukwerk
OBT bv, Den Haag

ISBN: 978-90-8513-041-3

Stad en wijk verweven

Schakelen, verbinden, verankeren in de stad

Stad en wijk verweven

Schakelen, verbinden, verankeren in de stad

VROMRaad

Aan de minister voor Wonen, Wijken en Integratie
de heer mr. E.E. van der Laan
Postbus 20951
2500 EZ Den Haag

Aan de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
mevrouw dr. M. Bussemaker
Postbus 20350
2500 EJ Den Haag

datum: 1 juli 2009
kenmerk: VRR2009001425 / RMO/U-0944
betreft: aanbieding adviezen VROM-raad en RMO

Mijnheer de Minister en mevrouw de Staatssecretaris,

Hierbij bieden wij u met genoegen twee adviezen aan: het advies 'De wijk nemen. Een subtiel samenspel van burgers, maatschappelijke organisaties en overheid' van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en het advies 'Stad en wijk verweven. Schakelen, verbinden, verankeren in de stad' van de VROM-raad.

Beide raden signaleren in het beleid een sterke oriëntatie op de wijk. De wijk is wel vaak vindplaats van problemen, maar lang niet altijd het beste schaalniveau om deze ook op te lossen. Juist andere schaalniveaus, zoals dat van de stad en de regio, kunnen perspectief bieden bij het oplossen van maatschappelijke problemen. Daarnaast vergeet het beleid voor een sterkere stad en regio wel eens dat er ook lagere schaalniveaus zijn die bijdragen aan beleidsdoelen. Dit is voor beide raden – conform de werkprogramma's – aanleiding geweest om de regering en het parlement te adviseren. De RMO richt zich op de meerwaarde en de tekorten van wijkgericht werken; de VROM-raad gaat in op het verweven van stad en wijk in beleid en praktijk.

De wijk nemen

Wijkgericht werken is populair, zowel bij het rijk als binnen gemeenten. De RMO meent dat wijkgericht werken vraagt om een subtiel samenspel van burgers, maatschappelijke organisaties en overheid. Een zorgvuldige inzet van wijkgericht werken is noodzakelijk om te voorkomen dat het aan (te) hoge verwachtingen ten onder gaat. Om het wijkgericht werken beter te benutten is het van belang om de 'wijkschaal' niet aan professionals en bewoners dwingend op te leggen. Dat lijkt misschien vanzelfsprekend, maar dat is het in de huidige context van wijkgericht werken met zijn eigen 'wijkjargon' en zijn inhoudelijke, meetbare doelstellingen op wijkniveau en de daarmee samenhangende hoge verwachtingen zeker niet. Professionals zullen enerzijds de wijk als vindplaats voor problemen kunnen benutten, maar anderzijds zullen zij vaak ook de wijk moeten laten voor wat het is en verbindingen met professionals, bewoners en overheden elders moeten leggen. Een te strak 'wijkkeurslijf' belemmert dat (andere) beloftevolle initiatieven van onderop tot ontwikkeling komen. Misschien is het daarom ook beter te spreken van 'gericht werken' dan van 'wijkgericht werken'.

Stad en wijk verweven

De VROM-raad adviseert het wijkgerichte en stedelijke beleid veel meer te verweven: de aanpak van wijken te versterken door investeringen in stedelijkheid en in het stedelijke beleid het sociale en economische kapitaal in de wijken veel meer te benutten. De stedelijke voorzieningen (bedrijven, maatschappelijke voorzieningen, openbare ruimte, etc.) zijn hierin belangrijk. Zij kunnen de stad sterker maken door ruimte te bieden voor sociale stijging, groepen in de stad vast te houden en nieuwe groepen aan te trekken. Het zijn plekken van ontmoeting en verrassing die netwerken van mensen kunnen vergroten en hen in contact kunnen brengen met nieuwe werelden en nieuwe mensen.

De raad ziet nog vele kansen om in het beleid van en voor steden en bij investeringen effectiever te werk te gaan. Drie begrippen kunnen hierbij behulpzaam zijn: het *schakelen* tussen schaalniveaus (tussen buurt, wijk, stad, regio), het *verbinden* van groepen en sectoren in de stad en het *verankeren* van betekenisvolle maatschappelijke initiatieven (belang van duurzame resultaten). Voor de rijksoverheid ziet de VROM-raad een rol op het vlak van visievorming, overleg met partijen en ondersteunende kaders.

De raden willen met de twee adviezen houvast en inspiratie bieden aan allen die met steden en wijken aan de slag zijn: de rijksoverheid en de partijen op regionaal en lokaal niveau. De adviezen kunnen u behulpzaam zijn bij onder meer de nadere uitwerking van het wijkgericht werken, van het nieuwe stedenbeleid, van de verstedelijkingsafspraken en bij het beleid voor het versterken van sociale samenhang. Uiteraard zijn wij gaarne bereid de adviezen nader toe te lichten.

Hoogachtend,

De voorzitter van de RMO,

mr. S. Harchaoui

De voorzitter van de VROM-raad,

mr. H.M. Meijdam

De algemeen secretaris van de RMO

dr. R. Janssens

De algemeen secretaris van de VROM-raad

drs. A.F. van de Klundert

Inhoudsopgave

1	Inleiding	9
2	Stedelijkheid als kracht	15
2.1	Aandacht voor wijk en stad	15
2.2	Wat is stedelijkheid?	19
2.3	Stedelijkheid staat onder druk	22
2.4	Noodzaak van schakels en verbindingen in de stad	25
2.5	De opgave: investeer in stedelijkheid; in schakels en verbindingen	30
	Casus: Omnizorg	33
3	Stad en wijk verweven in het beleid	37
3.1	Twee gescheiden beleidswerelden	37
3.2	Hoe stedelijkheid uit het beleid verdwijnt	38
3.3	Oog voor stedelijkheid	42
3.4	Valkuilen in het beleid	44
3.5	Beleidsstrategie: schakelen, verbinden en verankeren	47
3.6	Betekenis voor het beleid van de rijksoverheid	49
	Casus: Realitysoap West Side	51
4	Stad en wijk verweven in de praktijk	55
4.1	Waardevolle initiatieven verkend	55
4.2	Fysiek-ruimtelijke strategieën	56
4.3	Sociaal-economische strategieën	64
4.4	Sociaal-maatschappelijke strategieën	68
4.5	Mediawijze strategieën	74
4.6	Meerwaarde voor stad en wijk	78
	Casus: Triënnale Apeldoorn	81
5	Aanpak en spelers	85
5.1	Zes factoren om te verankeren	85
5.2	De lokale spelers	89
	Casus: De Haagse Sporttuin	93

6	Conclusies en aanbevelingen	97
6.1	Positionering van het advies	97
6.2	Conclusies	98
6.3	Aanbevelingen	101
	Literatuur	107
Bijlage 1	Ladders van sociale stijging	111
Bijlage 2	Verkenning en externe contacten	113
Bijlage 3	Samenstelling VROM-raad	115

Stad en wijk verbinden

Schakelen, verbinden, verankeren in de stad

1 Inleiding

Stedelijkheid als kracht van de stad

De kracht van de stad zit in stedelijkheid. In het feit dat de stad vele mensen, voorzieningen en ‘werelden’ samenbrengt. In de stad leven ouderen en jongeren, gezinnen met één, twee of meer ouders, winkeliers en kunstenaars, mensen van Nederlandse en buitenlandse komaf. De stad is de plek waar mensen wonen, werken, naar school gaan, winkelen, sporten en hun vrije tijd doorbrengen. Dit alles levert ervaringen, verhalen en herinneringen op. In de stad komen de werelden bijeen van voorspoed en van armoede, van vooruitgang en stagnatie, van harmonieus samenleven en conflict, van warmte en anonimiteit, van openbaarheid en illegaliteit. De stad heeft een januskop. Verschillen in een stad of ook in een wijk zullen er altijd zijn. Maar verschillen maken juist ook kwaliteit (VROM-raad, 1999).

De stad is altijd in beweging en nooit af, is voortdurend in verbouwing. De hoge dynamiek maakt dat velen zich aangetrokken voelen tot de stad. De stad biedt kansen door de diversiteit van mensen en functies: kansen om hogerop te komen, om grenzen te verleggen en om in contact te komen met andere werelden (Platvoet en Van Poelgeest, 2005). De kracht van de stad zit in de variëteit aan kansen die wordt geboden, in de dynamiek en de veelzijdigheid. De verbindingen die worden gelegd tussen mensen, tussen activiteiten en tussen ervaringen.

Gescheiden beleidswerelden

De vraag is nu of in de huidige beleidspraktijk stedelijkheid goed wordt gebruikt en uitgewerkt. De VROM-raad vermoedt, dat er een conceptuele tweedeling tussen ‘wijk’ enerzijds en ‘stad’ anderzijds is ontstaan, die weinig recht doet aan de veelzijdigheid en de dynamiek van de stad.

Enerzijds is er het ruimtelijk-economisch verhaal over de stad. Dit is veelal optimistisch van toon en benadrukt de kansen. Het zet in op de (internationale) concurrentiepositie van steden en stedelijke netwerken. Hiervoor is het nodig internationale bedrijven aan te trekken, een goede bereikbaarheid tot stand te brengen, creatieve industrie en hoogwaardige voorzieningen op het gebied van onderwijs, kunst en cultuur te bieden. Het stelt ook eisen aan een hoogwaardige inrichting van de woon- en werkmilieus. Deze verhalen vertalen zich in de vele ambities van steden (onder andere de sterke stad, de creatieve stad, de duurzame stad). In deze oriëntatie domineren concepten als ‘groei’ en ‘niet achterblijven in de Europese competitie’ en wordt het regionale of stedelijke schaalniveau gehanteerd.

Anderzijds bestaat het verhaal van de wijken. Dat gaat vooral over de wijken met een cumulatie van problemen. In eerste instantie waren de verhalen over de wijken negatief van toon: over wijken en bewoners die op achterstand staan, over spanning tussen bevolkingsgroepen in de wijk, over dat het onveilig en niet prettig wonen en leven is. Wie de gelegenheid heeft te vertrekken uit deze wijken, grijpt deze mogelijkheid aan. Inmiddels is een integraal actieprogramma ingezet, waarmee deze wijken er weer bovenop geholpen moeten worden: in een periode van acht tot tien jaar worden deze wijken omgetoverd tot krachtwijken. De toon van dit verhaal is inmiddels positiever. Er wordt niet alleen gekeken naar problemen, maar vooral ook naar kansen. De aanpak wordt gemeten aan de achterstand van deze wijken ten opzichte van het stedelijk gemiddelde. Deze moet verkleind. De oplossingen worden daarbij hoofdzakelijk op buurt- en wijk-niveau gezocht.

De raad vindt een strikte scheiding tussen wijk en stad onvruchtbaar. Gemist wordt een verbinding tussen het beleid voor de wijk en het beleid voor de stad. In de aanpak van voormalig minister Vogelaar wordt de oplossing voor maatschappelijke problemen op een laag schaalniveau, namelijk dat van de wijk, gezocht. Maar ook in het stedenbeleid na 2010 lijkt de focus steeds meer op het niveau van de wijk te komen liggen.

Op een laag schaalniveau kan wel veel worden 'gevonden' (de wijk als 'vindplaats van problemen'), maar kan niet alles worden opgelost. Zo is een relatief hoge werkloosheid onder laagopgeleiden in een wijk lastig binnen de wijkgrenzen op te lossen. Driekwart van de banen voor de gemiddelde laagopgeleide bevindt zich namelijk buiten de stad, 23% in de stad zelf en slechts 1,4% in de wijk waar hij woont (Marlet en Van Woerkens, 2008). Ook laagopgeleide werklozen zijn dus aangewezen op de regionale arbeidsmarkt. Daarbij is de mobiliteit van mensen vaak groter dan gedacht.

Verder doet het werken vanuit kansen op stedelijk niveau en vanuit problemen op wijkniveau, geen recht aan het functioneren en de veelzijdigheid van de stedelijke samenleving. Ook de stad heeft minder sterke kanten, ook wijken hebben kansen.

De raad vindt het noodzakelijk om in het beleid en in de praktijk stad (lees ook regio) en wijk veel meer te verweven. Hij verwacht dat met het koppelen van de wijk aan de stad en de stad aan de wijk beide sterker gemaakt kunnen worden, omdat zowel de perspectieven van stedelingen als ook die van de stad verbeteren. Dit advies is daarom een zoektocht naar wat stedelijkheid kan bijdragen aan het versterken van wijken en wat wijken en bewoners kunnen betekenen voor stedelijkheid.

De opgave: investeren in stedelijkheid en in 'schakels' en 'verbindingen'. De kracht van de stad zit in stedelijkheid: in het intensieve gebruik en de diversiteit van functies, in de diversiteit van mensen en in de plekken in de stad die uitwisseling en gedeelde ervaringen mogelijk maken. De raad signaleert dat stedelijkheid als kracht van de stad onder druk staat. De ruimtelijke en sociale uitsortering in de stad neemt toe. Het is minder vanzelfsprekend dan vroeger dat verschillende groepen met elkaar in contact komen. Dit proces wordt versterkt, omdat voorzieningen en bedrijven, de plekken van ontmoeting en verrassing, uit de wijk verdwijnen. Hierdoor kom je in de eigen buurt en wijk minder snel in contact met andere groepen en andere werelden. Elders in de stad ontstaan nieuwe voorzieningen, die vaak selectief groepen aantrekken. Tegelijkertijd zien we nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing ontstaan (internet), die potentie hebben.

De grote opgave is daarom te investeren in stedelijkheid; in zowel de stad als geheel als in de wijken. Dit is belangrijk om de vele potenties van de stad, onder andere die van sociale stijging, te benutten. Van belang zijn voorzieningen/activiteiten in de stad waar mensen in contact komen met andere groepen en andere werelden, opdat zij hun netwerken en ervaringswerelden kunnen vergroten. Het gaat ook om voorzieningen/activiteiten, waar iemand een andere rol/functie kan vervullen en die andere handelingsopties biedt. Bijvoorbeeld een plek waar een jongere niet wordt aangesproken op zijn Marokkaanse afkomst, maar op zijn functioneren als spits in het voetbalteam. Er ligt een waarde in het kunnen beleven van verschillende identiteiten.

Over deze betekenisvolle voorzieningen en/of activiteiten gaat dit advies. We duiden ze aan met de begrippen 'schakels' en 'verbindingen'. Ze geven ruimte aan stadsbewoners om hun sociaal-economische en sociaal-culturele perspectieven te verbeteren, maar kunnen ook bijdragen aan het sociaal vertrouwen en het thuisvoelen in de stad.

We kijken niet alleen naar sociaal-maatschappelijke voorzieningen als scholen, sportverenigingen en culturele voorzieningen, maar ook naar bedrijven, groen en infrastructuur. We hebben daarbij oog voor zowel de sociale, de fysieke, de economische als de virtuele aspecten. Verder zijn voorzieningen/activiteiten, die schakelen en verbinden niet per definitie publiek. Ook op private plekken en via private initiatieven kunnen schakels en verbindingen tot stand komen en netwerken worden vergroot.

Bij het investeren in stedelijkheid kunnen volgens de raad in het beleid drie begrippen behulpzaam zijn: *schakelen*, *verbinden* en *verankeren*. Het vergroten van netwerken van mensen kan door het 'schakelen' tussen de ruimtelijke schalen

(buurt, wijk, stad, regio, land, buitenland) en door sectoren en groepen in de stad samen te brengen ('verbinden'). Daarnaast is er een noodzaak om betekenisvolle voorzieningen/activiteiten te 'verankeren', dat wil zeggen gedurende langere tijd van betekenis te laten zijn en boven het projectniveau uit te laten stijgen.

Doel en vraagstelling advies

Doel van dit advies is het Rijk en de steden te adviseren over hoe het beleid van en voor steden verrijkt kan worden met investeringen in stedelijkheid. Met het advies wil de raad het belang van een goede infrastructuur van voorzieningen voor de positie van steden benadrukken. Een aantrekkelijk voorzieningenaanbod draagt op meerdere manieren bij aan een sterke stad. Het is van belang voor het verbeteren van sociaal-economische en sociaal-culturele perspectieven van stadsbewoners, voor het vasthouden van middengroepen in de stad en voor het aantrekken van bewoners, ondernemers en bezoekers.

Het advies beoogt nieuwe inzichten te bieden aan het Rijk en de steden bij de uitvoering van de wijkaanpak, bij de uitwerking van het nieuwe stedenbeleid, van de verstedelijkingsafspraken en van het beleid voor het versterken van sociale samenhang. De raad wil inspiratie bieden aan allen die met steden en wijken aan de slag zijn: de rijksoverheid en de partijen op regionaal en lokaal niveau.

Het advies bevat handreikingen om in het beleid van en voor steden en bij investeringen in steden efficiënter en doelgerichter te werk te gaan. Dat wil zeggen dat investeringen en projecten beter bijdragen aan maatschappelijke doelen (zoals werkgelegenheid, opleiding, ontmoeting, sociale samenhang, et cetera) en tot meer duurzame resultaten leiden.

Centrale vraag:

Kunnen in het beleid het stedelijk ruimtelijk-economisch kansdenken en het wijkgericht probleemdenken meer met elkaar worden verbonden met als doel de stad sterker te maken en de sociaal-economische en sociaal-culturele perspectieven van stadsbewoners te verbeteren?

Onderzoeksvragen:

1. Welke schakels en verbindingen (voorzieningen, activiteiten) in de stad kunnen de netwerken (sociaal, ruimtelijk en virtueel) van mensen vergroten en hoe kunnen deze schakels en verbindingen verankerd worden?
2. Welke publieke en private initiatieven zijn in dit verband betekenisvol en welke lessen kunnen we hieruit trekken voor het beleid?

Positionering advies

Dit advies volgt op eerdere adviezen van de raad over stedelijke ontwikkeling en vernieuwing. Relevant in deze zijn 'Stad en wijk: verschillen maken kwaliteit' (1999), 'Haasten en onthaasten in de stedelijke herstructurering' (2002) en 'Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing' (2006). In dit voor u liggende advies wordt het belang van voorzieningen en de relatie tussen wijk en stad benadrukt. In eerdere adviezen zijn andere facetten belicht (verschil, tempo, sociale stijging). Dit advies is dus geen 'opvolger' of 'vervanger' van deze eerdere adviezen. Dit advies is ook geen operationele uitwerking van eerdere adviezen. Dit laatste gaat immers de grenzen van wat de VROM-raad mag en vermag te buiten. Verwacht u dus geen spoorboekje of handleiding. Wel hoopt de raad inspiratie en richting te bieden voor het beleid en de praktijk van stedelijke ontwikkeling en vernieuwing.

Ook ligt er een belangrijke relatie met het advies 'De wijk nemen. Een subtiel samenspel van burgers, maatschappelijke organisaties en overheid' van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO). Dit advies stelt de wijkgerichte aanpak centraal. Startpunt is de observatie dat er veel drukte is op wijkniveau. Bestuurders en professionals zien het wijkniveau als meest geschikte niveau om vele en diverse problemen aan te pakken. De RMO analyseert vervolgens wat de betekenis van de wijk voor burgers, bestuurders en professionals is en geeft aan voor welke problemen de wijkgerichte aanpak wel en geen oplossing kan zijn. De VROM-raad start met dezelfde observatie, dat de oplossingen op een klein gebied, de wijk worden gezocht. De wijk is vindplaats van problemen, maar lang niet altijd het beste schaalniveau om deze ook op te lossen. De raad werkt dit vervolgens uit door te kijken wat stedelijkheid kan bijdragen aan de oplossing van problemen in de wijken en hoe het beleid voor stad en wijk meer verweven kan worden.

Opbouw

- Stedelijkheid als kracht (hoofdstuk 2)
- Stad en wijk verweven in het beleid (hoofdstuk 3)
- Stad en wijk verweven in de praktijk (hoofdstuk 4)
- Aanpak en spelers (hoofdstuk 5)
- Conclusies en aanbevelingen (hoofdstuk 6)

Stad en wijk verweven

14

Schakelen, verbinden, verankeren in de stad

2 Stedelijkheid als kracht

In dit hoofdstuk zet de raad uiteen, dat het zaak is het beleid voor stad en wijk meer te verweven. Het begrip stedelijkheid kan hierbij helpen. De kracht van de stad zit in stedelijkheid, maar deze staat onder druk door sociale en ruimtelijke uitsortering. Plekken van ontmoeting en verrassing verdwijnen uit de wijken. In het beleid is er wel aandacht voor het ‘gedifferentieerder’ maken van wijken. De aandacht gaat hierbij vaak uit naar het creëren van plekken van ontmoeting. Volgens de raad zou daarbij meer aandacht mogen zijn voor het creëren van plekken van verrassing. Er liggen kansen om stedelijkheid in wijken te bevorderen en betekenisvolle initiatieven wijkoverstijgend te maken. Het vraagt investeringen in plekken die ruimte geven om in contact te komen met nieuwe mensen en nieuwe werelden (de ‘schakels en verbindingen’). Dit met als doel de stad sterker te maken en de perspectieven van stadsbewoners te verbeteren.

2.1 Aandacht voor wijk en stad

Focus op de wijk

Het is druk in de wijk, vooral in de wijken die de naam van voormalig minister Vogelaar dragen. Bestuurders, professionals en bewoners werken gezamenlijk aan een verbetering van het woon- en leefklimaat en van de perspectieven van de bewoners. Het wijkgerichte beleid gaat over wonen, werken, leren en opgroeien, integreren en veiligheid. Het bestaat uit een breed palet van instrumenten: de sloop en nieuwbouw van woningen, brede scholen, Cruyff Courts, stageplaatsen en leerwerkplekken, ondernemerschap in de wijk, beleid achter de voordeur, et cetera. Ook in het nieuwe stedenbeleid is er een sterke oriëntatie op de wijk. De RMO relateert in zijn advies over wijkgericht werken de hooggespannen verwachtingen van bestuurders, ambtenaren en professionals van de betekenis van de wijk: als ontmoetingsplek met de burger, als terrein voor de aanpak van maatschappelijke problemen en als optimale arena voor samenwerking (RMO, 2009).

Aandacht voor de wijk is er in het nationale beleid altijd geweest. Er is sprake van een pendule: perioden met een sterke focus op de wijk (jaren vijftig, zeventig van de vorige eeuw en deze eeuw) worden afgewisseld met perioden met een sterke focus op de stad (de jaren zestig en negentig van de vorige eeuw), zie kader.

De pendule in aandacht voor wijk en stad

In de jaren vijftig stond de wijkgedachte centraal. De wijk werd gezien als hét integratiekader en als een bouwsteen voor gemeenschapsleven. Maar deze claim viel niet vol te houden toen eind jaren vijftig en begin jaren zestig de moderniteit doorbrak: er kwamen ruimere vervoersmogelijkheden, stijgende welvaart en een groter bereik van voorzieningen. De jaren zestig werden de jaren waarin de stad als geheel voorop stond. Verondersteld werden een hoge territoriale ongebondenheid en een burger die footloose is. Bestuurders waren druk in de weer met cityvorming en met de stedelijke ontwikkeling. In dit perspectief was de buurt slechts een ijl gebied en een sta-in-de-weg voor de moderne stad.

In de jaren zeventig werd de buurt opnieuw uitgevonden, maar nu als voertuig van protest tegen de verdringing van bewoners door de cityvorming en ook als kader voor actie voor verbetering van de woning en de woonomgeving. 'Bouwen voor de buurt' werd het motto van een coalitie tussen enerzijds de 'oorspronkelijke' bewoners en studenten en anderzijds de gemeente, om de vernieuwing van de buurt af te stemmen op de wensen en mogelijkheden van de zittende bewoners. Men streefde zowel naar een evenwichtige bevolkingssamenstelling per buurt (waarmee bedoeld werd dat het aantal nieuwe migranten aan een limiet gebonden moest worden) als naar voorrang voor de oorspronkelijke buurtbewoners. De buurt en de wijk waren dus weer helemaal terug. Dit paste goed in de jaren van hoge sturingsambities en van emancipatie van zittende bewoners in de oudere stadswijken. Later, in de jaren tachtig, werd 'bouwen voor de buurt' ingeruild voor 'bouwen voor de stad' en 'bouwen voor de markt'. De aandacht verschoof weer naar de stad, en vooral naar de 'Sterke Stad', met een ruimtelijk-economische agenda (bereikbaarheid, werkgelegenheid, citypromotie, woonmilieus voor de hogere inkomens). In de jaren negentig zette deze tendens zich door, maar werd ook de sociaal-ruimtelijke uitsortering (stad-ommeland, binnen de stad tussen de wijken) meer en meer een agendapunt van de rijksoverheid. Het Grotestedenbeleid richtte zich zowel op de versterking van de economische structuur van de stad als op de (fysieke, ruimtelijke en sociale) achterstanden. Daarbinnen domineerde geruime tijd de fysieke agenda van verbetering van het wonen (sloop, nieuwbouw, renovatie). Dat is per definitie gebiedsgericht en met de fysieke agenda sloop ook de gebiedsgerichte benadering en de accentuering op wijk- en buurtniveau weer naar binnen. In de eerste jaren na de eeuwwisseling werd meer en meer duidelijk dat zo'n agenda niet overal in Nederland van toepassing kan zijn. Herstructurering is een kwestie van haasten in bepaalde gebieden en van onthaasten in andere waar een veel rustiger, meer organische vernieuwing op haar plaats is. Dit is de basis voor een lijst van een beperkt aantal wijken en buurten waar de rijksoverheid beleid voor wil maken.

De laatste jaren maakten we kennis met een 56-wijkenaanpak van minister Dekker (2003-2006), een lijst van 140 wijken van haar opvolger Winsemius (2006) en een lijst van 40 wijken van minister Vogelaar (2007-2008). De beweging naar een nieuwe ronde van wijkbeleid was al ingezet voordat in 2005 het rapport 'Vertrouwen in de buurt' van de WRR uitkwam. Toch was dit rapport van grote betekenis. Het was niet zozeer een pleidooi voor buurtbeleid, maar het verwoordde dat vooral gezocht moest worden naar de positieve krachten in de buurt. Het stelde, veel meer dan de fysieke agenda, een sociale agenda van samenlevingsopbouw centraal. Deze (horizontale) sociale agenda werd een jaar later met het rapport 'Stad en stijging' van de VROM-raad verrijkt met een sociale agenda die meer verticaal is: sociale stijging. Het motto is, dat stedelijke vernieuwing dienstbaar moet zijn aan de vooruitgang van de bewoners in de betreffende wijken.

Bron: Smit, 2009

Met het regeerakkoord 'Samen Werken, Samen Leven' heeft de wijkgerichte benadering een nieuwe impuls gekregen. De opeenstapeling van problemen in sommige wijken staat hoog op de politieke agenda, zowel nationaal als lokaal. De raad onderschrijft de urgentie die er is om de problemen in deze wijken aan te pakken. Wat de VROM-raad, maar ook anderen (onder andere RMO, 2009; Engbersen en Engbersen, 2008: 79) wel opvalt, is dat ook de oplossingen voor deze problemen op een klein gebied, de wijk, worden gezocht. Op het niveau van de wijk kunnen thema's als bijvoorbeeld leefbaarheid en veiligheid geadresseerd worden. Maar op tal van andere terreinen (onder andere wonen, werken, zorg, sport, groen en cultuur) is er een noodzaak om voorbij de wijk te kijken. Zo functioneren de woningmarkt en de arbeidsmarkt regionaal en bestaat bijvoorbeeld de zorg-, sport-, groen- en cultuurinfrastructuur uit een samenhangend netwerk van voorzieningen op het niveau van buurt, wijk, stadsdeel, stad en de regio. De leefwereld van mensen reikt verder dan de wijk.

Een grotere leefwereld

Vele ontwikkelingen hebben er aan bijgedragen dat de leefwereld van mensen sterk is vergroot. De toegenomen mobiliteit en de toegenomen communicatiemogelijkheden zijn daarin wel de belangrijkste. Toen achtereenvolgens het openbaar vervoer, de auto en het vliegtuig voor velen binnen handbereik kwamen, is onze leefwereld onvoorstelbaar vergroot. Met één dag reizen kunnen we tegenwoordig vele duizenden bestemmingen in binnen- en buitenland bereiken. De afstanden zijn vanuit het tijdsaspect geredeneerd, korter geworden. Dit maakt dat onze keuzemogelijkheden in ruimtelijk opzicht verveelvoudigd zijn. Steden moeten daarom steeds meer concurreren met andere steden om de aandacht van bewoners, bedrijven en bezoekers.

Daarnaast heeft de ontwikkeling van de informatie- en communicatietechnologie ervoor gezorgd dat we binnen luttele seconden contact hebben met anderen elders op de wereld. Ervaringen en contacten hoeven niet meer face-to-face te verlopen. Het internet heeft deze communicatiemogelijkheden wereldwijd alleen maar vergroot. Daarnaast krijgen we via kranten, films, TV en internet informatie over bestemmingen, waar we zelf nooit zijn geweest.

Dat de leefwereld van mensen is vergroot, betekent nog niet dat mensen 'footloose' zijn geworden. Ten eerste is de actieradius van mensen niet onbegrensd. De woning is vaak de uitvalsbasis van waaruit we met een beperkt tijdbudget vele activiteiten trachten te combineren. De nabijheid van voorzieningen blijft dus nog steeds van belang voor het gebruik ervan; het is een kwestie van afstand, tijd en geld.

Ook moet niet vergeten worden, dat niet alle groepen even mobiel zijn. De oriëntatie van mensen op de directe woonomgeving en buurt is afhankelijk van de levensfase (Ministerie van VROM, 2004). Kinderen en ouderen zijn sterker georiënteerd op voorzieningen in de buurt dan andere groepen. Daarnaast zijn er groepen die fysieke dan wel financiële belemmeringen ondervinden om te gaan en te staan waar ze willen. Denk aan mindervaliden en mensen met een laag inkomen. Voor deze groepen weegt de nabijheid van voorzieningen zwaarder dan voor andere.

Ten tweede is de buurt waar men woont niet zomaar inwisselbaar voor een andere. Veel mensen hechten zich aan hun buurt. Door persoonlijke ervaringen en contacten met buurtbewoners, krijgt de eigen buurt een bepaalde betekenis. Uit onderzoek blijkt dat Nederlanders zich vooral hechten aan hun buurt via contacten met anderen (Van der Graaf, 2009). De betekenis van de buurt verschilt ook tussen bewoners. Er zijn verschillende interessante illustraties van de betekenis van de wijk voor verschillende groepen bewoners (zie onder andere Reijndorp, 1998; Reijndorp, 2004; Van der Zwaard, 2008).

De vergroting van de leefwereld van mensen betekent dus niet dat de buurt aan betekenis heeft verloren; de buurt heeft wel een andere betekenis gekregen.

Stad en wijk verweven

De vergroting van de leefwereld van mensen noodzaakt volgens de raad om ook in het beleid verder te kijken dan de wijk. Als je probeert alles in de wijk op te lossen, dan sluit je als het ware mensen op in de wijk. Het doet geen recht aan de sociale en ruimtelijke netwerken van mensen en sluit niet aan bij hun dagelijkse routines. Daar komt bij dat er maatschappelijke problemen zijn die door de wijkgerichte aanpak op het niveau van de wijk worden geadresseerd, maar waar de oorzaken op een hoger schaalniveau liggen (zie ook RMO, 2009).

Het pleidooi om verder te kijken dan de wijk betekent nadrukkelijk niet dat de raad de wijkgerichte aanpak wil inruilen voor een meer stedelijke aanpak. Het is wel zaak in het beleid en de praktijk stad (lees ook regio) en wijk veel meer te verweven. De raad is ervan overtuigd dat stedelijkheid kan bijdragen aan het oplossen van problemen in de wijken en dat hier nog vele kansen onbenut blijven. Andersom kan de stad niet floreren, als zij het sociaal, cultureel en economisch kapitaal in de wijken niet weet te benutten. Dit advies is daarom een zoektocht naar wat stedelijkheid kan bijdragen aan het versterken van wijken en wat wijken kunnen betekenen voor stedelijkheid.

2.2 Wat is stedelijkheid?

In het huidige beleidsdiscours over de stad wordt vaak gesproken over krachtige steden. In het Grotestedenbeleid (GSB III) zijn krachtige steden gedefinieerd als: *“steden die veilig zijn en die in alle opzichten voldoen aan de steeds hogere eisen die bewoners, bedrijven, instellingen, bezoekers en recreanten aan een stad stellen. Een economisch vitale stad met hoogwaardige vestigingslocaties en een hechte sociale samenhang die werk biedt aan wie dat zoekt. Kortom, een stad die kansen biedt aan zijn burgers en waar het veilig en prettig verblijven is”* (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2004).

19

Deze definitie legt het accent vooral op de sociale, fysieke en economische infrastructuur van de stad. Maar stedelijkheid heeft niet alleen te maken met inrichting, maar ook met cultuur; een manier van leven en beleven. Bewoners, bezoekers, bedrijven en instellingen voelen zich op een bepaalde manier aangetrokken tot de stad. Wat is de cultuur van stedelijkheid die mensen aan een stad bindt? Waarom is de ene stad stedelijker dan de andere? In dit advies kijken we vanuit deze meer cultuursociologische benadering naar de stad.

Stedelijkheid is complex en tijdgebonden

Vele wetenschappers, bestuurders en anderen hebben zich gebogen over de vraag wat stedelijkheid is. Het is lastig in woorden te vatten wat een stad tot een stad maakt. Het is complex, omdat het niet alleen met de infrastructuur van de stad zelf te maken heeft, maar ook met verhalen over de stad. De beelden en herinneringen van mensen verkregen via eigen ervaringen of via de media. Wat de stad tot een stad maakt verandert ook nog eens door de tijd.¹

---

¹ Er zijn verschillende historische analyses over de ontwikkeling van steden vanuit ruimtelijk, economisch dan wel politiek-bestuurlijk perspectief (zie onder andere Van der Woud, 1987). Zijdeveld (1983) heeft vanuit een cultuursociologische benadering een analyse gemaakt van stedelijkheid door de eeuwen heen.

De toegenomen mobiliteit en communicatiemogelijkheden plaatsen stedelijkheid in een nieuw perspectief. Mensen zijn niet meer gebonden aan één stad: ze wonen in de ene stad, werken in de andere stad, zoeken elders in het land weer familie op. Of wonen in de ene stad, maar voelen zich sterk verbonden met een andere stad in binnen- of buitenland. Sommigen wonen in de stad, maar kiezen ervoor juist hun vrije tijd door te brengen in een rustige en groene omgeving. Anderen kiezen voor rustig wonen buiten de stad, maar maken bijna dagelijks gebruik van de stedelijke voorzieningen. Stedelijkheid wordt dus niet alleen ervaren en beleefd door bewoners van de stad, maar ook door bewoners van omliggende gemeenten, bezoekers, verwanten en passanten. De uitdaging is daarom stedelijkheid in het huidige tijdsgewricht te formuleren.

Een definitie van stedelijkheid die aansluit bij de visie van de VROM-raad is: *“Stedelijkheid ontstaat door een grote ruimtelijke en temporele dichtheid van verschillende menselijke activiteiten, objecten en ervaringen. Dit is geen exclusieve definitie, het gaat eerder om een gradatie: meer of minder stedelijkheid. Belangrijk is evenwel het samenspel van ruimte en tijd als gangmaker van stedelijkheid. Tijdelijke dichtheid (de festivalweide) of niet-gelokaliseerde onmiddellijkheid (internet) kunnen bijdragen tot stedelijkheid, maar missen het samenspel van ruimte en tijd om als krachtige generatoren van stedelijkheid op te treden”* (De Rynck et al., 2003: 90).

Stedelijkheid gaat over de plek

Bij de kenmerken van de plek gaat het om het samenspel van ruimte en tijd. Volgens de VROM-raad draagt intensief en gevarieerd gebruik van een plek gedurende een langere tijd van de dag bij aan de stedelijkheid van deze plek. Dit betekent dat een plek die meerdere functies vervult en door veel mensen langere tijd gebruikt wordt, stedelijker is dan een plek met slechts één functie of minder intensief gebruik. Stedelijkheid heeft dan ook verschillende dimensies. Het kan staan tegenover ‘landelijkheid’, maar ook tegenover ‘homogeniteit’ of ‘monofunctionaliteit’ (Van der Wouden, 2006: 123).

Stedelijkheid wordt in de ogen van de VROM-raad gevoed door de infrastructuur van de stad. Infrastructuur wordt over de volle breedte bekeken: de sociale, de fysieke, de economische en virtuele infrastructuur. Het samenspel van voorzieningen (hardware) en activiteiten (software) op het niveau van de regio, de stad, de wijk of de buurt bepalen de mate van stedelijkheid. Stedelijkheid kan zich niet op alle plaatsen voordoen. Ze is sterk plaatsgebonden. Waar stedelijkheid ontstaat hangt samen met de plaatselijke geschiedenis, dichtheid en diversiteit (De Rynck et al., 2003). Ook de plekken waar stedelijkheid zich manifesteert zijn aan verandering onderhevig. Was voorheen vooral het centrum van de stad het

meest stedelijke gebied, tegenwoordig is stedelijkheid ook op andere plekken in de stad aanwezig.²

Stedelijkheid is een levenswijze

Stedelijkheid is een levenswijze en straalt af op de mentaliteit van mensen. Leven in de compacte stad is leven met het en de vreemde, die vertrouwd en bekend kunnen worden. Dit vergt een open geest en flexibel gedrag. In voorsteden of het platteland is de bekendheid met de bewoners en de gebruikers veel groter en is dit bovendien geregeld via 'gebruiken'. In de grote stad is de onbestemdheid en de ambivalentie groter. Het gaat om het leren samenleven met verschil, zonder gemeenschappelijkheid op basis van identiteit na te streven (De Rynck *et al.*, 2003: 91). Samenleven met verschil kan volgens Zijdeveld het beste in de vorm van een veelkleurig mozaïek (Zijdeveld, 1983: 101 e.v.). Een model, waarin iedere subcultuur, al dan niet van etnische oorsprong, de ruimte krijgt om binnen de kaders van de wet eigen waarden en normen, gebruiken en instituties te realiseren.³ Hoe dit veelkleurig mozaïek vorm te geven is een ingewikkeld vraagstuk. Hier ligt een sterke relatie met het actuele debat over integratie en inburgering.

Stedelijkheid is gebonden aan intermediaire structuren

Dit zijn 'verbindingen' in de stad en daarbuiten waarmee men zichzelf identificeert, waarmee men zich verbonden voelt. Van oudsher zijn belangrijke 'intermediaire structuren' de familie, de buurt, de vereniging, de kerk, et cetera. In de huidige samenleving zijn ook bedrijven, winkelcentra, uitgaanscentra, sportverenigingen, collectieve woongemeenschappen, et cetera als intermediaire structuren aan te merken. Daarnaast is er een nieuwe categorie die minder grijpbaar is: zoals virtuele gemeenschappen en terugkerende festivals en evenementen. Al deze structuren bieden ruimte voor uitwisseling en voor gedeelde ervaringen. Zij dragen bij aan het gemeenschapsgevoel; aan het vertrouwen in elkaar en in de stad.

21

---

2 Een voorbeeld daarvan is de Amsterdamse straat in Utrecht. Aangelegd als verbindingsweg tussen Utrecht en Amsterdam met eromheen vooral arbeiderswijken. De weg kreeg, na het wegvallen van de functie als essentiële verbindingroute, door leegstand en criminaliteit een ongunstige naam. Nu staat de straat weer positief bekend als een multicultureel gebied; levendig, verrassend en rijk aan allerlei soorten winkeltjes die ook mensen afkomstig van buiten de directe omgeving trekt.

3 Zijdeveld wijst in dit verband op het volgende dilemma: culturele pluriformiteit, al dan niet van etnische oorsprong, bevordert de stedelijkheid mits zij niet door aanpassings- en spreidingsbeleid geneutraliseerd wordt. Tegelijkertijd is de stedelijkheid noodzakelijk om te voorkomen dat deze pluriformiteit tot culturele en maatschappelijke verbrokkeling aanleiding geeft.

Stedelijkheid wordt niet alleen gevoed door de infrastructuur van de stad maar ook door de beleving: de ervaringen, de herinneringen en betekenisgeving van mensen. Bij beleving van de stad zijn er twee zaken van belang. Ten eerste de verbondenheid van mensen met wijk en stad. Mensen voelen zich vanwege bepaalde ervaringen, herinneringen verbonden met de wijk of de stad; ze identificeren zich met de wijk of met de stad. Ten tweede is er de representatie en verbeelding van wijken en steden. Door de grotere concurrentie tussen steden en het toegenomen belang van de media is er een grote behoefte van steden om de beeldvorming over de stad en de wijken te beïnvloeden. Er is een toenemende aandacht voor de stedelijke identiteit.

Kortom

Stedelijkheid is complex en tijdgebonden. De essentie van stedelijkheid zit in het intensieve gebruik en de diversiteit van functies, in de diversiteit van mensen en in de plekken die ruimte bieden voor uitwisseling en gedeelde ervaringen. Stedelijkheid wordt zowel gevoed door de infrastructuur van de stad (in brede zin) als door de beleving van de stad (ervaringen, beelden en betekenisgeving). De stad biedt minder mooie kanten (drukke, lawaai, conflicten tussen groepen) en veelbelovende kanten. Er zijn kansen om in contact te komen met andere groepen en nieuwe ervaringen op te doen (ontmoeting, verrassing, innovatie); kansen om zich sociaal-cultureel en sociaal-economisch te ontwikkelen. Deze kansen kunnen alleen benut worden als er voldoende ruimte is voor uitwisseling tussen groepen en voor gedeelde ervaringen (intermediaire structuren). Stedelijkheid is niet iets wat vanzelf aanwezig is op plekken met een hoge dichtheid van mensen, gebouwen en activiteiten. Stedelijkheid vraagt meer; het is iets waarin geïnvesteerd moet worden.

2.3 Stedelijkheid staat onder druk

De VROM-raad signaleert dat de cultuur van stedelijkheid onder druk staat door sociale en ruimtelijke uitsortering. Mensen gebruiken de stad en de voorzieningen in de stad steeds meer à la carte; men gaat vooral om met gelijkgestemden. Dit proces wordt versterkt door het verdwijnen van de plekken van ontmoeting en verrassing (voorzieningen en bedrijven) uit de wijken.

Ruimtelijke en sociale uitsortering

Sociologisch onderzoek laat steeds vaker zien hoe de Nederlandse stad sociaal gesegregeerd raakt. De mensen leven met elkaar, maar ook langs elkaar. Ruimtelijk gezien heeft de stedelijke samenleving zich ontwikkeld tot een archipel van enclaves (Hajer en Reijndorp, 2001). Het beeld van de stad als smeltkroes van mensen met uiteenlopende achtergronden is dan ook achterhaald.

Mensen met een verschillende achtergrond hebben steeds effectievere strategieën ontwikkeld om de mensen die ze willen ontmoeten te ontmoeten en de mensen die ze willen mijden te mijden. Mensen gebruiken de ruimte steeds meer à la carte, doen precies die gelegenheden, scholen en festivals aan, die passen bij hun identiteit en mijden andere plekken. Op deze manier trekken verschillende groepen in de samenleving verschillende paden door ruimte en tijd. Ze maken wel gebruik van stedelijke voorzieningen, maar als we preciezer kijken maakt iedere groep gebruik van zijn eigen voorkeursvoorzieningen. De stad raakt sociaal en ruimtelijk steeds meer gesegregeerd. Mensen komen in hun dagelijkse leefpatroon en netwerken weinig in contact met andere groepen. Hierbij wordt de openbare ruimte tot een functionele transportzone tussen enclaves en steeds minder een publiek domein: een plaats van gedeelde ervaringen en van uitwisseling tussen groepen.

Segregatie speelt op verschillende terreinen: in het wonen, het onderwijs en de vrije tijd. Mensen met goede perspectieven wonen veelal ook in kansrijke buurten, een omgeving met veerkracht. Mensen met achterstanden wonen vaak ook in kansarme buurten: een sociale omgeving met weinig veerkracht, met weinig ontplooiingsmogelijkheden en weinig voorbeelden om de eigen situatie te verbeteren. Als je opgroeit in een omgeving met veel werkloosheid, leer je niet automatisch over werkhouding en loyaliteit, zaken die een werkgever vraagt. Dit maakt de mentale afstand tot de arbeidsmarkt groter. Zo is er vaak sprake van veel onbenut (arbeids)potentieel. De mensen hebben talenten, die lang niet altijd worden onderkend en benut. Ze zien zelf vaak mogelijkheden om hun eigen positie te verbeteren of hun buurt te verbeteren, maar zijn niet altijd in de gelegenheid hier iets mee te doen. De stap naar de arbeidsmarkt is te groot. Dit is betreurenswaardig, omdat werk een belangrijke motor is voor sociaal-economische stijging. Daarnaast is werk een belangrijke stimulans voor ontmoeting tussen groepen en daarmee voor integratie. Zo komt bijvoorbeeld uit de Amsterdamse Burgermonitor naar voren dat de meeste contacten tussen verschillende herkomstgroepen in deze gemeente plaatsvinden op het werk (Gemeente Amsterdam, 2008). Andere groepen ontmoeten via school of in de vrije tijd scoort een stuk lager.⁴

---

4 Acht op de tien Amsterdammers (79%) werkt wel eens samen of onderneemt activiteiten met mensen van een andere herkomstgroep. De contacten doen zich het meest voor op het werk (73%). Daarna volgen de buurt (31%) en bezoeken aan vrienden of kennissen (29%). Op afstand volgen sporten (16%), uitgaan (16%) en school/opleiding (12%). Bij Amsterdammers met een Turkse of Marokkaanse achtergrond is het opvallend dat men relatief weinig contact heeft met mensen van een andere groep via het werk, maar relatief veel in de buurt, via school/opleiding en in de moskee (Gemeente Amsterdam, 2008).

Segregatie naar inkomen en etniciteit is één van de belemmeringen van sociale stijging in het onderwijs (VROM-raad, 2006). Segregatie in het onderwijs en segregatie op de woningmarkt houden verband met elkaar. Dit hoeft niet één op één te zijn. Bij onderwijssegregatie gaat het om meer dan huisvesting alleen. Waar wijken zijn met concentraties van allochtone gezinnen kunnen ook concentraties van allochtone leerlingen op scholen zijn. In veel stedelijke vernieuwingswijken is de schoolsegregatie in het primaire onderwijs een feit.⁵ In het voortgezet onderwijs wordt de segregatie mede bepaald door het gegeven dat allochtone kinderen vaker op het vmbo zitten dan op de havo of het vwo. Schoolsegregatie wordt nog eens versterkt door de schoolkeuze van leerlingen en ouders.

Segregatie in de vrije tijd is zichtbaar in onder andere de sociale contacten in de vrije tijd en het gebruik van vrijetijdsvoorzieningen. Ook in de vrije tijd blijken we toch vooral om te gaan met gelijkgestemden en die plekken te bezoeken waar we gelijkgestemden tegenkomen.⁶

Plekken van ontmoeting en verrassing verdwijnen uit wijken

Het feit dat de diverse groepen in de stad elkaar minder tegenkomen wordt versterkt door het verdwijnen van (collectieve) voorzieningen uit buurten en wijken. Voorzieningen zijn van oudsher plekken van ontmoeting, verrassing en van gedeelde ervaringen. De aanwezigheid van voorzieningen in buurten en wijken is een voorwaarde voor, maar uiteraard geen garantie op ontmoeting en uitwisseling.

De infrastructuur van (collectieve) voorzieningen in buurten en wijken is echter minder fijnmazig dan vroeger. Er is sprake van ontmenging van wijken en van schaalvergroting en clustering van voorzieningen in de stad. Ook door de nadruk op het versterken van de kwaliteit van leven via investeringen in het privé-domein ('inbreiding' in de stad, ruimere en luxere woningen) verdwijnen plekken van ontmoeting, informeel en georganiseerd. Sociaal bewogen architecten klagen dat er vrijwel geen publiek 'programma' is dat zij in nieuwe wijken kunnen bouwen. Vele bedrijven, winkels, sport-, welzijns- en cultuurvoorzieningen zijn uit de wijken verdwenen. Zo zijn bedrijven, sportvoorzieningen en winkels die veel vierkante meters vragen en/of overlast geven, neergestreken aan de randen van wijken en

5 Het aantal basisscholen in Nederland bedraagt ruim 7000. Circa 535 van deze scholen hebben meer dan 50% allochtone leerlingen. Er zijn 341 basisscholen met meer dan 70% allochtone achterstandsléerlingen waarvan 185 scholen van bijzondere signatuur en 156 openbare scholen. Deze aantallen stabiliseren de laatste jaren. Verreweg de meeste van deze laatst genoemde scholen bevinden zich in de vier grote steden (65%) (Ministerie van OCW, 2008).
Van de middelbare scholen is ongeveer een kwart zwart; 80 procent van de leerlingen is daar van niet-westerse komaf. De zwarte scholen zijn vooral in het vmbo te vinden (Trouw, 2008).

6 Zie onder andere Gemeente Amsterdam, 2008; Van den Broek, 2008; Dammers *et al.*, nog te verschijnen.

aan de randen van de steden. De bewoners zijn niet meer aangewezen op het buurtwinkelcentrum, maar op het verder weg gelegen wijkwinkelcentrum. Kerken hebben een nieuwe functie gekregen of zijn gesloopt. Het buurthuis op de hoek is verhuisd naar een verder weg gelegen multifunctioneel wijkcentrum.⁷ Door verdichting van de stad is de hoeveelheid groen in de directe woonomgeving op veel plaatsen afgenomen. Culturele instellingen concentreren zich steeds meer in een cultuurcluster in en aan de rand van stadscentra.

Deze ontmenging van stadswijken heeft tot gevolg dat de plekken van ontmoeting en verrassing, niet meer vanzelfsprekend voorhanden zijn in de buurt. De fysieke - en soms ook de mentale afstand - tot deze plekken is groter geworden. De fysieke afstand hoeft geen probleem te zijn, omdat de mensen tegelijkertijd mobieler zijn geworden en hun actieradius is vergroot. Zoals eerder gesteld geldt dit niet voor iedereen. Voor mensen die minder zelfredzaam zijn (sociaal, economisch, fysiek) kan deze afstand een belemmering vormen. De fysieke afstand vormt in dat geval een drempel om anderen te ontmoeten en om in contact te komen met nieuwe belevingswerelden. Zeker voor mensen die weinig sociaal kapitaal (over) hebben is de mentale afstand lastig te overbruggen.

Het ontstaan van nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing
De ICT- en mediaontwikkelingen hebben eraan bijgedragen dat er nieuwe plekken van verrassing en ontmoeting zijn ontstaan. Op internet ontmoeten mensen elkaar, die elkaar in het dagelijkse leven niet zo snel tegenkomen. Netwerkkommunities als Hyves, Myspace of MSN zijn zelfs expliciet zo opgezet dat je via je eigen relaties/vrienden in contact kunt komen met hun relaties en vrienden. Er ontstaan nieuwe netwerken in de virtuele wereld, die door alle ruimtelijke schaalniveaus heengaan. Ze kunnen tot gevolg hebben dat mensen elkaar ook in de fysieke wereld ontmoeten. De nieuwe media, met internet en mobiele telefoon voorop, vormen in feite een nieuwe collectieve voorziening die ruimte biedt om de eigen perspectieven te verbeteren. Een kans die bijvoorbeeld in veel wijkvisies nog onbenut blijft. Tevens maakt internet het mogelijk op zoek te gaan naar gelijkgestemden op verder gelegen locaties.

2.4 Noodzaak van schakels en verbindingen in de stad

Sociale en ruimtelijke uitsortering is niet per definitie een probleem. Als men wil wonen, werken, sporten en winkelen met gelijkgestemden, is daar op zich niets mis mee. Het is pas een probleem als er geen uitwisseling tussen verschillende

---

⁷ Dit is jammer, omdat buurthuizen een belangrijke functie vervullen in de contacten tussen groepen en juist door hun laagdrempeligheid een belangrijke plek van ontmoeting maar ook verrassing kunnen zijn (zie ook Dammers *et al.*, nog te verschijnen).

groepen in de stad plaatsvindt. Als mensen of groepen opgesloten zitten in hun eigen omgeving/netwerk of als zij uitgesloten worden van bepaalde voorzieningen (bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt of op de woningmarkt). Als de potenties die de stad biedt vanwege zijn veelzijdigheid onbenut blijven.⁸ Te weinig ruimte voor uitwisseling en gedeelde ervaringen tussen groepen kunnen namelijk negatief uitwerken op:

1. De sociale samenhang in de stad;
2. De ruimte voor sociale stijging;
3. Het thuisvoelen in de stad en in de buurt;
4. De verbeelding van de stad.

1. De sociale samenhang in de stad

Het feit dat mensen sociaal en ruimtelijk hun eigen netwerk samenstellen kun je zien als de invulling die mensen geven aan hun persoonlijke leven. Maar er zit ook een keerzijde aan. Zoals de oude tegelspreuk zegt: 'onbekend maakt onbemind'. Dit maakt dat er in de pluriforme stedelijke samenleving minder vertrouwen tussen groepen kan zijn en de spanningen tussen groepen kunnen toenemen met conflicten en sociale onrust tot gevolg. Andersheid wordt in dit tijdsgewricht al snel als bedreigend ervaren. Men voelt zich alleen veilig of vertrouwd met de eigen soort mensen. Tegelijkertijd draagt deze andersheid wel bij aan de cultuur van stedelijkheid en de kansen die de stad biedt. Om als stad succesvol te kunnen zijn, ligt er een belangrijke opgave in het verbinden van de verschillende groepen in de stad. Het in contact brengen van groepen met elkaar kan bijdragen aan het zelfvertrouwen van mensen en aan het vertrouwen tussen groepen in de stad. Dit maakt de stad sterker. Onder andere de WRR en de RMO hebben het belang van het verbinden eerder geagendeerd (WRR, 2006; RMO, 2005). Bij het verbinden van groepen ligt er een sterke relatie met het integratievraagstuk.

2. De ruimte voor sociale stijging

Het in contact komen met nieuwe mensen en nieuwe werelden biedt ruimte voor sociaal-economische en sociaal-culturele stijging. Sociale netwerken zijn belangrijk om vooruit te komen op de maatschappelijke ladder. Men kan gebruikmaken van elkaars kennis, ervaring en netwerk. Door te weinig uitwisseling tussen groepen kunnen kansen op sociale stijging onbenut blijven.

---

⁸ De raad is dan ook geen voorstander van het bewust mengen van groepen in de stad. Als mensen met gelijkgestemden willen wonen dan hebben ze daar alle recht toe. Dat is keuzevrijheid in het wonen, waarbij men wel voortdurend beducht moet zijn voor uitsluiting. Deze keuzevrijheid kan echter alleen bereikt worden met een gedifferentieerd woningaanbod (VROM-raad, 2007).

Nieuwe mensen ontmoeten betekent echter niet automatisch, dat mensen stijgen op de maatschappelijke ladder. Daartussen zitten immers nog vele stappen: snelle ontmoeting, gesprek, langduriger contact, inzet van kennis/netwerk om een ander verder te helpen. Het Planbureau voor de Leefomgeving duidt de typen contacten met de begrippen: 'vluchtige ontmoetingen' (elkaar waarnemen of elkaar groeten), 'duurzame ontmoetingen' (elkaar vaker en uitgebreider spreken), 'hulp bieden' (elkaar diensten leveren of ondersteuning geven) en 'samenwerken' (samen een klus klaren of dingen doen).⁹ De effecten van deze ontmoetingen kunnen zijn: gewend raken (meer vertrouwd raken met elkaar), elkaar leren kennen (ook elkaars etnische achtergronden), anders over elkaar oordelen (positiever of negatiever over elkaar gaan denken) en overdracht van sociaal kapitaal (sociale vaardigheden, netwerken die toegang geven tot hulpbronnen). Alle effecten kunnen aan de integratie bijdragen, maar dit geldt het sterkst voor 'positiever over elkaar oordelen' en 'sociaal kapitaal overdragen' (Dammers *et al.*, nog te verschijnen).

Het verbinden van groepen betekent dus niet automatisch sociale stijging, maar is wel een randvoorwaarde om de eigen positie te kunnen verbeteren. De kans van slagen is het grootst als bij het verbinden, aangesloten wordt bij de dagelijkse routines en leefpatronen van mensen (zie ook RMO, 2005).

3. Het thuisvoelen in de stad en in de buurt

Voor het thuisvoelen in de stad is het van belang dat men zich kan identificeren met de stad. Een voorziening of activiteit (bijvoorbeeld (brede) school, sportvoorziening, theater) kan bijdragen aan het thuisvoelen in de buurt en stad. De voorziening kan iets zijn om trots op te zijn, kan bijdragen aan zelfvertrouwen of mensen het gevoel geven 'er wordt in ons geïnvesteerd'. Mensen kunnen er een bepaalde identiteit aan ontlenu. Het wegtrekken van voorzieningen uit wijken draagt het gevaar in zich dat er minder mogelijkheden zijn om zich te identificeren met de stad. Dat mensen zich minder verbonden voelen of zich zelfs afkeren van de stad (de stad is niet van mij, niet van ons).

De meeste mensen voelen zich meer verbonden met de stad, dan met de specifieke wijk waar men woont. De wijk is vaak een administratieve eenheid, die lang niet altijd aansluit bij de dagelijkse routines van mensen. Eerder voelt men zich

---

9 Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft voor diverse voorzieningen (scholen, winkelcentra, buurthuizen, et cetera) onderzocht in hoeverre deze voorzieningen bijdragen aan interetnische contacten en wat de effecten van deze contacten zijn. Het onderzoek wijst onder andere uit dat winkelcentra en markten veel contacten opleveren maar dat deze niet erg diepgaand zijn. Dat scholen en werkplekken juist veel diepgaandere contacten opleveren. Buurthuizen leveren weliswaar weinig contacten op die interetnisch zijn, maar zijn wel belangrijk voor de overdracht van sociaal kapitaal aan kansarme wijkbewoners (Dammers *et al.*, nog te verschijnen).

verbonden met de buurt, dat wil zeggen de directe woonomgeving. Onderzoek laat zien dat bij Nederlanders de binding met de buurt niet zozeer ligt in de kenmerken van de buurt of de woning, maar vooral in de sociale contacten die mensen in de buurt onderhouden (Van der Graaf, 2009). De binding met de buurt is ook afhankelijk van de levensfase.

Voor het thuisvoelen in de stad is het ook van belang dat voorzieningen ruimte bieden om meerdere rollen te vervullen, om meerdere identiteiten aan te kunnen nemen. Identiteit is namelijk niet alleen wat iemand wil zijn, maar ook wat anderen je toestaan om te zijn. Je identiteit vorm je dus niet zelf, maar komt vooral ook door interactie met anderen tot stand. Anderen kunnen je bestaan of aspecten uit je bestaan wel of niet onderschrijven (Gielen, 2008). De raad vindt dat er een waarde ligt in het kunnen beleven van meerdere identiteiten. De WRR spreekt in dit verband over functionele identificatie (WRR, 2007: 12-13).¹⁰ De raad vindt het belangrijk, in lijn met de WRR, dat er plekken zijn, waar iemand een andere rol kan vervullen, die andere handelingsopties biedt of waar iemand zijn horizon kan verbreden. Dat er plekken zijn waar een jongere niet wordt aangesproken op bijvoorbeeld zijn Turkse afkomst, maar op zijn prestaties als zanger of monteur. Zowel wijkgerichte als stedelijke voorzieningen en activiteiten kunnen hiervoor van betekenis zijn.

4. De verbeelding van de stad

Het tot de verbeelding spreken van de stad is belangrijk bij het aantrekken en vasthouden van bewoners, bezoekers en bedrijven. Niet alleen de sociale, economische en fysieke infrastructuur van de stad bepalen de aantrekkelijkheid van de stad, ook de 'verhalen' over de stad en de verbeelding van de stad worden steeds belangrijker. Via de televisie en de computer kunnen we met enkele drukken op de knop toegang krijgen tot ongelooflijk veel informatie. Op basis van de aangeboden informatie kennen we ook een betekenis en waardering toe aan buurten, wijken en steden; vaak zonder er zelf ooit te zijn geweest. Deze representaties en verbeelding van buurten, wijken en steden zijn daarom steeds belangrijker in het aantrekken en vasthouden van bewoners, bezoekers en bedrijvigheid.

Steden zijn daarom voortdurend bezig met het formuleren en herformuleren van

---

¹⁰ Functionele identificatie komt volgens de WRR tot stand op het moment dat mensen niet primair als lid van een etnische groep worden gezien, maar als individu met uiteenlopende functionele verbanden. Als lid van een sportvereniging, beroepsgroep, werknemer bij een bepaald bedrijf, lid van een politieke partij of student aan een bepaalde school. Functionele identificatie ontstaat als mensen een gemeenschappelijk belang hebben en waar sprake is van wederzijdse afhankelijkheid. Belangrijke plekken waar wel functionele identificatie tot stand komt zijn als vanouds werk, wijk en school. Maar nieuwe ontmoetingsplekken zoals internet en uitgaansgelegenheden kunnen volgens de WRR ook van belang zijn (WRR, 2007).

hun stedelijke identiteit. In de ogen van de raad is er niet sprake van één stedelijke identiteit. Iedere actor heeft namelijk een eigen interpretatie van de identiteit van de stad en die interpretatie kan veranderen in verschillende omstandigheden (Dormans *et al.*, 2003). Een sterke stedelijke identiteit is niet alleen van belang in het kader van citymarketing en stadspromotie, maar ook voor het thuisvoelen in de stad. Het versterkt het bewustzijn en markeert de eigenwaarde en de trots die de inwoners ten aanzien van hun eigen stad hebben. Daarom is het zaak om te zorgen dat voldoende inwoners en ondernemers zich in de constructie van de stedelijke identiteit herkennen. Dat in het ‘verhaal over de stad’ niet bepaalde groepen worden uitgesloten en dat het ‘verhaal over de wijk’ past binnen het ‘verhaal over de stad’.

De stedelijke identiteit wordt gevoed door het verleden en de fysieke, sociale en economische infrastructuur van de stad. Het is ook een manier van doen, een manier van omgaan met elkaar. Vaak zegt het ook iets over hoe de stad en zijn bewoners met veranderingen omgaan.

Steden, ontwikkelaars en bewoners zoeken en construeren bewust identiteiten voor stedelijke gebieden en wijken.¹¹ Marketing en branding van locaties, wijken en steden nemen in het beleid een steeds prominentere rol in. Er worden ‘beeld-bepalende’ gebouwen neergezet of buitenlandse architecten aangetrokken om een gebied een eigen identiteit te geven. Gebouwen met een historische of culturele waarde worden om deze reden gekoesterd. Er moet voor gewaakt worden dat de ambitie om een ‘icoon voor de wijk’ te realiseren niet ten koste van de toegankelijkheid gaat, bijvoorbeeld doordat de hoogwaardige architectuur een afstand schept tot bezoekers of het huren van een ruimte duur maakt. Iconen werken volgens de raad dan ook vaak niet als ze van tevoren zijn bedacht. Wel is het mooi als voorzieningen door hun kwaliteit uitgroeien tot een icoon voor de buurt: een positieve uitstraling hebben die ook afstraalt op de bewoners.

Te grote sociale en ruimtelijke uitsortering kan de beeldvorming over de stad negatief beïnvloeden. Zo kunnen bijvoorbeeld conflicten tussen groepen of weinig kansen op sociale stijging in bepaalde gebieden, de beeldvorming over de stad of delen van steden negatief beïnvloeden (denk bijvoorbeeld aan de Parijse ‘banlieus’). Een vervelend incident dat breed wordt uitgemeten in de pers kan een jarenlang met zorg opgebouwde reputatie van een wijk of stad snel doen omslaan.

---

11 Van der Wouden (2006) merkt op dat in de zoektocht naar de eigen stedelijke identiteit ook een nieuwe homogeniteit dreigt: het terugvallen op soortgelijke oplossingen, zoals het versterken van de historische binnenstad, het terugbouwen van jaren dertig wijken en monumentale nieuwe kantoorgebouwen.

Over 'schakels' en 'verbindingen'

Vanwege de sociale samenhang in de stad, de ruimte voor sociale stijging, het thuisvoelen in de stad en de beeldvorming over de stad is het nodig om 'schakels' en 'verbindingen' tot stand te brengen. Dit zijn voorzieningen die *schakelen* en *verbinden* en tot duurzame resultaten leiden (*verankeren*). De VROM-raad definieert 'schakels en verbindingen' als: *private of publieke voorzieningen en activiteiten, die het individuen of groepen mogelijk maken te schakelen tussen schaalniveaus en met nieuwe mensen en nieuwe werelden in contact te komen. Hierdoor kunnen individuen of groepen hun ontplooiingsmogelijkheden vergroten en een andere rol/functie vervullen. Schakels en verbindingen bieden zo ruimte voor sociale stijging en voor een meervoudige identiteit, wat een positief effect kan hebben op de sociale samenhang en het thuisvoelen in de stad.*

'Schakels' en 'verbindingen' zijn van betekenis voor de perspectieven van mensen. Nieuwe persoonlijke ervaringen, gedeelde ervaringen en uitwisselingen tussen groepen kunnen een stap zijn om de eigen perspectieven te verbeteren. Het gaat vaak niet meteen om grote veranderingen in iemands leven. Maar een voorziening/activiteit kan helpen het zelfvertrouwen te vergroten. Het kan een eerste stap zijn; een stimulans om een of meerdere treden op de stijgingsladder te zetten, zie bijlage 1.

'Schakels' en 'verbindingen' zijn ook van betekenis voor de stad als geheel. Het is de smeerolie voor het economische, sociale en culturele klimaat van de stad. Zo kan een stad niet economisch groeien, als zij het arbeidspotentieel in de eigen wijken niet weet te benutten. Zo lukt het niet om een cultureel aantrekkelijke stad te zijn door alleen hoogwaardige voorzieningen in het stadscentrum te realiseren. Hiervoor is het ook noodzakelijk de diversiteit van de stedelijke bevolking en het culturele kapitaal in de wijken te benutten.

2.5 De opgave: investeer in stedelijkheid; in schakels en verbindingen

Voor de toekomst van steden vindt de VROM-raad het belangrijk dat burgers, bedrijven, maatschappelijke instellingen en de overheid investeren in stedelijkheid. Dit vraagt om investeringen in de sociale, fysieke, economische en virtuele infrastructuur van steden. De raad is van mening dat dit een effectieve manier is om de aantrekkelijkheid van steden voor bewoners, bedrijven en bezoekers te verbeteren nu en in de toekomst.

Stedelijkheid vraagt vooral om investeringen in voorzieningen/activiteiten die schakelen tussen ruimtelijke schaalniveaus en groepen en belevingswerelden in de stad verbinden, de zogenaamde 'schakels' en 'verbindingen'. Deze kunnen helpen de perspectieven van mensen op sociale stijging te verbeteren. Zij dragen

bij aan het versterken van de beleving van de stad en van de infrastructuur van de stad. Beide zaken zijn belangrijk nu steden zich steeds meer moeten profileren in het nationale en internationale krachtenveld. Een goede infrastructuur van voorzieningen en een goede benutting van deze infrastructuur, kan bijdragen aan de aantrekkelijkheid en de identiteit van regio, stad en wijk. Daarnaast geven deze voorzieningen ruimte om zich te identificeren met de stad en om zich thuis te voelen in de stad.

‘Schakels’ en ‘verbindingen’ zijn ook het aangrijpingspunt om in het beleid en in de praktijk stad en wijk meer te verweven. Dit werken we in de volgende hoofdstukken verder uit. Eerst gaan we in op het verweven van stad en wijk in het beleid (hoofdstuk 3), daarna op het verweven van stad en wijk in de praktijk (hoofdstuk 4).

Casus: Omnizorg

Op 8 september 2008 is in hartje Apeldoorn het nieuwe gebouw van Omnizorg geopend. Omnizorg is dagopvang, medische en sociale zorg, activiteitenbegeleiding, opvang, wonen en werken voor verslaafden en daklozen in één gebouw. Opvallend is de plek. Niet weggestopt aan de rand van de stad, maar gelegen aan de Stationsstraat op de looproute tussen station en binnenstad. In de keuze van deze locatie toont Apeldoorn respect voor de doelgroep van Omnizorg.

Dat het is gelukt deze opvang hier te realiseren is voor een groot deel te danken aan de energie die de gemeente de afgelopen jaren heeft gestoken in het creëren van draagvlak. Niet door bewoners te vertellen dat ze zich geen zorgen hoefden te maken, maar door cliënten (de gebruikers van de opvang), middenstanders en burgers met elkaar in contact te brengen, te luisteren wat de angsten precies zijn en trachten deze op te lossen. Het gebouw is het eerste in een serie nieuwe gebouwen in het stadsvernieuwingsgebied Haven Centrum.

In het concept van Omnizorg wordt de dakloze niet alleen bed, bad en brood verschaft, maar krijgt hij ook de kans om in kleine stappen carrière te maken. Letterlijk gebeurt dat langs vier verdiepingen. Hoe hoger men komt in het gebouw, hoe ruimer de kamer en hoe meer privacy. De passant begint op een slaapzaal met tien anderen en kan een tweepersoonskamer verdienen. Op de hoogste etage kan hij oefenen met wonen 'op zichzelf' om vervolgens uit te stromen. Er is plek voor 85 bewoners. Het nieuwe gebouw valt op door zijn zorgvuldige vormgeving door FBW architecten; veel aandacht voor detaillering, kleur en materiaal. De buitenkant van het gebouw is veelkleurig en opvallend. Een glazen begane grond, met winkels en andere publieksfuncties. De (winkel)ruimtes geven gelegenheid tot ontmoeting tussen de Apeldoornse

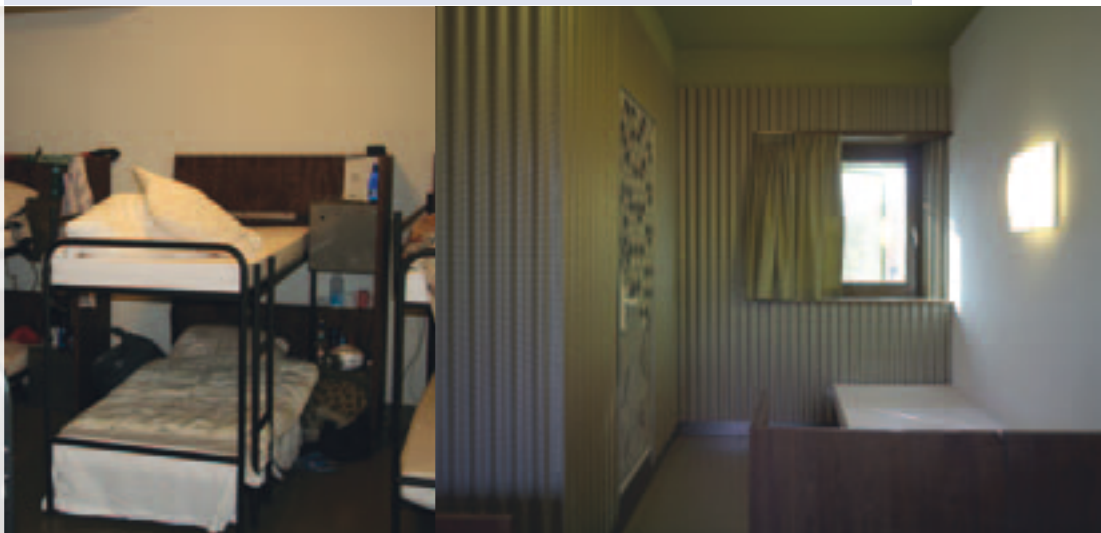
bevolking en de bewoners en gebruikers van het gebouw. Ook zijn op de begane grond diverse werkgelegenheidsprojecten voor de doelgroep. Zo kunnen de cliënten werkervaring opdoen in de cadeauwinkel, de wasserette, de fietsreparatiewerkplaats of het veegproject. Daarboven een donkere gevel met opengewerkte, gekleurde, stalen luiken. Die luiken geven wat extra privacy aan bewoners en aan de omwonenden. De negen verschillende kleuren van de luiken benadrukken dat de bewoners kleurrijke individuen zijn en niet alleen deel van de groep verslaafden/daklozen.

Dwars door de nieuwbouw gaat een openbare passage met een plein waar bewoners, bezoekers en iedereen die langs komt, kan verblijven. De passage is een verbinding tussen het oude stadscentrum en het nieuwe deel van het centrum dat ontwikkeld wordt. Door deze passage te maken wordt de overlast op straat beperkt, de daklozen en verslaafden houden zich op in de passage.

Omnizorg is een initiatief van de gemeente. De gemeente is eigenaar van het gebouw. De totale stichtingskosten bedroegen 12 miljoen euro, waarvan 8 miljoen bouwsom. Door een slimme combinatie van budgetten (naast gemeentelijk budget ook met rijksbudget en SEV-lening) is het gelukt dit project te financieren. De gemeente werkt bij de uitvoering van Omnizorg samen met de Stichting Omnizorg, gevormd door Tactus (verslavingszorg), Iriszorg (maatschappelijke opvang) en Riwis Zorg&Welzijn (v/h RIBW Oost-Veluwe) en voor het reïntegratiedeel met Omniplaza Apeldoorn B.V. (gevormd door Foenix Kringloop en Reïntegratie).

Schakelen

De daklozen- en verslaafdenopvang Omnizorg is een stedelijke voorziening, waarbij duidelijk een relatie is gelegd met de omgeving. Er is de afgelopen jaren veel energie gestoken in de contacten tussen de buurt en de - toen toekomstige - bewoners.

Daarnaast vormt Omnizorg met zijn passage een belangrijke stedenbouwkundige schakel naar het nieuw te ontwikkelen gebied. Tactisch slim is dat deze voorziening één van de eerste in het gebied is, zodat latere vestigers niet onverwacht geconfronteerd worden met deze toch gevoelige functie van daklozen- en verslaafdenopvang.

Verbinden

Het is een voorziening die verbindt doordat hij op de looproute ligt van station naar binnenstad. De passage, het binnenplein en de voorzieningen in de plint (cadeauwinkel, wasserette, fietsreparatiewerkplaats) versterken het contact met omwonenden en andere stadsbewoners. Omnizorg is een totaalconcept; verschillende disciplines werken hier samen: maatschappelijke en nachtopvang, verslavingszorg en -opvang en begeleid wonen.

Verankeren

Omnizorg is een samenwerkingsverband van meerdere instanties met voldoende financiering. Het is een mooi vormgegeven gebouw met een uitgebreid programma van opvang, zorg, dagbesteding en werkvoorziening. Door de kwaliteit van het gebouw kunnen bewoners en omwonenden trots zijn op het gebouw. Verder hebben de belangrijkste betrokkenen (onder andere de projectleider van de gemeente Apeldoorn en de architecten) zich jarenlang met groot enthousiasme en grote betrokkenheid ingezet voor dit project. Met deze inzet hebben ze draagvlak bij de omwonenden weten te bereiken.

Bronnen: werkbezoek VROM-raad 2008; www.omnizorg-apeldoorn.nl; Volkskrant, 2009; Volkskrant, 2008; www.architectuur.nl/1016168/Een-project-uitgebreid/Opvangcentrum-Omnizorg-Apeldoorn.htm?showall=true.

MARKT

Stad en wijk vernieuwen

36

Schakelen, verbinden, verankeren in de stad

3 Stad en wijk verweven in het beleid

In dit hoofdstuk zet de raad uiteen dat er in het beleid sprake is van twee gescheiden beleidswerelden. Er zijn weinig verbindingen tussen beleidsdossiers, waardoor stedelijkheid uit het beleid aan het verdwijnen is. Het stedenbeleid 'vervromt' en 'verwijkt' in de ogen van de raad. Ook zijn er enkele valkuilen in het beleid aan te wijzen. De begrippen 'schakelen', 'verbinden', 'verankeren' kunnen in het beleid richting geven. De raad ziet niet alleen een taak weggelegd voor de steden, maar ook voor de rijksoverheid.

3.1 Twee gescheiden beleidswerelden

Het beleid van en voor steden is een optelsom van integraal, sectoraal en gebiedsgericht beleid. Er zijn beleidsnota's, meerjarenprogramma's, uitvoeringsprogramma's, projecten en nog veel meer. Deze visies en plannen zijn richtinggevend voor investeringen van de overheid en anderen.

Aan de vaststelling dat er in de beleidsarena sprake is van twee gescheiden werelden, valt nauwelijks te ontkomen. Aan de ene kant is er een focus op het hogere schaalniveau (stad, regio) en op de langere termijn. Deze agenda is sterk ruimtelijk-economisch gekleurd. De aandacht gaat uit naar het versterken van de internationale concurrentiepositie van steden en stedelijke regio's. We zien een ruimtelijk-economisch kansdenken, dat toekomstvisies en langetermijninvesteringen in bedrijventerreinen, woningbouw, water, groen en infrastructuur omvat. Dit kansdenken is op nationaal niveau verankerd in algemene beleidsvisies (bijvoorbeeld de nota Ruimte en de nota Pieken in de Delta), in gebiedsgerichte beleidskaders (bijvoorbeeld Randstad Urgent, Randstad 2040), in projecten (bijvoorbeeld de sleutelprojecten rond HSL-stations) en in financiële kaders, afspraken en stimuleringsmaatregelen (MIRT, verstedelijkingsafspraken, Innovatieprogramma Mooi Nederland).

Aan de andere kant is er een focus op een beperkt gebied, de wijk, en de daar woonachtige bevolking. Deze aandacht is in sterke mate op problemen en op het wegwerken van achterstanden gericht. Het beleid voor 'de veertig wijken' is op dit moment hierin leidend. Ook hier zijn beleidsnota's, actieplannen, charters en projecten te noteren. Aandacht wordt besteed aan vernieuwing van de woning en woonomgeving, leefbaarheid in de wijk, sociale vraagstukken. Daarnaast zijn er vele sectorale beleidsvisies en stimuleringsprogramma's, waarin de wijk steeds vaker aangrijpingspunt van beleid is (zie ook RMO, 2009). Denk aan het beleid op het gebied van de wijk economie, veiligheid, integratie, onderwijs, sport, welzijn, jeugd en gezin, groen, et cetera.

Het grotestedenbeleid heeft vanaf 1994 gepoogd de kansen van steden en de problemen van wijken en de stadsbewoners met elkaar te verbinden. Niettemin is de scheiding tussen deze twee beleidswerelden eenvoudig zichtbaar, niet alleen op ambtelijk, maar ook op bestuurlijk niveau. Het huidige kabinet kent zowel een minister van VROM (ruimtelijke ontwikkeling) als een programmaminister voor Wonen, Wijken en Integratie. Lokaal liggen de portefeuille ruimtelijke ontwikkeling en economie en de portefeuille wijkgericht werken, vaak in handen van verschillende wethouders.

De raad benadrukt de noodzaak om zowel te werken aan de ruimtelijk-economische ontwikkeling van steden, als aan het bestrijden van achterstanden. Deze twee zaken hebben wel iets met elkaar te maken. Scheiding van beleid is niet productief. Om de positie van stadsbewoners, wijken en steden te verbeteren is het noodzakelijk het wijkgerichte beleid en het stedelijke/regionale beleid meer te verweven.

3.2 Hoe stedelijkheid uit het beleid verdwijnt

Het voert te ver om al het beleid van en voor steden langs te lopen. De raad zoomt daarom in op drie overkoepelende beleidsdossiers die onder de verantwoordelijkheid van VROM vallen en zoekt naar verbindingen tussen deze. Het gaat om de verstedelijkingsafspraken, de wijkaanpak en het (grote)stedenbeleid.

1. Verstedelijkingsafspraken

De agenda van de nieuwe verstedelijkingsafspraken (2010-2019) is ruimer gesteld dan de vorige afspraken met grote steden en stedelijke regio's. Bij de vorige afspraken lag het accent sterk op het bereiken van gewenste aantallen woningen. Feitelijk waren het woningbouwafspraken. Het nieuwe stelsel heeft de ambitie integrale verstedelijkingsafspraken te maken waarbij naast kwantiteit meer nadruk komt te liggen op kwaliteit en waarin naast 'rood' (bebouwing) ook meer aandacht komt voor 'groen' (natuur) en 'blauw' (water). Deze wending is het logische gevolg van grotere regionale verschillen, de hogere kwaliteitseisen en de grotere complexiteit door de veelheid aan ruimteclaims. Niettemin is de agenda een agenda van uitbreiding. Het is een agenda van de vraag hoe de groei van bebouwing (woningen, bedrijven, infrastructuur) het best geacommodeerd kan worden in relatie tot de claims vanuit natuur en waterberging. Bij het onderdeel 'wonen' is de aandacht volop gericht op de nieuwbouw van woningen (aantallen, differentiatie, bestemmingsplancapaciteit) en niet op de bestaande woningvoorraad en mogelijke transformaties daarin. Wel wordt in regio's met een ontspannen woningmarkt gekeken naar de mogelijkheid van 'een extra kwaliteitsslag' door meer sloop/nieuwbouw.

Voor de raad is het de vraag of en hoe de partners van de verstedelijkingsafspraken erin slagen de opgave per regio voort te laten komen vanuit de mogelijkheden van de bestaande stad. Wordt er 'iets nieuws' gebouwd naast of los van de bestaande stad of wordt het nieuwe geprogrammeerd als (deel van een) antwoord op vraagstukken in de bestaande stad? Niet alle ambities en wenselijkheden hoeven in een nieuw stukje stad te worden geperst.

2. De wijkaanpak

In 2007 werd een nieuwe wijkaanpak door de regering geïntroduceerd, echter zonder hier financiële middelen voor vrij te maken. Opvallend waren het verlaten van het lijstje van 56 wijken van het eerdere kabinet en het opstellen van een nieuwe lijst van veertig wijken. Na een paar maanden verviel van overheidswege de term 'probleemwijk'. Het werd 'prachtwijk' of 'krachtwijk'. Dit was een signaal dat aanwijzing van een wijk als zodanig nog niet betekende dat het gehele gebied één zone van problemen was. Eerder, zo werd benadrukt, waren er in deze wijken kansen en krachten die tot ontwikkeling gebracht konden worden. Deze benadering spreekt de raad aan en is ook in lijn met het advies 'Stad en stijging' (VROM-raad, 2006). De selectie van de veertig wijken was omstreden. Er was het gebruikelijke ritueel van vreugde en verdriet bij bestuurders over de aanwijzing of het uitblijven ervan. Feit is dat in 2007 veel energie en ambitie vrijkwam om de woon- en leefsituatie van bewoners in de aangewezen wijken te verbeteren. Processen die vaak al vele jaren eerder waren gestart, maar op veel plaatsen nieuw elan kregen. In veertig wijken werden veertig wijkactieplannen geproduceerd, onder tijdsdruk en in onwetendheid over het arrangement van financiering. Begin 2008 besloot het kabinet tot een heffing bij de woningcorporaties ten behoeve van de wijkaanpak (€ 75 miljoen per jaar). Een besluit dat volgde na een jaar van vruchteloos overleg tussen de rijksoverheid en woningcorporaties over de inzet van corporaties bij de wijkaanpak. Hierbij mag vermeld worden dat dit overleg gehinderd werd door het kabinetsbesluit tot integrale vennootschapsbelasting (€ 500 miljoen per jaar), een besluit dat de vermogenspositie en de investeringscapaciteit van de woningcorporaties ernstig onder druk zet.

In de plannen zelf die op wijkniveau werden geformuleerd, werd een veel sterkere focus op de sociale agenda zichtbaar. Partijen in de wijk waren op basis van ervaringen in en buiten de wijk de gangbare sterk fysieke oriëntatie in de wijkvernieuwing steeds vaker voorbij. Dit is af te lezen uit de preambules en de voorgestelde projecten. Niettemin is ook hier de uitvoering van een plan vaak weerbarstiger dan het schrijven ervan. Dit klemt met name bij projecten waar zeer veel partijen betrokken zijn (bijvoorbeeld een brede school) en bij projecten waar de financiering niet op voorhand gelegd kan worden bij één van de twee meeste centrale

spelers in de wijkaanpak, zijnde de gemeente en de woningcorporatie(s). De uitvoering van de sociale agenda in de wijkactieplannen wordt dan afhankelijk van de wil en slagkracht van deze twee partijen, daar de positie en de middelen van andere partijen in het sociale domein erg broos zijn. Zo wordt de discussie over taken en werkdomein van de woningcorporaties ook relevant voor de wijkaanpak. Dit is ook te zien in de discussie over het 'arrangement' tussen overheid en woningcorporaties. In het rapport van de stuurgroep-Meijerink hierover worden investeringen van woningcorporaties in het sociaal-economische domein op wijkniveau ontraden ('nee-tenzij'). Eerder dit jaar heeft de VROM-raad (2009) in een advies bepleit ruimte te bieden aan corporaties om een puur fysiek gerichte portfolio-oriëntatie te overstijgen.

Uit deze beschrijving wordt duidelijk dat de wijkaanpak een ambitieus en complex programma is: op wijkniveau een reeks van achterstanden bestrijden die niet alle gebiedsgebonden zijn, een groot aantal partijen (overheid, bewoners, maatschappelijke instellingen, marktpartijen) met verschillende mogelijkheden en agenda's, uitmondend in vele, vaak tijdelijke projecten. Dit alles bevordert het effectief en efficiënt werken niet en is voor de raad reden om te zoeken naar andere mogelijkheden: buitenwijks en bovenwijks en mogelijkheden om duurzame resultaten te realiseren.

3. Het (grote)stedenbeleid

Het stedenbeleid na 2010 is de opvolger van het Grotestedenbeleid (III). Tijdens drie perioden van grotestedenbeleid is gewerkt aan de bestrijding van sociaal-economische achterstanden in de stad en aan de sociaal-economische versterking van de stad. Het heeft gewerkt als een 'extra' rijksimpuls aan de steden om werk te maken van de stedelijke opgaven op sociaal, fysiek en economisch terrein. Steeds is gezocht naar vormen van coördinatie op rijksniveau (één loket voor de steden bij het Rijk), samenhang tussen de beleidsimpulsen binnen 'pijlers' en naar beleidsvrijheid voor de steden met handhaving van de verantwoordelijkheid van het Rijk voor een adequate besteding van rijksmiddelen (industrie van prestatieafspraken, monitoring en verantwoording).

In veel rapporten, evaluaties en adviezen is ingegaan op de bestuurlijke en inhoudelijke merites van het grotestedenbeleid (zie onder andere SER, 2007; Van der Wouden, 2007; RMO, 2008). Vaak is gewezen op de impuls die van het grotestedenbeleid uitging tot aanpassing van de gemeentelijke organisatie (matrix, gebiedsgeoriënteerd), maar ook op de bureaucratisering en de - ondanks de mooie woorden - sterke rijksbemoeyenis. Vaak was ook het grotestedenbeleid de beschermheer op rijksniveau van een reeks van sociale projecten op wijkniveau.

Het was daarmee zowel voor departementen als ook voor partijen in de wijk een vluchtheuvel waar een aantal zaken weggezet konden worden.

Het kabinet heeft gemeld te kiezen voor een nieuwe aanpak van het stedenbeleid. Trefwoorden die het kabinet gebruikt, zijn:

- selectief: 'maatwerk'; kiezen voor bepaalde gebieden en/of thema's (new towns, krimp);
- preventief: ook middelen voor gebieden waar problemen (kunnen) gaan komen (40-pluswijken);
- actief: Rijk wil met de steden samenwerken;
- decentraal: decentralisatie van middelen.

Dit leidt tot een andere inrichting. De sociale pijler wordt herschikt dan wel gedecentraliseerd, het ISV uit de fysieke pijler wordt gedecentraliseerd, de economische pijler vervalt. Dit laatste betekent niet dat er op economische gebied niets meer gebeurt, maar programma's die vanuit het ministerie van Economische Zaken worden geïnitieerd zullen niet meer onder het stedenbeleid vallen. Het stedenbeleid bestaat straks uit ISV, het budget voor de 40-wijkenaanpak, het 40-plusbudget en de themagerichte uitwerkingen (maatschappelijke uitval, krimp, 'new towns', et cetera).

Tevens is er sprake van bezuinigingen. Zo gaat het ISV-budget van € 1,6 miljard voor de periode 2005-2009 naar € 1,2 miljard voor de periode 2010-2014.

Enkele zaken vallen op met betrekking tot het nieuwe stedenbeleid. Ten eerste formuleert het kabinet wel de benutting van het arbeidspotentieel in wijken en de mismatch op de stedelijke en regionale arbeidsmarkt als belangrijke opgaven, maar geeft deze in de uitwerking van het stedenbeleid geen plek. De economische pijler wordt namelijk afgestoten en de visievorming en aanpak van de economische problemen komt weer geheel bij het ministerie van Economische Zaken te liggen. Ten tweede keert 'Groen' weer terug naar het ministerie van LNV met het programma 'Groen en de stad'. De Cultuurimpuls wordt vervangen door een budget voor herbestemming van cultureel erfgoed onder verantwoordelijkheid van het ministerie van OCW. Het sociale programma wordt herschikt en voor een groot deel gedecentraliseerd.

Tot slot gaat het stedenbeleid straks bijna geheel over het wijkniveau: de 40-aandachtswijken met daarbovenop de 40-pluswijken.

De conclusie mag daarom zijn dat het stedenbeleid op rijksniveau weer in de verkokering schiet. De overkoepelende visie en coördinerende functie van het stedenbeleid verdwijnt nagenoeg geheel. De gemeenten moeten straks weer bij

meerdere loketten van het Rijk langs. Het ministerie van VROM is de trotse eigenaar van een residu, waarbij de opgave op wijkniveau is gedefinieerd. Het stedenbeleid 'vervromt' en 'verwijkt'.

Bijeen genomen

De drie besproken beleidsdossiers hebben elk voor zich eigen verdiensten: een meer integrale verstedelijkingsaanpak, inzoomen op wijkniveau, dichtbij de burger en op de sociale problematiek, een aanpak waarin het Rijk partner is van de steden voor de grote opgaven van de steden. Maar we zien ook de grenzen van elk beleidsdossier: druk met zichzelf, de voortdurende druk van nieuwe bezuinigingen, opdeling naar departementale kokers. De oplossing hiervan is niet eenvoudig. De raad verwacht niet dat dit zich laat oplossen met een dosis nieuw beleid; om de eenvoudige reden dat nieuw beleid gestapeld dreigt te worden op oud, voortgaand beleid. Het zal eerder gezocht moeten worden in het leggen van verbindingen tussen beleidsimpulsen en beleidsdossiers. Een focus op stedelijkheid kan hierbij helpen.

3.3 Oog voor stedelijkheid

Stedelijkheid en het beleid van de rijksoverheid

De discussies over het nieuwe stedenbeleid op rijksniveau hebben zich vooral toegespitst op de politiek-bestuurlijke en financiële aspecten. De inhoudelijke opgaven, de bijbehorende beleidstheorie en de samenhang tussen de verschillende beleidsdomeinen en -dossiers zijn vrijwel afwezig. Het stedenbeleid ontbeert op rijksniveau inhoudelijke visie. Van de rijksoverheid mag een visie verwacht worden hoe de diverse ambities ten aanzien van de steden (economie, duurzaamheid, fysieke en sociale kwaliteit) en doelstellingen (sterke stad, plaats van sociale stijging en emancipatie, gezonde stad) in elkaar passen. Maar de relatie tussen diverse beleidsprojecten is veelal onzichtbaar. Hoe verhouden de verstedelijkingsafspraken zich tot de wijkaanpak? In de brief aan de Tweede Kamer (Ministerie van VROM, 2008a) over de aanpak van de verstedelijkingsafspraken, wordt deze link vooralsnog niet gelegd.

Deze 'gaten' tussen de beleidsdossiers zijn zoals eerder gesteld, niet zonder betekenis. Het leidt ertoe dat zaken die zich tussen sectoren bewegen, relatief weinig aandacht krijgen. Het belang van investeren in een cultuur van stedelijkheid blijft in het huidige beleid onderbelicht. Er is wel aandacht voor woningen, wegen en bedrijventerreinen, maar er is minder aandacht voor plekken van ontmoeting en verrassing in de stad. Collectieve voorzieningen worden vooral gelezen als hun kerntaak: scholen 'doen aan' onderwijs, musea aan kunst, sportvelden aan sport.

Maar het collectieve karakter van deze voorzieningen vormt juist een voertuig om het individuele en het sectorale niveau te overstijgen. Mensen zijn immers 'ondeelbaar' en niet alleen huurder, ouder van een kind, sporter op zondag, klant bij de supermarkt, betalende bezoeker bij een museum. De beleidsmatige scheiding op rijksniveau vertaalt zich al snel door op andere overheidsniveaus, zoals dat van de steden.

Stedelijkheid en het beleid van de steden

Het belang van stedelijkheid voor het aantrekken van bewoners, bedrijven en bezoekers wordt lang niet in alle stedelijke visies onderkend. Stedelijkheid kan alleen tot bloei komen door een goede en samenhangende infrastructuur van voorzieningen op het niveau van buurt, wijk, stadsdeel, stad en regio.

De zorg voor het voorzieningenaanbod is lange tijd gezien als een verantwoordelijkheid van gemeenten. Het afgelopen decennium is een beweging zichtbaar waarbij de gemeenten, mede ingegeven door tekortschietende budgetten, een steeds groter beroep doen op semi-publieke en private partijen. Zo is in veel steden de gemeente initiator en regisseur van (clusters van) stedelijke voorzieningen bijvoorbeeld wat betreft sport, groen, cultuur, zorg en arbeid. Tegelijkertijd komt het realiseren en in stand houden van deze collectieve voorzieningen steeds vaker en voor een groter deel op het bordje te liggen van het maatschappelijk middenveld (onderwijsinstellingen, zorginstellingen, corporaties, kerken, et cetera), private partijen (grote en kleine ondernemers, projectontwikkelaars) en burgers. Zo bouwen en beheren corporaties steeds vaker maatschappelijk vastgoed, ontwikkelt de projectontwikkelaar niet alleen de woningen, maar ook de openbare ruimte en de voorzieningen in een nieuwe woonwijk en kunnen verschillende sociale en culturele voorzieningen alleen voortbestaan vanwege een grote inzet van vrijwilligers. Deze verschuiving levert veel debat op over de verdeling van verantwoordelijkheden.

De vraag is of deze verschuiving problematisch is. De grotere betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld en private partijen bij het realiseren en in stand houden van voorzieningen is zeker niet verkeerd. Zij hebben veel kennis en ervaring in huis en in sommige gevallen ook financiële middelen. Juist de samenwerking tussen partijen levert maatschappelijke initiatieven op die bijdragen aan het vergroten van kansennetwerken in de stad. De verschuiving draagt echter ook enkele gevaren in zich. Er is niemand meer die de kwaliteit van de infrastructuur in de stad bewaakt; niemand die een bepaalde beschikbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid van voorzieningen (basisinfrastructuur) garandeert. Dit draagt het gevaar in zich van toeval en uitsluiting.

Daarnaast kunnen meer integrale oplossingen over het hoofd worden gezien,

omdat instituties oplossingen toch vaak binnen het eigen domein zoeken. De overheid kan wel terugtreden bij de uitwerking en uitvoering, maar heeft wel een verantwoordelijkheid in het bewaken van de kwaliteit van de infrastructuur van voorzieningen in de stad.

Een goede visie op de infrastructuur van voorzieningen is alleen mogelijk op basis van inzicht in het functioneren en het gebruik van de stad. Eigenlijk is er verbaazingwekkend weinig onderzoek naar de vraag hoe de stad feitelijk in het dagelijks leven functioneert: hoe gebruiken bewoners, ondernemers, bezoekers de stad? Hoe zien hun ruimtelijke en sociale netwerken eruit, welke plekken van de stad bezoeken zij en wat zijn daardoor betekenisvolle plekken in de stad? Er is wel inzicht in verplaatsingen (mobiliteitsonderzoek), in tijdsbestedingen en het gebruik van specifieke voorzieningen, maar er is weinig onderzoek waar deze drie zaken samenkomen: de dagelijkse ruimtelijke en sociale netwerken van mensen en de plekken waarmee zij zichzelf identificeren. Een van de uitzonderingen hierop is de 'Atlas van de Westelijke Tuinsteden Amsterdam', (Nio *et al.*, 2008). Hierin is voor verschillende groepen stedelingen onderzocht hoe zij in de stad leven en de stad beleven. Dit levert informatie over de infrastructuur van (basis)voorzieningen en over welke plekken in het publieke domein belangrijk zijn. Deze informatie is zeer waardevol voor de locatiekeuze van voorzieningen en voor het bepalen welke plekken met eenvoudige ingrepen kunnen uitgroeien tot plekken van ontmoeting en van verrassing.

De raad vindt dat de beschikbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid van voorzieningen en activiteiten veel meer gewicht in het onderzoek en beleid van het Rijk en de steden moeten krijgen. Het duurzaam borgen van de kwaliteit van het publieke domein is in de ogen van de raad een maatschappelijke opgave van de steden.

3.4 Valkuilen in het beleid

De raad signaleert met het oog op stedelijkheid vijf valkuilen in het huidige beleid:

- Een tekort aan verbindingen tussen beleidsimpulsen.
- Een gerichtheid op het 'stedelijk gemiddelde'.
- Een gerichtheid op het 'nieuwe' boven het 'bestaande'.
- Een kloof tussen ambities in beleid en de vormgeving in (tijdelijke) projecten.
- Een onderbenutting van mogelijkheden in het economische en virtuele domein.

Een tekort aan verbindingen tussen beleidsimpulsen

Beleidsimpulsen worden voorbereid door een departement of een directie daarbinnen. Deze geleding wordt in het leven geroepen voor, dan wel 'afgerekend op' het behalen van de doelen die zijn gesteld (charters of convenanten afsluiten, subsidies verdelen, et cetera). Daarbij wordt veelvuldig gecommuniceerd met partners van provincies, gemeenten en andere partijen. De verkokering op rijksniveau vindt zijn pendant op provinciaal en lokaal niveau. Zo is er een circuit van overleg over verstedelijkingsafspraken en is er een (ander) circuit van overleg over de wijkaanpak. In beide overleggen komen Rijk en gemeenten elkaar zeer frequent tegen. Er is echter geen gezamenlijke ontmoeting voor inhoudelijke thema's van verstedelijking en wijkaanpak.

Een gerichtheid op het 'stedelijk gemiddelde'

In de wijkaanpak is enige ambivalentie waar te nemen ten aanzien van het wenselijke richtpunt: moet de wijk worden 'opgekrikt' naar het stedelijke gemiddelde? Of moet de wijk een 'aparte' of 'bijzondere' wijk zijn of blijven? In de probleemsignalering worden afwijkingen van het stedelijk gemiddelde gehanteerd als indicator (hoog percentage sociale huurwoningen, hogere werkloosheid, hoger gevoel van onveiligheid). Maar daarmee is nog niet gezegd dat een verlaging van het aandeel sociale huurwoningen de hefboom is naar verbetering. Elke wijk heeft in principe zijn eigen identiteit en functie in de stad. Verschillen tussen wijken dragen bij aan stedelijkheid. Het is belangrijk in de wijkaanpak niet alleen analyses van de wijk te maken, maar ook van de functie van de wijk in het stedelijke netwerk. Dit werkt het best als de bewoners, ondernemers en bezoekers van een wijk als aangrijpingspunt worden genomen. Een sterke gerichtheid op wijkniveau brengt vaak met zich mee dat alle wenselijkheden op wijkniveau gerealiseerd moeten worden. Dit bevordert het zien van een wijk als een afzonderlijk dorp of stad met een gemiddeld patroon van woningen en voorzieningen. De kansen van een verbinding met het hogere schaalniveau blijven dan onbenut.

Een gerichtheid op het 'nieuwe' boven het 'bestaande'

Het nieuwe heeft altijd de charme van het meest recente en het lijkt ook op het eerste gezicht de beste mogelijkheden in zich te dragen om wensen en ambities te accommoderen. Liever iets nieuws verzinnen dan de uitdaging aangaan om de bestaande situatie te verbeteren. Het is maar de vraag of deze ingrijpende interventies het gewenste effect hebben. Bij het bestaande zijn altijd complexiteiten, belangen, oneffenheden, gegroeide toevalligheden, die niet altijd gemakkelijk te combineren zijn met de eisen die gesteld worden. Onder invloed van het dominante groeidenken wordt er steeds een noodzaak gevoeld tot 'nieuw', tot 'iets erbij'. In aansluiting op het duurzaamheidsdenken vindt de raad het belangrijk om vaker te denken in termen van 'omgaan met en verbeteren van het bestaande'.

Een kloof tussen ambities in beleid en de vormgeving in (tijdelijke) projecten. Het stedenbeleid, de wijkaanpak en de verstedelijkingsafspraken worden als integrale beleidskaders gepresenteerd. In de praktijk zien we dat - uitzonderingen daargelaten - de uitwerking en de vertaling naar projecten vaak institutioneel/sectoraal gedreven is.

Zo is de wijkaanpak op papier integraal, want in alle wijken zijn er conform het Actieplan Krachtwijken ambities geformuleerd op het gebied van wonen, werken, leren en opgroeien, integreren en veiligheid. Kijken we vervolgens naar de uitwerking van deze thema's in concrete projecten, dan valt op dat de oplossingen vaak toch binnen het eigen domein van de diverse instituties worden gezocht. De integraliteit krijgt vorm via overleg, niet in de aanpak zelf.

Er groeien en bloeien erg veel projecten, die onder meer uiteenlopen qua grootte, draagvlak, mate van succes en levensduur. Het is vaak onduidelijk waarom voor een bepaald soort project gekozen is. Er wordt lang niet altijd beargumenteerd waarom het ene project tot betere resultaten leidt dan het andere. Vaak ontbreekt een bewuste afweging tussen projecten op basis van de hoogte van de investering en de te behalen effecten, evenals toetsings- of afwegingskaders.

Daarbij kennen vele waardevolle projecten geen lange levensduur. Er is een grote afhankelijkheid - zeker voor projecten in het sociale domein - van projectfinanciering, van particuliere fondsen en van 'prijsvragen' waarbij maatschappelijke organisaties projectvoorstellen indienen, die dan beloond worden met een eenmalig budget. Dit proces bevordert een situatie met vele en kortlopende projecten. Termen als 'projectencarrousel' en 'een schot hagel' horen hierbij. De vraag is echter hoe duurzaam de resultaten van deze projecten zijn. Het projectmatige karakter maakt dat goede initiatieven niet kunnen beklijven vanwege onzekerheid over financiële middelen, politieke wensen en wisseling van professionals. Dat goede initiatieven met veel tamtam opgestart worden, maar stranden voor het einde, is voor burgers en gebruikers lastig te begrijpen. Het kan het vertrouwen in het oplossend vermogen van het bestuur en de stad serieus schaden. Het maakt verder dat bewoners en professionals in het veld veel tijd kwijt zijn met het borgen van de continuïteit van hun project (financiering, menskracht) tijd die beter in het project zelf geïnvesteerd had kunnen worden.

Een onderbenutting van mogelijkheden in het economische en virtuele domein

In de wijkaanpak ligt van oudsher een sterke nadruk op het fysieke domein. Met de wijkactieplannen van 2007 voor de veertig wijken is er meer aandacht gekomen voor een sociaal programma: projecten die gaan over de sociale infrastructuur en het vergroten van kansen van mensen in buurten: achter de

voordeur, schoolsucces en schooluitval. Fysieke projecten (sloop/nieuwbouw van woningen) verdwijnen niet van de agenda, maar worden als staand beleid gezien. De verhouding tussen de 'nieuwe' prioriteiten op het sociale vlak en de 'oude' prioriteiten op het fysieke vlak wordt niet aan de orde gesteld. Op het niveau van de projecten is de vorming van een brede school erg populair, evenals de aankleding van de buitenruimte, de aanleg van Cruyff Courts en Krajicek Playgrounds en het organiseren van stage- en leerwerkplekken. Projecten in het economische domein blijven achter. Wel wordt in een groot aantal actieplannen het belang van (wijk)economie voor het vooruit brengen van de wijk benadrukt, maar zijn er weinig initiatieven die dit ook daadwerkelijk bevorderen. Daarbij wordt wijk economie vaak gereduceerd tot startende ondernemers en vooral detailhandel (winkelstrips en winkelcentra), terwijl in menige achterstandswijk een veelvoud aan andersoortige en reeds langer bestaande ondernemers actief zijn. Waar al aandacht is voor wijk economie gaat die vaak over ondernemerschap en maar weinig over werknemerschap. Verder blijven de mogelijkheden om te schakelen en te verbinden in het virtuele domein onderbelicht. Het benutten van multimedia/ict voor het vergroten van kansennetwerken van mensen staat nog in de kinderschoenen.

3.5 Beleidsstrategie: schakelen, verbinden en verankeren

Het beeld dat uit het voorgaande naar voren komt, is dat er in het beleid weinig 'verbindingen' zijn. Stedelijkheid kan een trefwoord zijn om meer en betere verbindingen te maken: tussen beleidsdossiers, tussen sectoren en daarmee ook tussen bevolkingsgroepen in de stad. Dit is ook van belang om de noodzakelijke verbinding te maken tussen de schaalniveaus van wijk, stad en regio. Daarmee is een hogere benutting mogelijk van de bestaande, reeds aanwezige krachten: gebouwen, voorzieningen, infrastructuur, potenties van mensen in stad en wijk. Daarvoor is een lange adem en een langdurig commitment van partijen nodig. Kortademigheid en tijdelijkheid helpen niet. De raad verwacht dat drie begrippen hierbij behulpzaam kunnen zijn: schakelen, verbinden en verankeren.

Schakelen

Voorzieningen in de wijk moeten ook op hun stedelijke meerwaarde bekeken worden, voorzieningen in de stad hebben betekenis voor de wijk. Van tegenstellingen tussen wijk en stad moeten we naar schakelingen, waarbij de kwaliteit van de wijk (nabijheid, overzicht, voorzieningen) gecombineerd wordt met die van de stad (verrassing, ontmoeting, hoogwaardige voorzieningen, netwerken). Door in de wijk het hogere schaalniveau mee te nemen kan er méér plaatsvinden en kunnen verschillen en specialisaties in voorzieningen en activiteiten meer ruimte krijgen. Dit komt de verscheidenheid en veelzijdigheid op stedelijk niveau ten

goede. Voorwaarde op dit vlak is uiteraard dat de bereikbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid van de voorzieningen goed op orde is. Met ruime en hoogwaardige vervoersmogelijkheden kan het schakelen tussen schalen een succes worden. Blijven deze uit, dan dwingt de claim van ruimtelijke nabijheid tot veel van hetzelfde.

Verbinden

Ten tweede moet veel sterker ingezet worden op het leggen van verbindingen tussen beleidsprogramma's. Ieder kent voorbeelden van beleidsprogramma's die niet op elkaar zijn afgestemd of zelfs onderling strijdig zijn. Beleidsprogramma's die onderling gerelateerd zijn, kunnen ook gebruik maken van de sterke punten in het ene programma ten behoeve van het andere programma. Zo zijn collectieve voorzieningen ook te realiseren via bijvoorbeeld 'blauw', 'groen' of 'grijs' beleid (bijvoorbeeld het inrichten van een speelplek koppelen aan rioleringswerkzaamheden of werkzaamheden voor waterberging in een wijk). Het gaat dus om verbindingen en onderlinge samenhang. De raad wil hier niet spreken van 'integraal' beleid, omdat met het begrip 'integraliteit' de deur naar een 'alomvattende aanpak' wordt geopend en er grote risico's opdoemen van onhaalbaarheid en vertraging (zie ook RMO, 2008). Het doorbreken van de verkokering is lastig genoeg, met samenhang in de beleidsinterventie is al veel gewonnen. Hiermee komt ook meervoudig gebruik van ruimte meer in beeld: monofunctioneel gebruik is onderuitputting van ruimte, met multifunctioneel gebruik kan met hetzelfde meer gebeuren. Met meer diversiteit in tijdsarrangementen kan ook meer uit het bestaande worden gehaald.

Verankeren

Als derde punt wil de raad wijzen op het verankeren. In de praktijk komen we vaak noodverbanden tegen die tijdelijk een verbinding leggen tussen de ene en de andere beleidskolom. Op enig moment is het experiment afgelopen en start een ander experiment of gaat men weer op de oude voet verder. Eerder in dit advies is gewezen op de huidige cultuur van tijdelijkheid en kortademigheid. Er moet snel resultaat zijn, anders is het programma niet geloofwaardig. Als na een paar jaar het probleem nog bestaat, moet er 'dus' een nieuw programma komen - met nieuwe condities, evaluaties en afkortingen. In de wereld van de fysieke infrastructuur rekent men met veel langere looptijden; in termijnen van vijftien tot twintig jaar (spoorlijn, snelweg). In de wereld van de stedelijke vernieuwing en de wijkvernieuwing zullen de termijnen niet veel korter blijken te zijn.

Dit betekent - het is al vaker gezegd - het omzetten van de 'projectencarrousel' in langlopende, structureel gefinancierde beleidsprogramma's. Dit biedt ook kansen om de kern van de problematiek in de programma's onder te brengen en minder

energie te verliezen aan een scala van projecten die een weidsheid aan thema's beslaan, die komen en gaan en waarvan onduidelijk is of hiermee nu echt de structurele, harde problematiek wordt aangevat.

3.6 Betekenis voor het beleid van de rijksoverheid

Voor het beleid van de rijksoverheid is een reeks van zaken van belang. Stedenbeleid kan alleen tot wasdom komen op lokaal niveau. Decentralisatie van taken naar het lokale niveau kan een meer precieze beleidsaanpak bevorderen. Maar decentralisatie vanuit het Rijk mag geen alibi zijn voor leegheid in visie op rijksniveau. De rijksoverheid heeft dus onverkort een belangrijke rol in het stedenbeleid. Proberen we de drie centrale begrippen schakelen, verbinden en verankeren te vertalen naar het rijksbeleid, dan gaat het naar het oordeel van de raad om visievorming en om kaderstelling.

Visievorming: verantwoordelijkheid nemen, uitvoering op de agenda
Het Rijk maakt visies (zoals Randstad 2040) en zou daar in veel sterkere mate in moeten zetten op de relatie tussen de schaalniveaus (wijk, stad, regio, landsdeel). In de visies mag ook veel sterker accent gelegd worden op de samenhang tussen de onderdelen van het rijksbeleid. Dit vereist dat aangegeven wordt op welke wijze (specialistische) kokers ten dienste staan van (generieke) programma's.

Visies zijn pas compleet als inzicht gegeven wordt in de route en de uitvoering. Dan kan ook aangegeven worden waar het Rijk zelf inbreng levert om de programma's te realiseren. Participatie door het Rijk aan een programma en inzet van wet- en regelgeving om financiële stimuli in programma's te realiseren, horen hierbij. Hier valt te denken aan het inzetten van rijksmiddelen (subsidies of participaties) voor het organiseren en borgen van vereveningsconstructies, van het inbouwen van prikkels en het vergroten van mogelijkheden aan woningcorporaties om te investeren. Hiermee wordt ook duidelijk dat het bij visievorming om veel meer gaat dan om het produceren van een vergezicht zonder aandacht voor de uitvoering.

Kaderstelling: verbindingen en commitment

Niemand ziet uit naar nieuw beleid dat gestapeld wordt op oud beleid. Niemand ziet uit naar een focus op 'nieuw' en 'uitbreiding' zonder oog voor de mogelijkheden van het bestaande. In de kaders van het Rijk moet veel meer de verbinding tussen de beleidsdossiers gelegd worden. Zo kan een wijkaanpak een claim leggen op het verstedelijkingsbeleid (locatie, programma, verbinding) maar ook een stimulans zijn voor hervorming van de woningmarkt ('zachtere' scheiding tussen huur en koop).

Deze 'nieuwe' thema's moeten niet ondergebracht worden in nieuwe beleidskolommen en dito kleine, vaak ook tijdelijke beleidsarrangementen, maar ze moeten

structureel ingebouwd worden in regulier beleid. Het is dan ook minder vrijblijvend en minder onschuldig. Om de betrokkenheid van partners te bevorderen, is het bieden van zekerheid aan de partners raadzaam. Alleen zo kan commitment van andere partijen aan de stedelijke opgaven worden verworven.

De raad wijst dus op het belang van de verbindende en stimulerende kracht van beleidskaders. Niet als top-down sturing met blauwdrukplanning, maar een kader waarin ruimte en vertrouwen voor partijen in stad en wijk helder is. Zo zijn de relaties tussen de nationale overheid en de stedelijke en regionale spelers meer horizontaal dan verticaal. In deze setting passen meerjarige afspraken. Ook het slechten van belemmeringen voor innovatie en experimenten hoort hierbij.

Van de rijksoverheid stappen we nu over naar de lokale en regionale praktijk. De vraag is hoe hier de begrippen schakelen, verbinden en verankeren handen en voeten te geven.

Casus: Realitysoap West Side

De realitysoap West Side is ontwikkeld als onderdeel van het actieplan 'Wij Amsterdammers' van de gemeente Amsterdam (2005). Dit actieplan had als doel de sociale cohesie in de stad te verstevigen, onder meer door meer begrip te kweken voor verschillende culturen en leefstijlen. AT5 Producties (producent Mark Pier) heeft samen met de gemeente het idee ontwikkeld van de realitysoap West Side. Een serie over vier families in Amsterdam-West van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Nederlandse afkomst. De vier gezinnen worden elkaars nieuwe burens. Zij worstelen met het leven in Amsterdam-West en de daarbij behorende thema's: liefde, discriminatie, educatie, vrienden en werk. De acteurs zijn buurtbewoners die zichzelf spelen, in voor de serie geschreven verhalen. Doel van de realitysoap was het publiek op lichte wijze inzicht te geven in de dilemma's, problemen en mogelijkheden van de multiculturele samenleving.

De realitysoap is twee seizoenen (2005, 2006) lang te zien geweest op AT5 en is later (2007) uitgezonden door de NPS. Ook via internet was de serie te zien. Inmiddels zijn er DVD's te koop met alle zesentwintig afleveringen. Ook is op internet 'De wereld van West Side' ontwikkeld, waar de wereld om de serie heen werd uitgediept. Alle personages hadden een blog en Hyvespagina's. Bovendien startten medewerkers van AT5 Producties discussies over gebeurtenissen en thema's uit de serie op allerlei discussiefora, zoals de websites Waterkant.net en Marokko.nl. Bij de productie van West Side heeft AT5 Producties met verschillende partijen samengewerkt: gemeente Amsterdam, de provincie Noord-Holland, Stichting Doen, Oxfam Novib, Far West, Ymere, lokaal gevestigde bedrijven, lokale middenstand en wijkbewoners. De productie is het eerste seizoen bijna volledig gefinancierd door de gemeente; het tweede seizoen hebben de gemeente, de provincie Noord-Holland en NPS gezamenlijk de productie bekostigd. Wat opvalt is het aanzienlijke bereik van de realitysoap. Uit kijkcijferonderzoek blijkt dat

het eerste seizoen de uitzending op AT5 gemiddeld 9.400 kijkers trok. Ook bij de NPS trokken de uitzendingen relatief veel kijkers: 91.000 (4 december 2007) en 177.000 (5 december) (ter vergelijking: op dezelfde dagen keken 86.000 cq 110.000 kijkers naar de landelijke soap *Onderweg naar morgen*).

De vraag is wat deze uitzendingen bij de kijkers teweeg hebben gebracht. Uit onderzoek blijkt dat de gesprekken die mensen aangaan over *West Side* meestal oppervlakkig zijn, wat samenhangt met het lichtvoetige karakter van de serie. Positief is dat door deze vorm veel kijkers bereikt zijn, ook kijkers die minder snel informatieve programma's bekijken. Er is grote waardering voor het 'reality' aspect van de serie, omdat het de verhalen 'menselijk' maakt. Ook is op scholen de serie gebruikt om onderwerpen aan de orde te stellen. Op internet zijn een aantal discussies gevoerd, al dan niet geïnitieerd door medewerkers en stagiaires van AT5 Producties. AT5 schakelde hiervoor jongere medewerkers en stagiaires in van allochtone afkomst. Zij kunnen schrijven en chatten in de taal van de forumbezoekers. Het internet vormt zo als het ware de plek van ontmoeting en uitwisseling, waar de resultaten van het project zichtbaar worden.

Schakelen

Omdat de realitysoap regionaal is uitgezonden, schakelt de serie tussen wijk en stad (regio). Andere stadsbewoners hebben inzicht gekregen in het dagelijkse wel en wee van de vier families. Dit kan hebben bijgedragen aan hun beeldvorming over de wijk, maar dit is lastig te meten. Voor te stellen is dat sommigen misschien een negatief beeld van Amsterdam-West hadden, terwijl in de serie blijkt dat er in dit deel van de stad op dezelfde manier met het leven geworsteld wordt als elders in de stad. Op deze wijze wordt de wijk gelijkgeschakeld aan de stad. Met de uitzendingen door de NPS is de schakelfunctie van de serie versterkt tot het landelijke niveau. Ook via de aanwezigheid van *West Side* op internet is geschakeld tussen schalen.

Verbinden

De realitysoap *West Side* draagt bij aan het verbinden in de zin van 'leren kennen' en 'gekend worden'; dit is in lijn met de doelstelling. Of er inderdaad ook meer begrip ontstaat voor andere groepen is lastig te meten. Uit onderzoek blijkt dat men zich vooral identificeert met de 'eigen groep' en de serie niet meteen tot begrip voor andere groepen leidt. De serie laat reële situaties zien, maar zonder begeleiding zien mensen vaak alleen hun vooroordelen bevestigen. Om diepgaander te verbinden is meer nodig dan alleen de soap, bijvoorbeeld discussies onder begeleiding op scholen en op internet. Ook met een langere looptijd van de serie, is de kans groter dat er meer begrip ontstaat voor anderen.

Verankeren

Het verankeren van de realitysoap *West Side* is een lastig punt. Na de tweede serie waren er plannen om een derde op te nemen, maar dat is nog niet gelukt. Dit heeft niets te maken met de kijkcijfers of het niet halen van de doelstellingen, maar alles met de financiering. De gemeente Amsterdam heeft de eerste twee seizoenen van *West Side* (mede) gefinancierd, maar altijd met het idee dat het project uiteindelijk zelfstandig verder zou moeten. Voor de derde serie was er vanuit de gemeente in principe nog geld beschikbaar, mits AT5 de overige financiering rondkreeg. Dat bleek niet haalbaar. Gezien het feit dat AT5 een publieke omroep is, was het niet mogelijk om commerciële financiers te benaderen. Dat is jammer, want in een soap die langer loopt kunnen de karakters beter uitgewerkt worden. In algemene zin kan wel gesteld worden dat de media-aandacht voor regio, stad en buurt, via televisiesoaps en toneelstukken steeds verder verankerd raakt.

Bronnen: Staffhorst *et al.*, 2008b; Costera Meijer I., 2007; Telefonisch interview Mark Pier (AT5) en Marga Kuperus (Gemeente Amsterdam).

4 Stad en wijk verweven in de praktijk

Investeren in stedelijkheid is het motto, zo is in hoofdstuk 2 vastgesteld. In het beleid moet daarom meer aandacht uitgaan naar schakelen, verbinden en verankeren (hoofdstuk 3). Nu komt de stedelijke praktijk aan de orde. Welke voorzieningen en activiteiten in de stad kunnen bijdragen aan het schakelen en verbinden?

4.1 Waardevolle initiatieven verkend

De VROM-raad heeft een verkenning gedaan naar maatschappelijke initiatieven die schakelen en verbinden (zie bijlage 2). Hierin zijn zowel publieke als private initiatieven betrokken. Gezocht is naar initiatieven die betekenisvol zijn, omdat zij:

- schakelen tussen ruimtelijke schaalniveaus (buurt, wijk, stadsdeel, stad, regio), dat betekent wijkoverstijgend zijn (direct dan wel indirect);
- groepen of sectoren in de stad verbinden;
- tot duurzame/structurele resultaten leiden;
- een fysieke/ruimtelijke component in zich dragen.

Het is dus geen zoektocht geweest naar nieuwe en verrassende praktijkvoorbeelden, maar naar projecten die de verwevenheid van wijk en stad illustreren en zoveel mogelijk duurzame resultaten opleveren. Veel van deze projecten lopen al langer en sommige ervan zullen in bredere kring bekend zijn.

We zien dat er erg veel projecten groeien en bloeien in de praktijk. Het palet van projecten is veelkleurig: qua grootte, draagvlak, mate van succes en levensduur. Corporaties, scholen, zorg- en welzijnsorganisaties, culturele instellingen, sportorganisaties, kerken, ondernemers, particulieren en gemeenten zijn op heel veel plaatsen en op veel manieren aan de slag met sociaal-economische en sociaal-culturele stijging van mensen. Veel projecten worden door de gemeentelijke overheid geïnitieerd. Maar ook daarbuiten zijn er veel initiatieven van bewoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties, welke lang niet altijd door beleidsmakers worden opgemerkt. Het aantal projecten en programma's per gebied is soms zo groot,¹² dat er maar weinigen in de stad zijn die een goed overzicht hebben. Het in kaart brengen ervan is een project op zichzelf.

¹² Zo telt het Pact op Zuid in Rotterdam 469 projecten (Rotmans, 2009) en investeren de corporaties in Amsterdam in 399 projecten in vijf aandachtswijken (AFWC, 2009).

Uit de verkenning doemen vier groepen van strategieën op om te schakelen en te verbinden: fysiek-ruimtelijke, sociaal-economische, sociaal-maatschappelijke en mediawijze strategieën.

Elk van deze vier kan behulpzaam zijn bij het nemen van investeringsbeslissingen en bij de afweging welke projecten het meeste maatschappelijk rendement leveren. Daarnaast dragen deze strategieën mogelijk inspiratie aan om bestaande projecten betekenisvoller te maken. Ook bij het initiëren van nieuwe projecten kunnen de strategieën als inspiratie dienen, om vanaf het begin zowel het schaalniveau van de buurt/wijk als dat van de stad te betrekken. In figuur 4.1 zijn deze strategieën gerangschikt.

Figuur 4.1 Overzicht van strategieën om te schakelen en te verbinden

<i>Fysiek-ruimtelijk</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Betrek bij de locatiekeuze van voorzieningen het stedelijkheidsperspectief 2. Verbreed en verbeter de toegang tot bestaande voorzieningen
<i>Sociaal-economisch</i>	<ol style="list-style-type: none"> 3. Koppel onderwijs en bedrijfsleven specifieker aan elkaar 4. Benut de economische massa van wijken voor stedelijke profilering 5. Overtuig bedrijven van de win-win situatie bij aangaan van relaties met de wijk
<i>Sociaal-maatschappelijk</i>	<ol style="list-style-type: none"> 6. Geef ruimte voor een bredere taakopvatting van maatschappelijke organisaties 7. Breng mensen uit de wijk naar een stedelijke voorziening 8. Maak buurtinitiatieven wijkoverstijgend
<i>Mediawijze</i>	<ol style="list-style-type: none"> 9. Zet digitale gemeenschappen in om te verbinden 10. Vergroot de betrokkenheid en versterk identiteit en imago door nieuwe media 11. Verbeter de digitale toegang en vaardigheden

4.2 Fysiek-ruimtelijke strategieën

Strategie 1: Betrek bij de locatiekeuze van voorzieningen het stedelijkheidsperspectief

Ondanks de toegenomen mobiliteit blijft bij de locatiekeuze de nabijheid van voorzieningen/activiteiten van belang. Hierbij weegt tegenwoordig de afstand in

tijd zwaarder dan de afstand in meters. Niet alles hoeft in de wijk opgelost te worden. Niet iedere wijk hoeft een complete wijk te zijn, mits - en dit is wel essentieel - er goede mogelijkheden zijn voor bewoners om buiten hun wijk gelegen voorzieningen te bereiken.

Er liggen kansen om stad en wijk meer te verweven door de locatiekeuze van voorzieningen. De locatie van voorzieningen, bedrijven, groen en de infrastructuur bepalen voor een belangrijk deel de structuur van buurten en wijken. Voorzieningen en de situering van deze voorzieningen bepalen de functie die buurten en wijken in het stedelijk netwerk vervullen. Zij beïnvloeden de dagelijkse routines van mensen. Bij grote ruimtelijk-economische investeringen, maar ook bij herstructureringsprocessen van wijken wordt wat betreft de locatiekeuze van voorzieningen het stedelijkheidsperspectief lang niet altijd betrokken. Het centrum of juist de rand van de stad (vanwege autobereikbaarheid) zijn vaak snel gekozen plekken voor voorzieningen met een stedelijke of regionale betekenis.

Wenselijk is volgens de raad een strategische afweging van de effecten van de locatiekeuze voor de ontwikkeling van buurt, wijk, stad en regio en het gebruik. Het mooiste is als deze afweging is ingebed in een stedelijke visie op de beschikbaarheid, toegankelijkheid en kwaliteit van voorzieningen op de verschillende ruimtelijke schaalniveaus. De uitdaging is de fysieke plek, de beschikbaarheid, de toegankelijkheid en kwaliteit van voorzieningen op te nemen in een stedelijk ontwikkelingsperspectief.

Stedelijkheid in de wijk brengen

Vanuit het perspectief van schakelen en verbinden is het de vraag of stedelijke voorzieningen bij voorbaat in het centrum gesitueerd moeten worden. Door ze in of aan de rand van omliggende wijken te situeren kan extra dynamiek gecreëerd worden en kan de nabijheid van andere doelgroepen worden vergroot. Het kan een nieuwe stroom van bezoekers richting de wijken creëren. Dit kan ontmoetingen tot stand brengen tussen bezoekers en wijkbewoners. Het kan helpen de trots en eigenwaarde van de bewoners van de wijk te verbeteren ('we zijn de moeite waard, er wordt geïnvesteerd in onze wijk'). Bij een negatieve beeldvorming over een wijk, gebaseerd op beelden uit de media, kan het helpen deze te doorbreken. Door er zelf rond te lopen, kunnen andere stadsbewoners en bezoekers van buiten de stad verrast worden en tot een ander beeld van de wijk komen.

De stad Antwerpen heeft ervoor gekozen de nieuwe centrale openbare bibliotheek te situeren aan het De Coninckplein. Dit is één van de gebieden die in het kader van de stadsvernieuwing in de Stationsomgeving wordt aangepakt. December 1997 heeft de gemeente de oude Ford-garage 'Permeke' uit de jaren twintig van de vorige eeuw aangekocht. Besloten is er verschillende voorzieningen te huisvesten: een stadskantoor van Antwerpen-Noord, de centrale openbare bibliotheek van de stad, een café en een plek voor andere projecten, zoals het bewonerssecretariaat. Het streven van de gemeente Antwerpen is Permeke een bruisende plek te laten zijn, waar men kan lezen, leren, uitwisselen, samenwerken en genieten. Het moet zich ontwikkelen tot een ontmoetingsplek voor iedereen uit de buurt, alle Antwerpenaars en mensen van ver buiten de stad. De voormalige garage is omgebouwd tot een moderne bibliotheek, die in 2005 is geopend. Deze voorziening heeft een positieve uitstraling op zijn omgeving, er wordt geschakeld door wijk-, stadsdeel- en stedelijke voorzieningen te combineren; de plek biedt ruimte voor verbindingen door de combinatie van functies en het uiteenlopende publiek.

Bron: website gemeente Antwerpen, werkbezoek VROM-raad 2006.

Een ander voorbeeld is de Cultuurmijl in Enschede. De wijk Roombeek in deze gemeente heeft een rijke historie. In de negentiende eeuw kende de wijk een grote concentratie textiel fabrieken. Na het instorten van de textielindustrie hebben veel voormalige textiel fabrieken de sloop overleefd. De vuurwerkramp op 13 mei 2000 heeft echter veel fabrieken en huizen verwoest of beschadigd. In de herontwikkeling van de wijk, onder leiding van architect en stedenbouwkundige Pi de Bruijn, speelt de zogenaamde Cultuurmijl een belangrijke rol. De Cultuurmijl is een culturele verbindingroute tussen de wijk Roombeek en de Oude Markt in het centrum van Enschede. De verbindingroute loopt via Het Cremer (Jan Cremer museum), het Balengebouw en CBK Rozendaal in de wijk Roombeek, langs galeries en ateliers en het Rijksmuseum Twente naar het Muziekkwartier in het stadscentrum. Het Muziekkwartier is het nieuwe muziek- en theaterpodium van Enschede. Als initiatiefnemer van de Cultuurmijl wil de gemeente Enschede niet alleen culturele functies met wonen en werken verbinden, maar ook mensen uit de wijk Roombeek verbinden met mensen buiten de wijk. Het bijzondere culturele aanbod van de Cultuurmijl zorgt ervoor dat de culturele voorzieningen zowel mensen uit de wijken als mensen van daarbuiten trekt. De cultuurmijl heeft een stedelijke en regionale uitstraling en vormt daarmee ook een schakel tussen schalen.

Bron: Staffhorst et al., 2008a en 2008b.

Niet alle functies kunnen uiteraard aan het stadscentrum onttrokken worden, ook daar is het van belang stedelijkheid te behouden en te creëren. Daarom is het zaak een goede balans te zoeken tussen stedelijke voorzieningen die in het centrum en stedelijke voorzieningen die in de wijken worden gesitueerd. Steeds meer is het model in zwang, waarbij de stedelijke maatschappelijke organisaties (bibliotheken, zorginstellingen, woningcorporaties) een centrale vestiging hebben in het stadscentrum of op een andere centrale plek in de stad met daarbij kleinschalige en laagdrempelige vestigingen in de wijken. Dit organisatie-model kan perspectief bieden voor het creëren van nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing in wijken.

Tussen twee wijken

Een andere mogelijkheid is voorzieningen op de grens tussen verschillende wijken te leggen. Hierdoor kan de nabijheid voor diverse groepen en daarmee het gebruik vergroot worden. De voorzieningen kunnen zo een wijkoverstijgende functie krijgen. Door een school bijvoorbeeld bewust op de grens van twee uiteenlopende wijken te situeren, wordt het meer vanzelfsprekend dat leerlingen uit verschillende milieus van dezelfde school gebruik maken.

Een voorbeeld van een brede school die wijkoverstijgend werkt is Eninver in Almelo. Deze brede school ligt op het knooppunt tussen de wijken Kerkelanden (buurt met veel werkloosheid en sociaal-economische achterstanden) en Aalderinkshoek (een meer gemiddelde wijk). In beide wijken moesten voorzieningen als scholen en buurtcentra worden vernieuwd. Bij de gemeente ontstond het idee om op de grens tussen beide wijken één brede school te bouwen als onderdeel van de integrale wijkverbetering. Het bleek niet eenvoudig de omwonenden voor het idee te winnen, maar uiteindelijk slaagde de gemeente erin draagvlak te creëren. In 2006 is de school Eninver (Eenheid in verscheidenheid) opgeleverd. Deze biedt onderdak aan drie basisscholen, een wijkservicepunt, een welzijnsorganisatie, een peuterzaal, de tienersoos, een sportzaal en ruimtes die ook door niet-participanten te gebruiken zijn.

Bron: Architectuur Lokaal, 2008.

Grote instellingen en de verbinding met de buurt

Ook bij grootschalige gebiedsontwikkelingen (OV-stations, onderwijsinstellingen, verkeersknooppunten, bedrijvenparken) liggen er kansen om stad en wijk meer te verweven. Het is zaak om vanaf het begin al de verbinding met de buurt te leggen en niet uitsluitend naar de regionale en stedelijke betekenis van de voorziening te kijken. Hoe kunnen omliggende buurten de vruchten plukken van de bedrijvigheid die de nieuwe sleutelprojecten (OV-stations) weten te genereren? Hoe kunnen

nieuwe onderwijsinstellingen van betekenis zijn voor hun omgeving? Hoe kunnen stukken tussenland met veel dynamiek betekenis krijgen voor buurt, wijk en stad? De raad is verschillende voorbeelden tegengekomen waar is geprobeerd de regionale, stedelijke voorzieningen in dit opzicht meer betekenis te geven.

De wijk Holtenbroek in Zwolle ondergaat al vele jaren een grote herstructureringsoperatie. Het ROC Deltion college heeft hier een nieuwe campus gerealiseerd: een 'leer- en leefwereld' voor circa 16.000 leerlingen en met ruim 400 opleidingen. Er wordt sterk ingezet op synergie tussen de wijk en de regionale onderwijsinstelling. Het ROC biedt wijk- en stadsbewoners voorzieningen als een restaurant, fitnesscentrum, theater en winkels. Daarnaast heeft de school op verschillende plekken in de wijk leerwerkplekken, zoals bijvoorbeeld bij het verzorgingstehuis Fermate. Eén medewerkster van het Deltion heeft speciaal tot taak verbindingen tussen de wijk en het Deltion tot stand te brengen. Zij onderhoudt de contacten met de bewoners (organisaties), de ondernemers en de maatschappelijke instellingen in de wijk.

Bron: KEI-city-safari, 2009.

Het nieuwe gebouw van het Aventus College in Apeldoorn vormt een schakel tussen de achterliggende wijk en de andere delen van de stad. De centralisatie van dit ROC (voorheen 23 locaties) in één nieuw gebouw aan de zuidkant van het station, heeft er voor gezorgd dat die zuidkant meer onderdeel van het centrum van de stad is geworden. Daarnaast beschikt het ROC over een binnenstraat met verschillende voorzieningen (onder andere reisbureau, kapper, winkel), waarvan de buurtbewoners gebruik kunnen maken. Ook hier is sprake van schakelen en verbinden.

Bron: werkbezoek VROM-raad Apeldoorn 2008.

Een ander voorbeeld is het project A8ernA, waar een nieuwe invulling van de ruimte onder de A8 tot stand is gebracht. Deze weg deelde sinds eind jaren zestig Koog aan de Zaan in tweeën. Sinds 2004 is de voorheen onherbergzame ruimte onder de snelweg omgezet in een functionele en verbindende ruimte. Het gebied onder de snelweg, bijna 400 meter lang, wordt door twee dwarswegen in drie ongelijke delen opgesplitst. In het deel tussen de op- en afritten zijn een skatezone en sportvelden gekomen en dit is tevens een graffiti-vrijplaats. Het kleinere middendeel, gelegen tussen een heringericht kerkplein en een nieuw aangelegd parkje, biedt plaats aan een verbindend 'droogplein', een supermarkt en een bloemen- en viswinkel. Hier zijn ook enkele kunstobjecten gerealiseerd. Waar vroeger sprake was van een stukje tussenland, is nu een verblijfsgebied gecreëerd dat schakelt en verbindt. Aan dit project hebben verschillende belanghebbenden gewerkt, waaronder bewoners, winkeliers en de gemeente.

Bron: www.architectuur.nl.

De voorbeelden laten zien dat de centralisatie in het onderwijs een impuls kan vormen voor een verzwakte buurt of verzwakt deel van de stad. Daar moet wel de kanttekening bij geplaatst worden dat deze centralisatie, vaak betekent dat op verschillende plekken elders in de stad schoollocaties verdwijnen. Dit is niet erg zolang er een nieuwe voorziening voor in de plaats komt, die eenzelfde dynamiek weet te genereren. We zien echter vaak dat vanuit economisch rendement gekozen wordt woningbouw.

Niet alleen fysieke voorzieningen

Bij het situeren van stedelijke voorzieningen in wijken hoeft het niet altijd te gaan om fysieke voorzieningen. Ook nationale en stedelijke festivals of evenementen kunnen schakels en verbindingen tot stand brengen, zie bijvoorbeeld de uitgebreidere beschrijving van de Triënnale Apeldoorn op pagina 81-83. Zij kunnen bewoners in contact brengen met nieuwe werelden. Zij kunnen voor andere stadsbewoners aanleiding zijn om een onbekend deel van de stad te bezoeken; voor bezoekers van buiten aanleiding zijn om een onbekende stad te bezoeken. Andersom kan een festival van een wijk uitgroeien tot een festival van stedelijke, regionale of landelijke allure, dat de beeldvorming over een wijk kan verbeteren. Uiteraard kan een festival of evenement pas echt betekenisvol zijn als het periodiek georganiseerd wordt.

61

In de deelgemeente Feijenoord (Rotterdam) heeft jarenlang het investeringsprogramma 'De Brug Over' gelopen. Met dit programma beoogde de deelgemeente haar gebied als aantrekkelijke festivalplek te ontwikkelen. De gedachte was dat Feijenoord een volwaardig stedelijk gebied is, waar ook festivals en evenementen hun bestaansrecht hebben. Gedurende een viertal jaren zijn met behulp van dit programma nieuwe evenementen naar het gebied gehaald, alsmede voor- en natrajecten van bestaande festivals, zoals het eindfeest van de Danceparade en het Zomercarnaval. Ook kregen kleine evenementen die reeds in Feijenoord plaatsvonden, ondersteuning om een groter, stedelijk bereik te creëren. Bij elk evenement werden lokale ondernemers benaderd en in de gelegenheid gesteld hun producten en/of diensten tijdens het evenement aan te bieden. Ook werd personeel inzet (bewaking, opbouw, et cetera) gerekruteerd uit de wijk. Door het programma hebben ruim twintig zeer verschillende evenementen plaatsgevonden in de deelgemeente, waarvan een aantal de deelgemeente als structurele plek heeft gekozen. Het effect van het programma is geweest dat Feijenoord (Rotterdam-Zuid) als serieus festivalgebied bij evenementenorganisatoren bekend is komen te staan, het een aanzienlijke bezoekersstroom van mensen buiten Feijenoord naar dit gebied heeft gebracht, de wijk voor de eigen bevolking aantrekkelijker is geworden (meer te doen) en sommige lokale ondernemers en individuele bewoners er ook nog financieel voordeel uit hebben kunnen halen.

Bron: Gemeente Rotterdam, 2008.

Over de spelers

De voorgaande voorbeelden laten zien dat de gemeente een cruciale partner is voor het verwezenlijken van deze strategie. Het is de taak van de stedenbouwers om de infrastructuur van voorzieningen te verbeteren en de kwaliteit te bewaken. Het is dus ook aan hen bij de locatiekeuze van voorzieningen het stedelijkheids-perspectief te betrekken. Binnen de gemeente is er naar de mening van de raad winst te behalen door meer verbindingen te leggen tussen de stedenbouwers en de medewerkers die zich bezig houden met het programma van voorzieningen (de sectoren). De voorbeelden laten ook zien dat de gemeente niet alleen aan zet is. Er zijn daarnaast vele andere partijen (bijvoorbeeld schoolbesturen, Rijkswaterstaat, NS Poort, ondernemers, bewoners, evenementenbureaus) die een wezenlijke rol spelen bij de realisatie van deze strategie.

Strategie 2: Verbreed en verbeter de toegang tot bestaande voorzieningen
Ook bestaande voorzieningen kunnen bijdragen aan het vergroten van de mate van stedelijkheid in buurt en wijk door de toegang tot de voorzieningen te vergroten. Intensiever en meer divers gebruik van bestaande voorzieningen creëert immers ruimte om andere mensen en andere belevingswerelden te ontmoeten.

Intensiever en meer divers gebruik kan bereikt worden door ruimere openingstijden, bijvoorbeeld voorzieningen ook in de avond of het weekend open te stellen. De kans dat een werkende op een voor hem of haar geschikt tijdstip (buiten werktijd c.q. tijdgebonden zorgtaken) een voorziening open treft is namelijk laag.

Om de toegankelijkheid van voorzieningen te verruimen heeft het Rijk vorig jaar met een achttal gemeenten een zogeheten koploperconvenant afgesloten. In dit convenant zijn de ambities van deze gemeenten vastgelegd om verruiming van openingstijden in de publieke en private dienstverlening te realiseren. Met behulp van gericht en doelgroepspecifiek tijdsbeleid wordt gepoogd de trefkans te verhogen. Hierdoor zal de dienstverlening toenemen maar eveneens de kans op ontmoeting en verrassing.
Bron: Ministeries van OCW en BZK, 2008.

Intensiever en meer divers gebruik kan ook bereikt worden door de voorziening voor nieuwe of andere groepen open te stellen. Tevens is het mogelijk aan de bestaande voorziening een nieuwe functie toe te voegen, waardoor ook andere groepen deze plek gaan bezoeken.

In Rotterdam kunnen bijvoorbeeld scholen aanspraak doen op extra gelden als ze een volledig dagarrangement voor hun kinderen aanbieden. Voorwaarde hierbij is wel dat de school de verbinding met de wijk versterkt, dat wil zeggen de ruimtes, faciliteiten en activiteiten ook voor wijkbewoners beschikbaar zijn of de school de wijk in gaat met hun leerlingen. De praktijk wijst uit dat de school bij de invulling van haar dagarrangement ook gebruik maakt van activiteiten en mogelijkheden die buiten de eigen wijk zijn gelegen. Er wordt dus niet alleen verbonden, maar ook geschakeld.

Bron: Gemeente Rotterdam, 2007; www.jos.rotterdam.nl.

Voor het verbreden en verbeteren van de toegankelijkheid van voorzieningen is het wel van belang kennis te hebben van het dagelijks gebruik van de buurt, de wijk en de stad (dagelijkse routines, mental maps). Verschillende groepen van mensen hebben immers hun eigen sociale en ruimtelijke netwerken. In het park, op straat, op school, in het winkelcentrum, bij de huisarts of bij een evenement komt men elkaar tegen. Onderzoekers van de 'Atlas van de Westelijke Tuinsteden' spreken in dit verband van de 'geleefde stad' (Nio, *et al.*, 2008). Het ligt voor de hand juist op deze plekken de intensiteit en de diversiteit van het gebruik van voorzieningen te vergroten.

Een betere benutting en gebruik kan vaak eerder bereikt worden door te voldoen aan de behoeften van specifieke groepen, dan door openstelling van de voorziening (qua openingstijden en gebruiksmogelijkheden) voor iedereen. Zo blijkt uit onderzoek dat het noodzakelijk kan zijn omwille van het veiligheidsgevoel bepaalde groepen (bijvoorbeeld drugsgebruikers en criminele hangjongeren) uit een winkelgebied te weren om een meer divers gebruik en meer ontmoetingen tussen groepen mogelijk te maken (Dammers *et al.*, nog te verschijnen).

Het is duidelijk dat in deze strategie de gebruikers het startpunt van het denken moeten zijn. Zij zouden ook bij voorkeur de initiatiefnemers of dragers moeten zijn van een betere benutting van een bestaande voorziening. Daarnaast zijn bij de invulling van deze strategie de eigenaren/beheerders van de accommodaties (gemeente, corporatie, maatschappelijke organisatie, bedrijf) van belang. Als de overheid zelf geen beheerder is, kan hij wel met gerichte inzet van financiële middelen verbreding en verbetering van de toegang stimuleren. Want voor ruimere openingstijden is meer inzet van mensen nodig, en dit kost geld. Daarnaast kan hij zorgen dat in de regelgeving belemmeringen worden weggenomen.

4.3 Sociaal-economische strategieën

Economische participatie is essentieel voor de toekomst van de stad en de diverse wijken. In vrijwel elk wijkontwikkelingsplan en stedelijke visie wordt de noodzaak van een gedifferentieerde en dynamische economische structuur benadrukt. De feitelijke inzet blijft echter achter, zeker in vergelijking met de inzet in de sociale en de fysieke pijler.

De vraag speelt op welke plaats de economie en de economische participatie het beste gestimuleerd kan worden. Met name de aandacht voor kansarmen in aandachtswijken maakt dat economie in de wijk in de stedelijke economie centraal is komen te staan. Het beeld dat daarbij impliciet overheerst is, dat voor wijkbewoners ook werk in de wijk gecreëerd moet worden. Het beeld dat laagopgeleide mensen hun werk zoeken in een beperkte straal rondom hun woning is echter achterhaald. Ook voor hen geldt dat de regionale arbeidsmarkt het zoek- en werkgebied is geworden. Gemiddeld woont slechts 1,4% van de werkenden in een wijk ook in dezelfde wijk (Marlet en Van Woerkens, 2008). Dit betekent dat wat betreft economische participatie er al flink geschakeld wordt tussen wijken.

Met het bovenstaande kan beargumenteerd worden dat een specifieke inzet op het verbeteren van de economie op wijkniveau minder effectief is dan het generiek verbeteren van de arbeidsparticipatie en werkgelegenheidsgroei in de stedelijke agglomeratie. Niettemin zijn er ook argumenten aan te voeren om juist wel op wijkniveau actief te zijn. Wijkeconomie is namelijk méér dan het creëren van werkgelegenheid alleen:

- het biedt kansen voor vanzelfsprekende ontmoetingen tussen mensen en bedrijven;
- het is schatgraven in de eigen wijk naar talenten achter de voordeur. De potentie en kracht van groepen kan gericht worden aangeboden;
- het biedt mogelijkheden om lokale netwerken te ontwikkelen (zoals bijvoorbeeld het netwerk 'Spaanse Vloot' in Delfshaven Rotterdam voor de creatieve ondernemers);
- het creëert diversiteit (etnisch ondernemerschap, levende wijk);
- het biedt een herkenbaar perspectief voor werkenden/werkzoekenden woonachtig in de wijk; los van het feit of ze er ook zelf kunnen gaan werken;
- de bestaande informele economie komt hier misschien nog wel het meeste tot zijn recht (zoals handel via marktplaats.nl voor menigeen een welkome aanvulling is op bestaande inkomsten).

De raad ziet daarom graag dat de huidige aandacht voor 'wijkeconomie' en 'ondernemerschap' verrijkt wordt met aandacht voor koppelingen tussen de

stedelijke/regionale economie en het arbeidspotentieel in wijken en met aandacht voor 'werknemerschap'. Er zijn nog verschillende mogelijkheden om het sociale en economische kapitaal in de wijken beter te benutten en zo de economische positie van de stad en de perspectieven van stadsbewoners te versterken. Dit leidt tot drie sociaal-economische strategieën.

Strategie 3: Koppel onderwijs en bedrijfsleven specifieker aan elkaar
Het aan elkaar koppelen van onderwijs en bedrijfsleven gebeurt al vele jaren. De essentie bij veel van die projecten is dat de overgang van opleiding naar werk en het kunnen opdoen van werkervaring gemakkelijker verloopt. Het is een aspect dat vooral voor jongeren van belang is, maar in deze tijd van recessie ook voor een toenemende groep ouderen die herschoold moet gaan worden en ook voor herintredende vrouwen. Het koppelen van onderwijs en bedrijfsleven kan in de vorm van leerwerkplekken, waarbij leerlingen in een 'echte' praktijkomgeving kennis en ervaring opdoen. Dit vereist een intensieve samenwerking tussen school en bedrijfsleven, waarin beide moeten investeren. Deze samenwerking heeft soms lastige beperkingen. Zo mogen ROC's het geld dat ze voor hun onderwijstaak krijgen eigenlijk niet inzetten om vernieuwende vormen van leerwerkbedrijven te realiseren, waar een commerciële activiteit aan vastzit of die buiten hun gebouwencomplex gelegen zijn.

65

De raad acht een aanscherping wenselijk. Meer dan tot nu toe gebeurt, zou bij het opzetten van projecten uitgegaan moeten worden van ontwikkelingen die in het bedrijfsleven en maatschappelijke instellingen plaatsvinden. Niet zelden is bij opleidingscentra onvoldoende kennis aanwezig over ontwikkelingen in de branches waarvoor ze opleiden en over strategische ontwikkelingen en keuzes die aldaar gemaakt worden. Omgekeerd zouden bedrijven en instellingen de opleiders ook meer deelgenoot moeten maken van (recente) ontwikkelingen en van de keuzes die zij maken. Zaak is dat er gedeelde kennis en inzichten ontstaan tussen (grote) ondernemers in de stad/regio en het onderwijs, waardoor het arbeidspotentieel in de wijken veel gericht aan ervaring en werk kan worden geholpen.

De zoektocht naar een dergelijke samenhang tussen onderwijs en werk heeft eind 2008 in Den Haag geleid tot het ondertekenen van arrangementen tussen onderwijs, corporaties en welzijnswerk, gemeente en een aantal grote bedrijven, alle gevestigd in Den Haag. Met deze arrangementen willen de partijen het al langer bestaande probleem van mismatch tussen onderwijs en arbeidsmarkt, op een vernieuwde wijze invulling geven, met name voor de vier Haagse prachtwijken Schilderswijk, Stationsbuurt, Transvaal en Zuidwest. Deze arrangementen omvatten langlopende afspraken (looptijd circa tien jaar) op het gebied van scholing, werkgelegenheid en wijk economie. Met name het schakelen en verbinden tussen wijk en stad (regio) is van essentieel belang voor het uiteindelijk realiseren van deze afspraken. Dat een dergelijke samenwerking met grote bedrijven is te maken, komt doordat deze bedrijven zoals bijvoorbeeld Shell, zich steeds meer bewust zijn van hun eigen positie in de stad. Shell geeft bijvoorbeeld aan dat zij de afgelopen jaren een verdubbeling van het aantal arbeidsplaatsen in Den Haag naar 4.000 heeft gerealiseerd. Vanwege het multipliereffect betekent dit driemaal zoveel banen in het Haagse midden- en kleinbedrijf erbij. Daarnaast draagt Shell onder meer bij aan drie internationale scholen in Den Haag en sponsort het de Science Stroom op een Haagse middelbare school. Voor de invulling van deze samenwerking is onder meer inspiratie gehaald uit het succesvolle project Campus Nieuw West in Amsterdam (zie beschrijving in onder andere SEV, KEI, Woonnetwerk, 2008).

Bron: Gemeente Den Haag, 2008.

Een ander voorbeeldproject is het BOP-project: Beroeps Oriënterende Praktijkvorming in Rotterdam. Het project is opgezet door ROC Zadkine om voortijdige schoolverlaters een kans te geven een startkwalificatie te halen waarmee ze op de arbeidsmarkt aan de slag kunnen. Deelnemende jongeren, tussen de 17 en 23 jaar, krijgen een programma aangeboden waarin aandacht wordt gegeven aan onderwijs, training en zinvolle tijdsbesteding. Zoals bijvoorbeeld het via een bouwbedrijf meehelpen aan verschillende renovatie- en onderhoudsprojecten in de wijken Charlois en Feijenoord. Het BOP-project is op zijn beurt weer onderdeel van het omvangrijke Kansenzoneproject waarmee de gemeente Rotterdam probeert geheel Zuid nieuwe perspectieven en een betere woonomgeving te bieden. Dit gebeurt onder meer door nieuwe vestigingen van bedrijven financieel bij te staan.

Bron: Regioplan en Ernst & Young, 2007; www.obr.rotterdam.nl.

Strategie 4: Benut de economische massa van wijken voor stedelijke profilering

Deze strategie is erop gericht de vaak onzichtbare economische activiteiten (formeel en informeel, achter de voordeur) in wijken meer te benutten. In veel analyses over wijk economie gaat de aandacht uit naar de detailhandel

(winkelstrips) en naar grote bedrijfsverzamelgebouwen en broedplaatsen. Maar dit is slechts een klein deel van de werkgelegenheid. Veel kleine bedrijfjes, vaak eenmansbedrijfjes, krijgen geen aandacht. Inzicht in activiteiten die achter de voordeur plaatsvinden is veelal niet aanwezig, terwijl dit juist wel een in omvang groeiende economische activiteit is. Hierdoor komen potenties niet altijd in beeld.

Een voorbeeld in positieve zin is de Kansenflat in Wielwijk (Dordrecht). Hier zijn twaalf voormalige appartementen getransformeerd tot goedkope bedrijfsruimte voor kleine zelfstandigen uit de wijk. De economische activiteiten worden zo zichtbaar. Het is een plek van ontmoeting en verrassing in de wijk, wat goed is voor klandizie, synergie en levendigheid in de wijk.

Bron: Algemeen Dagblad, 2009.

De raad ziet daarnaast mogelijkheden om etnisch ondernemerschap in wijken als culturele trekpleister beter te benutten. Met name in de oudere stadswijken is veel culturele kracht aanwezig die kan worden benut voor recreatieve en economische doeleinden. Bijvoorbeeld met projecten als City Safari (in Rotterdam en Den Haag) waar bezoekers op onverwachte wijze een reis door een wijk maken en in contact komen met bewoners en ondernemers, die voor elke ontvangen bezoeker een vergoeding krijgen. Of City Mondial, waarmee de gemeente Den Haag samen met ondernemers uit Transvaal/Schilderswijk deze stadswijken neerzet als aantrekkelijke bezoekersplekken. Uit onderzoek van onder meer Rath (zie KIEM, 2006) komt naar voren dat culturele diversiteit zowel economische als sociale kansen biedt voor een buurt of stad. Daarvoor is wel een aantal voorwaarden van belang, zoals:

- Het gebied moet ingebed worden in de toerisme- en vermaakindustrie. Bezoekers moeten ook andere redenen hebben om het gebied te bezoeken.
- Bezoekers moeten weten wat ze kunnen verwachten. Het moet een laagdrempelig gebied zijn, waar mensen naar toe gaan om hun vrije tijd te besteden.
- Het moet een knooppunt zijn van etnische sociale netwerken die niet alleen uit ondernemers bestaan maar nadrukkelijk ook ingebed zijn in de lokale bevolking.
- Het evenementenbeleid moet niet alleen stadscentra, maar ook omliggende wijken als potentieel festivalgebied aanmerken.

Strategie 5: Overtuig bedrijven van de win-win situatie bij het aangaan van relaties met de wijk

Albert Heijn doet sinds enkele jaren aan diversiteitsmanagement, waarbij er naar gestreefd wordt om de werknemers een afspiegeling van de wijk te laten zijn. Dit

levert onder andere werk op voor kansarme jongeren uit de wijk. Daarnaast hanteert de supermarktketen sinds 2008 officieel als maatschappelijke missie: vergroting van de lokale betrokkenheid. Het concern wil zich inzetten voor veiligheid, netheid in winkel en wijk. De parkeerplaats, de straat en de stoep aan de overkant zien ze als 'hun tuin'. Albert Heijn organiseert activiteiten om de buurt samen te brengen, biedt mogelijkheden voor het doen van snuffelstages en werft bij voorkeur hun personeel uit de omliggende buurt. Overigens met als basisvoorwaarde dat elke vestiging wel winst moet maken. Daarnaast zit het profijt voor Albert Heijn in het beter leren kennen van de verschillende klantgroepen. Een dergelijke rol is, zo vindt de raad, niet alleen weggelegd voor supermarkten en winkelketens. Ook andere organisaties in de wijk, zoals banken, advocatenkantoren, multimediabedrijven, ziekenhuizen alsmede grotere bedrijven kunnen een vergelijkbare maatschappelijke betrokkenheid ontwikkelen. Dit hoeft zeker niet alleen vanuit idealisme te zijn. De winst voor de bedrijven kan liggen in het beter leren kennen van en in contact komen met potentiële klanten, gebruikers of arbeidskrachten.

In Amsterdam is bij het opzetten van het bedrijfsverzamelgebouw Beehive in het huurcontract opgenomen dat huurders zich minimaal twee uur per week inzetten voor de wijk. Door deze werkwijze kunnen gemakkelijker contacten tussen bestaande bedrijven en instellingen en werkzoekenden in de directe omgeving ontstaan. Vergelijkbare afspraken zijn met huurders in de broedplaats Westerdok (Amsterdam) gemaakt om buiten hun normale werkzaamheden ook een bijdrage te leveren aan wat het Stadslab wordt genoemd: een 'etalage' waarin de betrokkenheid met en visie op de omliggende buurt en stad kan worden getoond.

Bron: Stipo, 2009.

4.4 Sociaal-maatschappelijke strategieën

Sociaal-maatschappelijke voorzieningen (sport en spel, cultuur, zorg, welzijn, groen, et cetera) zijn belangrijke schakel- en verbindingspunten in de stad. Door schaalvergroting en bezuinigingen zijn veel kleinschalige, maatschappelijke voorzieningen uit buurten en wijken verdwenen. Dit pakt niet altijd positief uit voor de ontwikkeling van wijken en voor de perspectieven van stadsbewoners. Verdergaande schaalvergroting en bezuinigingen mogen verwacht worden, wat kan leiden tot verdere centralisatie van voorzieningen. Wel zijn er inmiddels tegengeluiden te horen. Met name in het onderwijs en de zorg wordt vaker gezocht naar kleinschalige oplossingen. Daarnaast zijn er vele initiatieven van bewoners, ondernemers en maatschappelijke instellingen, die zich juist kenmerken door hun nabijheid, menselijke maat en laagdrempeligheid. Deze zijn zeker van belang voor de groep van minder mobiele wijkbewoners (ouderen, mindervaliden, kinderen),

voor wie de directe nabijheid van voorzieningen zwaar telt.

Verder moeten we vaststellen dat de logica van organisaties, instellingen en professionals soms tot beslissingen leidt, die anders waren uitgepakt als de bewoners of ondernemers in de wijk het voor het zeggen hadden gehad. Denk bijvoorbeeld aan het buurthuis voor jongeren dat in de weekenden en vakanties dicht is, omdat de jongerenwerker dan vrij is. De WRR (2004) en de RMO (2008) hebben dit eerder geagendeerd.

De raad bepleit om daar waar maatschappelijke voorzieningen nog in de wijken zijn, deze zoveel mogelijk te behouden en aan te passen. Behouden, onderhouden, tussentijds aanpassen is goedkoper dan nieuwe voorzieningen in de wijk te brengen. Daar waar sprake is van verschraling zijn slimme schakels en verbindingen te leggen tussen voorzieningen en organisaties. Denk aan de winkel, die ook dienst doet als bankfiliaal en postkantoor. Of de school die de samenwerking aangaat met bijvoorbeeld culturele instellingen en welzijnsorganisaties. Hierbij hoeven overigens niet alle functies onder één dak te zijn gehuisvest. Ook is het van belang de bestaande budgetten en bestaande voorzieningen beter te benutten (ontschotting, ruimere openingstijden).

Nu schetst de raad drie strategieën om te komen tot sociaal-maatschappelijke voorzieningen die schakelen en verbinden.

Strategie 6: Geef ruimte voor een bredere taakopvatting van maatschappelijke organisaties

Bij veel maatschappelijke organisaties is een verbreding van het werkveld zichtbaar. Onderwijsinstellingen verzorgen niet alleen onderwijs maar gaan de samenwerking aan met organisaties op het gebied van bijvoorbeeld kinderopvang, welzijn, cultuur, sport en maatschappelijk werk. De bibliotheek leent niet alleen boeken uit, maar wordt steeds vaker een ontmoetingsplek met eigen café en een plek voor debat en andere culturele uitingen (bijvoorbeeld OBA, Amsterdam, bibliotheken in Rotterdam en Delft). Woningcorporaties bouwen en verhuren niet alleen woningen, maar nemen ook initiatieven (in samenwerking met gemeente en welzijnsorganisaties) voor het creëren van een prettige buurt (fysiek en sociaal) en het creëren van kansen voor hun huurders. Daarbij horen investeringen in maatschappelijk vastgoed, in speelplaatsen of een buurtpark, in buurtregisseurs, in werkervaringsplaatsen of stageplaatsen.

Verbreding: kans en bedreiging

De trend van verbreding of vermaatschappelijking is positief te noemen vanuit het gedachtegoed van schakelen en verbinden en het bieden van ruimte voor sociale

stijging. De brede school, de brede bibliotheek, de brede sportvereniging en de brede woningcorporatie creëren plaatsen waar mensen anderen kunnen ontmoeten, in contact kunnen komen met nieuwe werelden en een andere rol of functie kunnen vervullen. Er liggen hier veel mogelijkheden, die lang niet altijd benut worden. Veel hangt af van de uitwerking: de gekozen combinatie van functies, het beheer, het openstaan voor verschillende doelgroepen, de openingstijden, de betrokkenheid van de buurt, de continuïteit. Er zijn volop mogelijkheden om bestaande voorzieningen en activiteiten zodanig te verbreden, dat zij beter schakelen en verbinden en daardoor meer ruimte geven voor sociale stijging.

Er zitten ook gevaren aan de verbreding van het werkveld. De kerntaak van de genoemde maatschappelijke organisaties (goed onderwijs, goede huisvesting, goede zorg) mag niet ondergesneeuwd raken door de verbreding van het takenpakket. Ook is er het gevaar van afwenteling: gemeenten en maatschappelijke organisaties leggen, ingegeven door een gebrek aan geld, een deel van hun kerntaken bij (andere) maatschappelijke organisaties. Het valt op, dat op dit moment onder de vlag van verbreding veel op het bordje van scholen en woningcorporaties wordt gelegd. Dit is niet toevallig: het zijn organisaties die buurten en wijken en hun bewoners goed kennen, een langdurig commitment met de wijk hebben en wat betreft de woningcorporaties vaak ook nog over vermogen beschikken. Volgens de VROM-raad zijn scholen, woningcorporaties, huisartsen en de politie sleutelorganisaties in de vernieuwing van buurten en wijken. Het is logisch om aansluiting te zoeken bij hun kennis van en over de wijk en gebruik te maken van hun contacten met kinderen, ouders, huurders en cliënten. Zij hebben een belangrijke schakel- en verbindingsfunctie, maar dit betekent niet dat zij ook alle taken op zich moeten nemen.¹³

Om de directeurs van scholen en woningcorporaties niet te overvragen, kunnen schakelaars/verbinders aangesteld worden. Woonbron heeft er in Rotterdam samen met de verantwoordelijk wethouder voor gezorgd dat de schooldirecteurs worden bijgestaan door een assistent, 'schoolmate' genaamd, zodat er meer uren beschikbaar zijn voor de verbinding met de buurt.

Bron: Kromwijk, 2009.

13 Vijf niveaus zouden onderscheiden kunnen worden in deze: (1) de organisatie is 'blind' voor het (andere, sociale) vraagstuk van de bewoner/cliënt (2) de organisatie weet het wel, maar verkiest 'wegkijken' (3) de organisatie signaleert het wel, maar doet er niets mee (4) de organisatie kiest voor 'doorverbinden' naar andere organisaties (5) de organisatie doet het zelf.

Verbindingen tussen organisaties gaan niet vanzelf

Verbindingen tussen organisaties komen soms vanzelf tot stand door bevoegen bestuurders, professionals of bewoners. Maar vaker hebben maatschappelijke organisaties hun handen vol aan hun kerntaken, waardoor samenwerking met anderen een brug te ver is. Daarnaast heeft de marktwerking op bijvoorbeeld het terrein van zorg en welzijn ervoor gezorgd dat collega-instellingen concurrenten zijn geworden. Hierdoor is in elk gesprek een strategische agenda niet ver weg. Het is zonder meer wenselijk dat iemand verantwoordelijkheid draagt voor het leggen van verbindingen tussen organisaties. Deze verantwoordelijkheid zou bij de gemeente kunnen liggen vanwege hun brede werkveld en hun maatschappelijke legitimatie. Maar dit is niet noodzakelijk. Ook andere organisaties kunnen deze taak op zich nemen. Voor de gemeente ziet de raad een rol weggelegd als regisseur van investeringen en makelaar van verbindingen. De gemeente kan waar nodig de samenwerking tussen partijen initiëren, stimuleren en faciliteren.

De rijksoverheid stimuleert binnen verschillende beleidsdossiers het realiseren van brede scholen in wijken. Inmiddels telt Nederland zo'n duizend brede basisscholen en driehonderdvijftig brede scholen in het voortgezet onderwijs (Oberon, 2007). Brede scholen dragen vele namen (Vensterscholen, Horizonscholen, Kultuurhusen, et cetera). Ze hebben gemeen dat er sprake is van een verbreding van functie en doelstellingen van de school, verbreding van de organisatie, verbreding van het activiteiten-aanbod en verbreding van de doelgroep. Het belangrijkste motief van scholen voor samenwerking met andere organisaties/instellingen is het creëren van kansen voor kinderen. In toenemende mate richten brede scholen zich ook op ouders en op versterking van de relatie met de wijk of buurt waar zij opereren.

De VROM-raad constateert dat er een gekleurd palet van brede scholen aan het ontstaan is. Wat daarbij opvalt is dat een groot deel van de voorzieningen die onder één dak zitten, gericht zijn op de omliggende buurt en wijk. De raad denkt dat er winst te behalen is door bij bestaande en nieuwe brede scholen bewust één of meerdere stedelijke voorzieningen (zoals bibliotheek, museum, stedelijke sportvoorziening, et cetera) op te nemen. Hierdoor kan de schakelfunctie aanzienlijk versterkt worden. Het biedt de mogelijkheid aan wijkbewoners om op een eenvoudige en laagdrempelige manier in contact te komen met voorzieningen, waar men anders niet zo snel zou komen. Tegelijkertijd kan de brede school een impuls zijn voor de wijk, omdat hij andere stadsbewoners verleidt de wijk te bezoeken. Deze nieuwe dynamiek kan de identiteit van wijken versterken.

Verder liggen er nog veel kansen in de toegankelijkheid van brede scholen: de openingstijden van brede scholen moeten zodanig zijn dat de wijkbewoners ook in de gelegenheid zijn om van de brede school gebruik te maken (dus ook activiteiten in avonduren en weekenden). Daarnaast is een van de randvoorwaarden om groepen te

kunnen verbinden, dat de brede school openstaat voor een breed publiek: niet alleen voor ouders of specifieke gebruikers, maar ook voor andere groepen uit de wijk. Hiervoor is het van belang dat het activiteiten aanbod in de brede school laagdrempelig is, zodat de wijkbewoners inderdaad de weg weten te vinden. Dit levert wel een dilemma op: enerzijds wil je aansluiten bij wat mensen in de wijk beweegt; wat past bij hun dagelijkse leven en zorgen. Anderzijds wil je dat mensen verrast worden, dat de school activiteiten aanbiedt die bijdragen aan het verleggen van de horizon. Dan gaat het ook om functies/activiteiten waar de mensen misschien zelf niet snel om vragen. Om een aansprekend activiteiten aanbod neer te zetten, is in ieder geval een goede analyse nodig van wat er bij de verschillende groepen in de wijk speelt, hoe ze de wijk en de stad gebruiken, wat hun dagelijkse bezigheden en zorgen zijn.

Strategie 7: Breng mensen uit de wijk naar een stedelijke voorziening
Zoals eerder gezegd is het weinig realistisch te denken, dat alle voorzieningen in de wijk zelf voor handen kunnen zijn. Ook stedelijke voorzieningen buiten de wijk staan ten dienste van wijkbewoners. De inzet daarbij mag zijn dat een voorziening of organisatie helpt om gebruikers naar andere plaatsen in de stad te brengen. In het onderwijs is het bijvoorbeeld al redelijk gemeengoed dat jongeren tijdens lestijd kennismaken met bibliotheken, musea, tentoonstellingen of bedrijven die elders in de stad gelegen zijn. Een ander voorbeeld is de IMC Weekendschool, waar jongeren in het weekend in contact komen met allerlei soorten bedrijven en voorzieningen, die vaak ook elders in de stad gelegen zijn (zie de beschrijving in SEV, KEI, Woonnetwerk, 2008).

Ook zijn er voorzieningen die een 'brug' vormen tussen stedelijke voorzieningen en de bewoners in de wijk. Een mooi voorbeeld hiervan is de Haagse Sporttuin, die een brug vormt tussen de stedelijke sportverenigingen en de kinderen in de Haagse Schilderswijk. Deze voorziening in de wijk (een samenwerking van negen scholen en veertien sportverenigingen) stelt de kinderen in de gelegenheid om dicht bij huis aan georganiseerde sport te doen. Zie de beschrijving van de Haagse Sporttuin op pagina 93-95.

Een andere mogelijkheid is dat organisaties met een stedelijke of landelijke uitstraling een verbinding aangaan met een wijk. Zij stellen bewoners van deze wijk in de gelegenheid eenvoudig van hun voorzieningen gebruik te maken of zetten hun mensen in om de perspectieven van de wijkbewoners te verbeteren. Hierbij kunnen we als voorbeeld noemen de professionele voetbalverenigingen, die een wijk adopteren en groepen uit de wijk in contact brengen met hun spelers en een programma aanbieden. Door de KNVB en de ere- en eerste divisievoetbalclubs is in dit kader de stichting 'Meer dan voetbal' opgericht. Onder de paraplu

van deze stichting ontwikkelen voetbalclubs hun eigen projecten, waarbij ze vanuit hun maatschappelijke betrokkenheid jongeren, ouderen of een wijk ondersteunen. FC Twente is een van de voetbalverenigingen die een wijk hebben geadopteerd en jongeren onder meer begeleiden met het maken van huiswerk en in algemene zin structuur en aanzien bieden. Voor die jongeren is de vereniging daardoor niet meer een onbereikbaar kasteel, maar bereikbaar en tastbaar, waardoor schakelen naar voorzieningen elders ook meer realistisch wordt.

Strategie 8: Maak buurtinitiatieven wijkoverstijgend

Er zijn meerdere wijkprojecten die het waard zijn om over de wijkgrens heen getild te worden en meer bekendheid en aanzien buiten de wijk te krijgen. Dit biedt ruimte voor ontmoeting en verrassing en mogelijkheden om de eigen identiteit en die van de wijk te versterken. Denk bijvoorbeeld aan wijktheater door bewoners, dat ook elders in de stad is te zien. Daarnaast is het mogelijk wijkactiviteiten of plekken in de wijk wijkoverstijgend te maken door relaties te leggen tussen wijken.

Een voorbeeld is de competitie tussen brassbands die in Rotterdam wordt georganiseerd. Deze is begonnen in Katendrecht waar Antilliaanse jongeren brassbands vormen. Door er een uitwisseling met andere brassbands aan toe te voegen ontstaat er een competitie die het zelfvertrouwen en aanzien van deze jongeren vergroten. Hierdoor neemt overlastgevend gedrag af en komen de jongeren, op een positieve wijze, ook op andere plekken in de stad.

Een ander voorbeeld is het project Parels van Pleinen in Delfshaven. Delfshaven is een deelgemeente van Rotterdam met een groot aantal pleinen, die vooral gebruikt worden door direct omwonenden. Op deze pleinen zijn toernooien georganiseerd (voetbal, basketbal) waarbij teams van elk van die pleinen tegen elkaar uitkwamen, met uiteindelijk een finale op het evenementen- en sportterrein in Delfshaven. Doel: pleinen beter benutten, jongeren meer laten bewegen en meer samenhang tussen de verschillende wijken in de deelgemeente te realiseren.

Bronnen: Gemeente Rotterdam, 2008; Gemeente Rotterdam, 2009.

4.5 Mediawijze strategieën

Ook virtueel kan men schakelen, verbinden en verankeren. De ontwikkeling van de nieuwe media (vooral internet en mobiele telefoon) heeft een belangrijke impact op de ontwikkeling van steden en stedelijke structuren, omdat:

- De gebondenheid aan tijd en plek afneemt terwijl verbondenheid aan netwerken en contacten in belang toeneemt ('connection replaces location'). Nieuwe media, zeker internet, zijn grenzeloos en onafhankelijk van tijd en locatie.
- Er van verschillende dienstverlenende voorzieningen ook een virtuele variant beschikbaar komt (winkel, reisbureau, zorgloket, het café, et cetera), wat zijn weerslag heeft op de fysieke voorzieningen.¹⁴
- De gebruiker niet alleen meer consument maar ook producent kan worden: de 'prosumer' (youtube, wikipedia, et cetera) of naast koper ook verkoper/aanbieder: 'conseller' (marktplaats) wat een nieuwe vorm van werkgelegenheid creëert.
- De hiërarchische verhoudingen verschuiven, omdat mensen in de virtuele wereld een andere identiteit kunnen aannemen dan in hun dagelijkse leven.
- De kans op het vinden van gelijkgestemde personen toeneemt.

De nieuwe media (internet, mobiele telefoon, GPS) kunnen veel meer benut worden om mensen met elkaar in contact te laten komen op wijk- en stedelijk niveau, om professionals en bewoners sterker te betrekken bij hun wijk en om de identiteit en het imago van de wijk te versterken. Er gebeurt op dit vlak in de praktijk al veel, maar dit is lang niet altijd zichtbaar of bekend.

De nieuwe media verdienen een meer prominente plaats in het wijken- en stedenbeleid, omdat zij mogelijkheden bieden om te schakelen en te verbinden. Belangrijke voorwaarde is dat deze 'virtuele voorzieningen' net als fysieke voorzieningen goed beheerd en onderhouden worden. Het regelmatig vernieuwen van bijvoorbeeld websites is noodzakelijk om de interesse te blijven vasthouden en gedurende een langere tijd een plek van ontmoeting en verrassing te kunnen zijn. Ook bij de 'virtuele voorzieningen' is het zaak vanuit de vraag en niet vanuit het aanbod te werken. De raad onderscheidt in het virtuele domein drie strategieën.

¹⁴ De verkoop via internet heeft de laatste jaren in Nederland een aanzienlijke stijging te zien gegeven: in 2008 een omzet van bijna 5 miljard, wat een groei van 24% t.o.v. 2007 betekende (Blauw research, 2009). Deze groei gaat vaak ten koste van verkoop via reguliere winkels. Hierdoor verdwijnen zelfs bepaalde winkels uit het straatbeeld en zal de leegstand toenemen. Jones Lang Lasalle (2009) verwacht binnen drie jaar een structurele leegstand van 8%.

Strategie 9: Zet digitale gemeenschappen in om te verbinden

Gebruik de nieuwe media om mensen in buurt en wijk met elkaar in contact te laten komen en informatie over de wijk aan te bieden. Vele voorbeelden laten zien dat dit prima door de burgers zelf kan gebeuren. Er ligt een belangrijke rol voor schakelaar/verbinders: vrijwilligers die zelf een actieve bijdrage leveren, maar ook anderen in hun eigen buurt activeren. Om het geheel duurzaam te laten zijn, kan professionele ondersteuning op zijn plaats zijn, niet alleen voor de ontwikkeling maar vooral ook voor het beheer.

Menige straat of buurt heeft tegenwoordig een eigen website. Voor zover te achterhalen is de eerste straatwebsite in Nederland gemaakt door bewoners van de Graaf Florisstraat in Rotterdam. Deze website en achterliggende gemeenschap is nog steeds actief en een goed voorbeeld hoe fysiek en virtueel samen kan gaan. Er bestaan ook verschillende initiatieven waarin via een portal de mogelijkheid wordt geboden mensen uit je eigen buurt te vinden (bijvoorbeeld buurtweb). Een recent opgezette website is www.verkenjewijk.nl. Met deze site wordt niet alleen gepoogd mensen uit de buurt elkaar te laten vinden, maar wordt ook contact aangeboden met deskundigen die de bewoners bij kunnen staan bijvoorbeeld bij het organiseren van een buurtfeest.

Web in de Wijk is van bewoners en wordt per wijk georganiseerd. Iedere bewoner heeft met 'Web in de Wijk' zelf internetgereedschap in handen om eigen activiteiten te ondersteunen. Maar 'Web in de Wijk' is vooral een manier om elkaar te inspireren en met elkaar samen te werken. Mensen kunnen een praatje maken, ideeën uitwisselen en iets gaan doen. Ze komen elkaar in de wijk tegen en kunnen elkaar ook ontmoeten rond 'Web in de Wijk'. In de Digikamers zijn animateurs te vinden die meedenken over passies en activiteiten en ook over de manier waarop die het beste op internet kunnen worden gezet. 'Web in de Wijk' is te vinden in Emmen, Den Haag, Almere, Amsterdam en Gouda. Er waren begin 2008 ongeveer 75 medewerkers actief in 12 wijken. Na vijf jaar ervaring geven bewoners aan dat 'Web in de Wijk' bijdraagt aan hun identiteit en imago, aan empowerment en het versterken van netwerken.

Strategie 10: Vergroot de betrokkenheid en versterk identiteit en imago door nieuwe media

De nieuwe media kunnen ook ingezet worden om de betrokkenheid van de bewoners bij hun wijk te vergroten en het beeld dat over buurt of wijk bestaat te nuanceren of te verbeteren. Dit kan op verschillende manieren: door e-participatie, door tv-programma's over buurten en wijken en door mensen in hun vrije tijd met behulp van de nieuwe media hun eigen of nieuwe buurten en wijken te laten ontdekken.

Een manier om de betrokkenheid te vergroten is 'e-participatie', dat wil zeggen bewoners bij planvorming niet alleen mee laten denken tijdens een inspraakavond, maar ook via internet in staat stellen hun wensen kenbaar te maken (digitale inspraak). Het blijkt dat op deze wijze ook mensen aangesproken worden, die nooit op inspraakbijeenkomsten komen. Ook de diepgang kan met behulp van de nieuwe media vergroot worden. Er kan eenvoudig getoond worden wat de effecten van bepaalde voorstellen zijn of welke ideeën er al door anderen zijn geopperd.

Ervaring met digitale inspraak is opgedaan in Oud-Krispijn. Een buurt in Dordrecht waar eerder initiatieven zijn ontplooid om te werken met websites en bewoners digitaal betrokken te krijgen bij de buurt. Sinds 2000 wordt gewerkt aan de verbetering en vernieuwing van de woningen, de openbare ruimte, de voorzieningen en de leefbaarheid in de wijk. Eén van de vele projecten is de aanleg van het nieuwe Mauveplein, op de plaats waar de Mauveschool was gehuisvest. Het plein moet speelmogelijkheden bieden voor de leeftijdscategorie 2 tot 12 jaar. Op de wijkwebsite www.oudkrispijn.nl konden de bewoners van de Mauvebuurt in twee stemronden aangeven wat voor soort plein hun voorkeur heeft en hoe de inrichting er uit moet komen te zien. In totaal hebben 32% van de bewoners van de Mauvebuurt en 52% van de direct omwonenden van het Mauveplein hun stem uitgebracht in één van de stemrondes. Dit is een hogere score dan via de reguliere inspraakavond zou zijn behaald.

Bron: www.dordrecht.nl.

Een andere manier is om via televisieprogramma's andere mensen uit de stad kennis te laten maken met de buurten en wijken. Bij een slecht imago van een wijk of buurt kan het verspreiden van andersoortige informatie over de buurt op televisie helpen het imago te verbeteren. Het maakt het mogelijk ook de goede kanten van een wijk eens in het zonnetje te zetten of kan een nadere kennismaking zijn met wat er echt achter de voordeur speelt. Het voordeel van de televisie is dat een breed en ander publiek kan worden bereikt. Een mooi voorbeeld in dit verband is de reality-soap *West Side* (zie de beschrijving op pagina 51-53).

Bij dit medium kunnen uiteraard ook de bewoners worden betrokken. In de grote steden zijn verschillende televisiezenders actief die bewoners uit de buurt (vaak ook kinderen) uitnodigen om mee te werken. Zij krijgen dan een camera en worden de straat op gestuurd (uiteraard na enig onderricht). In Rotterdam gaat het bijvoorbeeld om Antenne tv of Cineac Pietje Bell. Het medium biedt hierdoor een platform om een eigen gezicht te ontwikkelen en in sommige gevallen ook een rol te spelen in ontwikkelingen of vraagstukken die op lokaal en stedelijk niveau spelen.

Tot slot zijn er verschillende initiatieven om mensen in hun vrije tijd nieuwe plekken in de stad te laten ontdekken met behulp van de nieuwe media.

Een voorbeeld zijn de Afrikaander en Transvaal Tapes: met behulp van een zakcomputer/pda of mobiele telefoon kan je rondlopen in respectievelijk de Afrikaanderwijk in Feijenoord Rotterdam of de Transvaalbuurt Den Haag (doelgroep: bewoners en bezoekers). In de Afrikaanderwijk hoor je een persoon (fictieve schrijver) verhalen vertellen over mensen of plaatsen uit die wijk. Deze verhalen zijn opgetekend uit de monden van mensen die er ook daadwerkelijk wonen. De informatie is vervolgens als een soort hoorspel verwerkt in deze rondwandeling. Bij het project is ook een pakket opgenomen om op scholen te gebruiken en kinderen op een andere wijze kennis te laten maken met de buurt. Eerder zijn in Rotterdam vergelijkbare projecten uitgevoerd in het centrum (Codex Kodansky, een excentrieke Rotterdammer vertelt) en Delfshaven (Codex Delfshaven, twee jeugdvriendinnen lopen door hun geboortewijk Delfshaven en vertellen elkaar over verleden, heden en toekomst van die wijk). In al deze gevallen is informatie verzameld over de wijk en haar inwoners maar ook met die inwoners. De essentie is ook dat het geen saaie vertelling is van feiten, maar dat de wijk als het ware een decor is van een vertelling waar je als toehoorder bij betrokken bent.

Ook zijn er de location based games of 'pervasive games'. Virtuele spelletjes die zich in de stad afspelen en ook gebruikmaken van fysieke kenmerken van de plekken waar het spel zich afspeelt. Spelers krijgen in die spelletjes (vaak gps-gestuurd) opdrachten om naar plekken in de stad te gaan, daar iets te doen of te zoeken en verder te gaan. Aangezien er meerdere spelers zijn, zit er vaak ook het spelement 'overleven' bij, of gaat het erom carrière te maken of te wonen in een buurt waar altijd wat te doen is en alles om reputatie draait.

Strategie 11: Verbeter de digitale toegang en vaardigheden

In het verbeteren van de toegang tot de digitale wereld liggen nog volop kansen. Dit zit zowel in de infrastructuur (glasvezelnet, toegang buitenshuis, wireless) als in de vaardigheden van mensen.

Wat betreft de digitale toegang vragen de bandbreedte en de toegankelijkheid ook op plekken buitenshuis nog steeds aandacht. Reeds jaren is er in Nederland een discussie over de rol van de overheid bij het aanleggen van glasvezel. In het bijzonder het laatste stuk naar de huishoudens toe ('last mile') blijkt een zeer kostbare zaak en het is de vraag of de commerciële aanbieders deze wel overal willen of kunnen aanleggen. Meer afgelegen delen alsmede buurten waar minder abonnementen zijn te verwachten, kunnen daardoor op achterstand komen te staan. Mobiele netwerken zijn hiervoor soms een alternatief. Leiden is de eerste stad in Nederland die een, overigens geheel door vrijwilligers opgezet, draadloos internetnetwerk heeft.

Tegenwoordig is er in het onderwijs veel aandacht voor digitale vaardigheden. Vrijwel alle scholen hebben pc's en aparte leslokalen ingericht met pc's en vele maken gebruik van digitale lesborden. Menige school organiseert, al dan niet samen met andere partijen, kinderpersbureaus. Hier leren kinderen met de nieuwe media en informatie om te gaan.

Maar ook andere groepen moeten niet over het hoofd worden gezien. Er liggen nog kansen bij scholing van ouderen op dit vlak. Er zijn verschillende betekenisvolle projecten in het land waar jongeren zich inzetten om ouderen te leren hoe ze gebruik kunnen maken van de pc en het internet. Ook liggen er kansen bij ondernemers. Het aantal winkels dat zich op lokaal niveau via internet presenteert, is beperkt, zeker in verhouding tot het aantal huishoudens dat toegang heeft tot internet. Vaak is er slechts sprake van een website van een winkelstraat, die ook lang niet altijd goed onderhouden is. In weinig actieplannen om slechtlopende winkelstraten en -gebieden nieuw leven in te blazen komen de ict-mogelijkheden aan bod. Er liggen nog mogelijkheden om via de nieuwe media aantrekkelijke verkoopkanalen aan te boren, waardoor sommige buurtwinkels een bovenwijkse functie kunnen ontwikkelen.

4.6 Meerwaarde voor stad en wijk

De hiervoor beschreven strategieën kunnen een impuls voor stedelijkheid zijn. In figuur 4.2 is aangegeven wat in principe de meerwaarde van de strategieën is op het niveau van de stad als geheel. Hierbij zijn omschrijvingen gebruikt die deels appelleren aan meer traditionele invullingen van stedelijkheid (diversiteit, betrokkenheid, intimiteit, levendigheid, openbaarheid), zoals met name door Jane Jacobs zijn gebezigd (Jacobs, 1961). Maar ook wordt gerefereerd aan recentere omschrijvingen van stedelijkheid zoals interactiviteit, connectiviteit, flexibiliteit, tolerantie en creativiteit.

Figuur 4.2 Meerwaarde strategieën voor stad en wijk

Strategieën	Meerwaarde stad	Meerwaarde wijk
Fysiek-ruimtelijk		
1. <i>Betrek bij de locatiekeuze van voorzieningen het stedelijkheidsperspectief</i>	Meer dynamische plekken in de stad; grotere delen stad worden benut en onderdeel stedelijk systeem.	Nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing in of nabij wijk.
2. <i>Verbreed en verbeter toegang tot bestaande voorzieningen</i>	Betere benutting ruimte; vergroting aanbod voorzieningen.	Toename kans op ontmoeten; efficiënter gebruik voorzieningen; thuisvoelen in de wijk.
Sociaal-economisch		
3. <i>Koppel onderwijs en bedrijfsleven specifiek aan elkaar</i>	Betere benutting zittende bedrijven voor onbenut arbeidspotentieel; minder schooluitval.	Voorbeeldfunctie in de wijk; minder overlast hangjongeren.
4. <i>Benut de economische massa van wijken voor stedelijke profilering</i>	Vergroten diversiteit stedelijke economie; betere benutting economische potentieel in wijken.	Imagoverbetering wijk; vergroten aantrekkingskracht wijk.
5. <i>Overtuig bedrijven van de win-win situatie bij het aangaan van relaties met de wijk</i>	Toename betrokkenheid bedrijfsleven met stad en wijk.	Bekend maakt meer bemind: wijk vindplaats van werknemers en klanten.
Sociaal-maatschappelijk		
6. <i>Geef ruimte voor een bredere taakopvatting van maatschappelijke organisaties</i>	Betere benutting van kennis en netwerken van maatschappelijke organisaties; kans voor innovaties en vergroting aantrekkelijkheid stad.	Nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing in de wijk; mogelijkheid om bewoner en gebruiker beter te bedienen.

<i>7. Breng mensen uit de wijk naar een stedelijke voorziening</i>	Grotere delen stad worden benut en onderdeel van stedelijk systeem.	Wijkbewoner komt op plekken van ontmoeting en verrassing elders; biedt ruimte voor sociale stijging.
<i>8. Maak buurtinitiatieven wijkoverstijgend</i>	Betere benutting denk- en doekracht uit de wijk om stad sterker te maken.	Betrokken bewoners/ gebruikers komen op plekken elders in de stad; vergroting zelfvertrouwen, bijdrage aan meervoudige identiteit.
Mediawijs		
<i>9. Zet digitale gemeenschappen in om te verbinden</i>	Springplank naar stedelijke digitale netwerken; betere benutting kennis en ervaringen stadsbewoners.	Verbeteren sociale contacten; nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing, verbeteren thuisvoelen in de wijk.
<i>10. Vergroot de betrokkenheid en versterk identiteit en imago door nieuwe media</i>	Wijk als nieuwe inspiratiebron; bijdrage aan stedelijke economie.	Verbeteren beeldvorming wijk; trots op wijk neemt toe; kan bijdrage aan wijk-economie zijn; verbeteren thuisvoelen in de wijk.
<i>11. Verbeter digitale toegang en vaardigheden</i>	Betere aansluiting wijk op stedelijke kenniseconomie.	Vergroten digitale infrastructuur; ruimte voor sociale stijging.

Uit de verkenning is gebleken dat vele initiatieven die onder deze strategieën geschaard kunnen worden, van tijdelijke aard zijn, met name in het sociale domein. Dit is jammer, omdat de resultaten en effecten dan ook vaak van korte duur zijn. De uitdaging is daarom om betekenisvolle projecten te verankeren, zodat de opgebouwde netwerken en het opgebouwde commitment van bewoners en professionals niet verloren gaan. Tegelijkertijd is van belang te zorgen dat deze projecten hun frisheid behouden. Alleen op deze wijze kunnen duurzame resultaten worden behaald. De vervolgvraag is: hoe kun je betekenisvolle projecten verankeren? Hiervoor kijken we in hoofdstuk 5 naar de aanpak en de spelers.

Casus: Triënnale Apeldoorn

De gemeente Apeldoorn heeft zich met een grootschalig evenement over landschap en groen op de kaart gezet. Op 11 juni 2008 opende koningin Beatrix de eerste Triënnale: een honderd dagen durend, internationaal, cultureel evenement. Een veelzijdig programma met tentoonstellingen, conferenties, lezingen en debatten, een zomeruniversiteit, een stadsprogramma en educatieve activiteiten. Het programma vond plaats in Museum Kröller-Müller, Nationaal Museum Paleis Het Loo, CODA Museum, Radio Kootwijk, De Nettenfabriek, het Nationale Park De Hoge Veluwe, Park Berg en Bos en op vele andere plekken in Apeldoorn en omgeving. Doel was de belangstelling voor tuin- en landschapsarchitectuur te vergroten zowel bij het grote publiek als het vakpubliek. De gemeente heeft de Triënnale geïnitieerd, maar er zijn uiteindelijk vele partijen bij de uitvoering betrokken geweest. Het bijzondere is dat de Triënnale voor vele doelgroepen iets te bieden had: voor de (internationale) vakwereld; voor liefhebbers van landschap, kunst en cultuur; voor de inwoners van Apeldoorn, in het bijzonder voor de kinderen.

De vakwereld organiseerde een groot aantal debatten en congressen. Zo is onder meer Het 'Akkoord van Apeldoorn' ondertekend. Dit akkoord is een gezamenlijke noodkreet om 'mooi Nederland' te behouden en de verrommeling tegen te gaan.

In het Stadsprogramma 'Kleur Apeldoorn mee' kwamen een groot aantal projecten voor de inwoners samen. Doel was de inwoners van zowel de stad als de omliggende dorpen te betrekken bij hun eigen leefomgeving bijvoorbeeld via een aanvraag voor Premie op Groen. Voor de premie was het belangrijk dat een groep bewoners samen een idee indiende. Tweeëntachtig ideeën zijn in de honderd dagen van de Triënnale ingediend en uitgevoerd.

Daarnaast zijn met Code Groen in samenwerking met een dertigtal kunstenaars op verschillende plekken kunstprojecten gerealiseerd. Lokale woningcorporaties hebben aan dit project een forse bijdrage geleverd. De Triënnaleprijs stelde bewoners van Apeldoorn in staat iets blijvends aan de buurt toe te voegen.

In een educatief programma zijn kinderen en jongeren (van zeven tot achttien) via het onderwijs actief bij de Triënnale betrokken. Voor elke leeftijdscategorie zijn lesmodules gemaakt. Daarin stond het 'leren kijken naar de eigen omgeving' centraal. Dit heeft geresulteerd in een aantal werkstukken die zijn tentoongesteld in de Nettenfabriek onder de titel 'Nieuwe Oogst'. Bij het primair en voortgezet onderwijs ging het voornamelijk om maquettes van schoolpleinen. Het middelbaar beroepsonderwijs heeft een tentoonstelling gehad in Paleis het Loo met onder andere een mode-show met kleding van natuurlijke materialen.

Daarnaast was de Triënnale leer-/werkplek voor ongeveer zestig mensen die werkervaring hebben opgedaan als conciërge, schoonmaker of suppoost bij diverse activiteiten. De Triënnale is uitgebreid geëvalueerd. Het evenement trok ruim 210.000 bezoekers. Daarnaast namen 28.000 Apeldoorners actief deel aan het programma dat op scholen en in de buurten was georganiseerd. Wat betreft de tentoonstellingslocaties heeft vooral het CODA Museum geprofiteerd; de bezoekersaantallen lagen driemaal hoger dan het jaar ervoor. De meerderheid van de bezoekers aan de Triënnale kwam van buiten de regio. Bijna eenderde gaf aan zonder de Triënnale Apeldoorn niet zo snel bezocht te hebben. De Triënnale heeft de identiteit en het imago van Apeldoorn versterkt. Meer dan de helft van de inwoners gaf aan trots te zijn op dit initiatief; voor drie van de tien versterkte het de binding met hun woonplaats.

Schakelen

De programmaonderdelen van de Triënnale vonden verspreid over Apeldoorn en de omliggende dorpen plaats. De Apeldoorners en bezoekers van buiten de regio werden verleid plekken in de stad/regio te bezoeken, waar men anders niet zo snel zou komen. Ook door bijvoorbeeld de tentoonstelling van schoolwerkstukken in de Nettenfabriek werden leerlingen en hun ouders gestimuleerd andere plekken te bezoeken.

Verbinden

Het bijzondere is dat tijdens dit evenement verschillende doelgroepen samenkwamen: de vakwereld, liefhebbers van landschap, kunst en cultuur, de inwoners en in het bijzonder de kinderen. Met name het Stadsprogramma heeft een verbindende werking gehad voor de stadsbewoners; hier lag veel nadruk op samenwerking tussen bewoners. Doordat in alle buurten hetzelfde stadsprogramma liep, creëerde dit ook een band tussen mensen uit verschillende buurten. Daarnaast is tijdens de Triënnale door uiteenlopende disciplines samengewerkt.

Verankeren

De Triënnale maakt onderdeel uit van het Apeldoorns cultuurprogramma en wordt beoogd ook in 2011 en 2014 georganiseerd te worden. De economische crisis maakt dat thans sprake is van enige terughoudendheid. De gemeenteraad heeft wel ruimte geboden voorbereidingen te treffen voor de volgende editie.

Bronnen: www.triennale.nl; Participatieprogramma Triënnale 2008, 2008; IJsselgroep, 2008; Gemeente Apeldoorn, 2008.

5 Aanpak en spelers

5.1 Zes factoren om te verankeren

De verkenning laat zien dat het succes van projecten die schakelen en verbinden vooral afhangt van de mensen die het doen. Het gaat dan om betrokkenheid, lef, enthousiasme, een pioniersmentaliteit, doorzettingsvermogen, et cetera. Dit komt ook uit andere analyses naar voren. Zo heeft Jos van der Lans de gemeenschappelijke noemer benoemt van twaalf *good practices* (SEV, KEI, Woonnetwerk, 2008). Hij wijst op de mens- en cultuurgerichte factoren die aan de wieg staan van het succes.¹⁵

Ook uit een studie naar wat een sociaal-fysieke wijkaanpak tot een succes maakt, blijkt dat het toch vooral mensenwerk is (G27/KEI, 2009). De conclusie van deze studie is dat een goedgekozen organisatievorm en methode, en voldoende financiële middelen belangrijke randvoorwaarden zijn, maar dat het uiteindelijk de mensen zijn die het doen. De basis ligt in het vertrouwen dat partners hebben in zichzelf, in elkaar en de nagestreefde doelen.¹⁶ Deze studie komt tot vijf aanbevelingen voor een succesvolle sociaal-fysieke wijkaanpak.¹⁷

Belangrijker dan de succesfactoren, vindt de VROM-raad de factoren die ervoor zorgen dat er duurzame resultaten tot stand komen. Factoren die ervoor zorgen dat het succes niet snel verdampt, maar dat het project ook beklijft. De raad komt tot zes factoren die van belang zijn voor het verankeren:

- wederzijds profijt,
- meerjarenprogramma's,
- borgen van beheer en programma,
- toegankelijkheid,
- participatie,
- en kwaliteit.

15 Typologie van de geestdrift door Jos van der Lans: vooral geen hulpverlening; een normale bedrijfscultuur; ondernemersmentaliteit; gedrevenheid als succesformule; anti-bureaucratische gezindheid en directie/snelheid van handelen; verbinden; niets is onmogelijk; persoonlijkheid en doorzettingsmacht; aansluiten bij potenties; vrijbrief en geduld (KEI, SEV, Woonnetwerk, 2008, pp 185-188).

16 De betrokken bewonersorganisaties vinden dat deze evaluatie van drie wijkaanpakken teveel vanuit de visie van de professionals is geschreven en dat de rol die bewoners en hun organisaties hebben gespeeld in het doen slagen van de sociaal-fysieke aanpak onderbelicht blijft (LSA, 2009, pp 15-16).

17 Aanbevelingen voor een succesvolle sociaal-fysieke wijkaanpak: verbind eerst op inhoud, daarna op geld en vorm; durf de controle los te laten; investeer in de duurzame wijkprofessional; heb aandacht voor de chemie tussen mensen; accepteer en benut de frustratie van impasse en de kracht van crisis (G27/KEI, 2009).

1. Wederzijds profijt

Wederzijds profijt is volgens de raad één van de belangrijkste zaken bij verankeren. Het meest duurzaam zijn die initiatieven die het zakelijke en het maatschappelijke belang weten te verenigen. Bij de verbindingen die worden gelegd moet er voor beide partijen 'iets te halen' zijn, zodat partijen elkaar over een langere periode weten te vinden. Zo kan er sprake zijn van een win-win situatie tussen een ondernemer en een maatschappelijke organisatie, of tussen maatschappelijke organisaties en bewoners. De drijfveer van een ondernemer om te investeren in maatschappelijke projecten kan van velerlei aard zijn. Het kan behoren tot eigen taakopvatting (maatschappelijk verantwoord ondernemen) of het kan liggen op het vlak van het kennismaken met potentiële klanten, met potentieel personeel of met het uitbreiden van het eigen netwerk.

De eerdergenoemde IMC Weekendschool laat dit zien. Dit concept is bedacht door Heleen Terwijn. Zij is in de beginfase in contact gekomen met de eigenaar van het handelshuis IMC. Deze wilde graag de weekendschool financieren vanuit de wens om te investeren in maatschappelijke doelen. Zo ontstond er een verbinding tussen een particulier initiatief en het bedrijfsleven. Inmiddels zijn er negen weekendscholen, een onderzoeksgroep en een follow-uptraject. Er zijn vijftig medewerkers en vijftig sponsors. Bron: SEV, KEI, Woonnetwerk, 2008.

2. Meerjarenprogramma's

Om te verankeren is het belangrijk meerjarige afspraken te maken en meerjarige zekerheid te bieden aan de betrokken partijen. Dit betekent los van politieke termijnen en professionele wisselingen aansturen op langjarige afspraken tussen partijen.

De kans op duurzame resultaten zijn het grootst als projecten niet op zichzelf staan, maar onderdeel uitmaken van bredere programma's. Het is belangrijk vooraf aan te geven hoe projecten passen binnen gemeenschappelijke doelen (de stedelijke meerwaarde). Wat is voor de ontwikkeling van buurt, wijk of stad de meerwaarde van dit project? Wat zijn de doelen (beoogde effecten) en welke kosten zijn ermee gemoeid? Wat is de betekenis van dit project voor andere projecten? Bij de afweging om te investeren in projecten kunnen de kosten en baten van projecten transparanter worden gemaakt, zonder meteen te vervallen in onnodige bureaucratie. Het gaat niet alleen om de harde euro's maar ook om het maatschappelijke rendement dat zich niet altijd laat kwantificeren of in geld laat uitdrukken. Dit vraagt een andere manier van benaderen (maatschappelijke kosten-batenanalyses, waardecreatie, et cetera). Meer transparantie hierover maakt het mogelijk te leren voor toekomstige investeringsbeslissingen. Daarnaast liggen er nog volop kansen om te leren van effectevaluaties. Dit is geen pleidooi

voor een 'hijgerige' verantwoordingscultuur, waarin elke paar maanden of elk jaar aangegeven moet worden of de beoogde effecten wel zijn behaald; of een afreken-cultuur, waarbij geprobeerd wordt alles in geld uit te drukken. Evaluatie is een leer-instrument dat input levert om in het vervolg meer doelgericht aan de slag te kunnen.

Het kan verstandig zijn om projecten 'organisch' te laten groeien. Rust en ruimte zijn belangrijk om tot wasdom te komen. Projecten die tijdens de rit succesvol blijken, kunnen ruimte krijgen om uit te groeien en op te schalen. Duurzame resultaten ontstaan namelijk niet door projecten te snel te evalueren, weer stop te zetten en weer een nieuwe ronde projecten te starten. Dan blijft de carrousel wel draaien, maar levert dit voor weinigen iets op.

Na een grondige voorbereiding, resulterend in een viertal wijkactieplannen voor de Vogelaarwijken in Den Haag, heeft de gemeente in 2008 een Raamovereenkomst Investeringsprogramma Krachtwijken met de drie betrokken corporaties getekend. In deze overeenkomst zijn business cases uitgewerkt die deels voortkomen uit de specifieke problematiek van de wijk, maar deels ook vertalingen zijn naar de krachtwijken van reeds lopende stadsbrede programma's. Door deze langjarige afspraken proberen de betrokken partijen continuïteit in aanpak en uitvoering te bewerkstelligen.

87

3. Borgen van beheer en programma

Bij projecten gaat vaak veel energie (tijd en geld) zitten in de ontwikkeling van het project, bijvoorbeeld een gebouw. Vaak is er veel minder oog voor de fase erna: het beheer, het programma en de samenwerking na realisatie. Om projecten ook na de startfase te continueren moet er aandacht zijn voor: aansturing en regie, financiën en vernieuwing. Om te zorgen voor duurzame resultaten dient beheer en programma op voorhand meegenomen te worden. Bij brede scholen werkt het bijvoorbeeld beter om eerst de samenwerking met de maatschappelijke organisaties van de grond te krijgen (netwerkorganisatie) om daarna pas over eventuele gezamenlijke huisvesting te gaan denken. Het voortbestaan van projecten en programma's kan ook worden gerealiseerd door regelmatig voor nieuwe impulsen te zorgen en onverwachte invullingen van het aanbod: een succesformule heeft immers ook geen eeuwig leven.

De gemeente Deventer staat erom bekend dat hij een aantal projecten jarenlang heeft weten vol te houden, zoals de 'Deventer wijkaanpak' en 'Kolonisten van de wijk'. Maar men schrikt er ook niet voor terug om deze te beëindigen en te zorgen dat er weer een nieuwe, op de vorige programma's voortbouwende aanpak komt, waarbij de betrokkenheid en inzet van bewoners en partijen intact blijft.

4. Toegankelijkheid

Het succes van een project/programma wordt in belangrijke mate bepaald door het daadwerkelijk gebruik. Voorzieningen en activiteiten die voor veel groepen open staan, laagdrempelig zijn, rekening houden met de menselijke maat en ruime openingstijden hebben, zijn eerder duurzaam dan voorzieningen en activiteiten waarvoor dit niet geldt. Toegankelijkheid en laagdrempeligheid heeft alles te maken met de wijze waarop doelgroepen aangesproken worden (maatwerk, onderkenning). Dit vereist over het algemeen een gedegen kennis van de achtergronden, cultuur, routines van de beoogde doelgroep(en).

In een brede school in Tilburg probeerde men wijkbewoners van Turkse afkomst meer te betrekken bij de school. In eerste instantie lukte dit niet, ondanks dat er avonden werden georganiseerd waar voorlichting over onderwerpen als ontwikkeling van de school, opvoeden van kinderen en dergelijke op het programma stonden. De opkomst was en bleef laag. Vervolgens werd een andere benadering gekozen: er werd een ruilbeurs voor tweedehands kleren georganiseerd. De inloop van Turkse moeders was toen wel hoog, waarna er ook gesprekken over andere onderwerpen op gang kwamen.

5. Participatie

De mate en intensiteit waarin bewoners bij het ontwikkelen en uitvoeren van projecten en programma's betrokken zijn (vgl. participatieladder) vergroot de kans op duurzame resultaten. In wijkbudgetten en wijkaandelen liggen mogelijkheden om burgers intensiever bij ontwikkelingen te betrekken en vast te houden. Bij veel nieuwe, multifunctionele centra is het beheer dat bewoners eerst zelf deden, met de schaalvergroting uitbesteed. Dit kan een gevoel opleveren van 'het is niet meer van ons'. Het opbouwen van vertrouwen, draagvlak en commitment kost vaak veel energie. Het borgen van de continuïteit van het project en het programma is van essentieel belang om dit vertrouwen en commitment te behouden.

In Hoogeveen loopt al enkele jaren 'De Smederijen': een traject gericht op buurtbeheer. Bij de aanpak zijn veel organisaties betrokken die iets met wijken hebben (variërend van politie tot welzijn en corporatie), maar hebben vooral bewoners een bepalende stem. Op voorhand wordt voor een wijk, waarvan de grenzen door de bewoners worden vastgesteld, geen inhoudelijk plan opgesteld. Wel wordt in kort tijdbestek (een charette wordt dat in Hoogeveen genoemd) door alle betrokkenen een analyse en een plan opgesteld dat de basis vormt voor de wijksmederij. Verder krijgen bewoners ook de beschikking over een eigen wijkbudget, dat komt uit budgetten van de gemeentebegroting die betrekking hebben op investeringen in de wijk.

6. Kwaliteit

Voor duurzame resultaten is de kwaliteit van belang. Voorzieningen die zowel functioneel als mooi zijn (gebruikskwaliteit en esthetische kwaliteit) trekken meer en langer mensen, dan voorzieningen van mindere kwaliteit. Hierbij is het van belang dat de ene kwaliteit niet ten koste gaat van de andere. Kwaliteit kost vaak meer, maar dit betaalt zich op termijn meestal terug (duurzamer, meer gebruik, aantrekkelijker). Daarnaast kan kwaliteit bijdragen aan een gevoel van trots en eigenwaarde.

Omnizorg in Apeldoorn heeft in 2008 op een zichtbare plek in het centrum van de stad een nieuwe opvang voor dak- en thuislozen geopend. Zie de beschrijving van Omnizorg op pagina 33-35. In het project is niet alleen ruimte voor dagelijkse opvang, maar ook zijn er verschillende typen woningen waar de cliënten geborgenheid kunnen vinden. Daarnaast heeft het gebouw een plint met voorzieningen waar werkervaringsplekken zijn. Het pand is kleurrijk en zorgvuldig vormgegeven. De kwaliteit van het project is letterlijk zichtbaar en toont respect voor de doelgroep van dit gebouw. Deze kwaliteit heeft overigens niet geleid tot toekenning van de Apeldoornse Architectuurprijs. ("door teveel architectonische ambitie .... is het eindresultaat naar het idee van de jury niet helemaal in balans", juryrapport Apeldoornse Architectuurprijs 2008).

89

5.2 De lokale spelers

Het belang van schakelaars en verbinders

Bij betekenisvolle initiatieven zit de meerwaarde vaak in de samenwerking tussen verschillende organisaties. Deze samenwerking komt meestal niet vanzelf tot stand door een gebrek aan menskracht, focus op eigen taakveld en soms ook een gevoel van wantrouwen. Van belang zijn mensen die de tijd en de ruimte hebben om te schakelen en te verbinden. Mensen tot wiens opdracht of persoonlijke drive het behoort over sectoren en organisatie- en wijkgrenzen heen te kijken en vanuit een inhoudelijke visie partijen en mensen weten te binden. Zij hebben ruimte en mandaat nodig. Ook vraagt het een bepaald commitment om zich gedurende meerdere jaren voor één bepaalde opdracht in te zetten. In de praktijk zien we namelijk niet alleen 'een projectencarrousel' maar ook een 'projectleiderscarrousel', wat nadelig uitwerkt op de gelegde verbindingen en het opgebouwde commitment. De raad ondersteunt in dit verband het pleidooi van de G27 en het KEI voor de duurzame wijkprofessional (KEI/G27, 2008).

Deze schakelaars en verbinders zullen vaak professionals in het veld zijn, mogelijk ook bewoners. Afhankelijk van de bereidheid van partijen kan de gemeente kiezen voor een voortrekkersrol of deze rol aan anderen laten.

Klein begin; grote impact

De meest betekenisvolle voorbeelden beginnen klein en van onderop, zo blijkt uit de verkenning. Het start met een plan van enkele bewoners of professionals van een of meerdere organisatie(s). Er worden partijen bijgehaald, die ook enthousiast en betrokken zijn. Samen realiseren ze het project. Dit groeit vervolgens door zijn kracht uit tot een groter project (meerdere spelers, meer doelgroepen, et cetera). Het raakt steeds verder verankerd qua samenwerking en gebruikers. Bestuurders, collega's uit de vakwereld en de media merken dit op, waarna het een voorbeeld wordt voor andere delen van de stad of andere steden. Veel van de succesvolle initiatieven beginnen dus klein, maar groeien uit tot een project met een stedelijke betekenis en soms zelfs landelijke betekenis.

De raad beveelt steden aan deze kracht van onderop te benutten en waar nodig te ondersteunen, zonder de projecten te gaan overnemen. Tonkens (2009) spreekt in dit verband over de uitnodigende overheid.¹⁸

Gemeente: aanjager en regisseur van investeringen en makelaar van verbindingen

De gemeente draagt een 'overall' verantwoordelijkheid voor het voorzieningen- en activiteiten aanbod in de stad. Het is de gemeente die moet toezien op kwantiteit, kwaliteit en toegankelijkheid van dit aanbod. Met betrekking tot het investeren in stedelijkheid zijn drie rollen van de gemeente van belang:

- trekker in de visievorming op stedelijke ontwikkeling en stedelijke vernieuwing;
- aanjager en regisseur van investeringen;
- makelaar van verbindingen.

Van belang is dat de lokale overheid in zijn visie op de stad zoveel mogelijk tracht het beleid voor stad en wijk te verbinden. Hierbij dient zowel aandacht uit te gaan naar de sociale, de fysieke, de economische als virtuele infrastructuur. Om stedelijkheid in het beleid te kunnen betrekken is het noodzakelijk dat er over de grenzen van afdelingen en diensten wordt gekeken. Het vraagt om meer kennisuitwisseling en samenwerking tussen sectoren en tussen diensten. Bijvoorbeeld tussen stedenbouwers en de programmagerichte ambtenaren (sectoren). Een goede visie op stad en stedelijkheid kan alleen met kennis en inzicht van hoe bewoners, ondernemers en bezoekers de stad gebruiken en beleven ('de geleefde stad'). Het gaat om onderzoek waar het gebruik van voorzieningen, mobiliteit, tijdsbesteding en beleving samenkomen.

¹⁸ "De uitnodigende en verbindende overheid trekt zich niet terug, maar is actief, echter zonder over te nemen en tot calculerend en passief gedrag uit te lokken. Deze overheid biedt wel brede voorzieningen voor iedereen, maar ze vraagt ook iets van burgers terug (Tonkens, 2009: 16).

Veel partijen investeren in de stad: bewoners, maatschappelijke organisaties, bedrijven, projectontwikkelaars, de overheid en vele anderen. De gemeente dient op basis van de met anderen ontwikkelde stedelijke visie richting en samenhang te geven aan deze investeringen. Met het oog op versterking van de stad en van de perspectieven van de stadsbewoners is het voor de gemeente de opgave te investeren in voorzieningen en activiteiten die schakelen en verbinden en die duurzame resultaten opleveren. Dit betekent onder meer investeren in:

- meerjarige programma's in plaats van investeren in veel en tijdelijke projecten;
- structurele ondersteuning van organisaties op basis van vertrouwen in plaats van maatschappelijke opdrachten aanbesteden of prijsvragen uitschrijven;
- programma's waar het zakelijke en maatschappelijke belang samenvallen (wederzijds profijt).

Investeren in stedelijkheid betekent niet automatisch investeren in nieuwe voorzieningen. Steden kunnen veel meer doen met het bestaande: met het sociale en economische kapitaal in de wijken en met de bestaande voorzieningen. Het is vaak kansrijker, minder kostbaar en duurzamer om waardevolle voorzieningen uit te bouwen dan nieuwe voorzieningen te ontwikkelen.

91

De gemeente heeft als makelaar van verbindingen de taak schakels en verbindingen te initiëren, stimuleren en faciliteren. Van belang zijn mensen die schakels en verbindingen tot stand brengen, veelal professionals, bewoners of gemeentelijke ambtenaren. Daarnaast zijn er de zogenaamde 'vitale coalities' waar stedelijke spelers op basis van gelijkwaardigheid tot meerjarige afspraken en samenwerking komen. Verder kan de gemeente via fysieke en virtuele 'marktplaatsen' verbindingen tussen bewoners, maatschappelijke organisaties en ondernemers stimuleren.

Maatschappelijke organisaties: denk breed en leg verbindingen

Van maatschappelijke instellingen mag gevraagd worden zich te bekwamen in de professionele uitvoering van de eigen (kern)taak. Maar dit is niet alles. Tot professionele uitvoering hoort ook het tot stand brengen van verbindingen met andere partijen.

Niet zozeer 'bewaking' van het eigen domein moet de leidraad zijn, maar de inbreng van de eigen taak als onderdeel van een geheel dat de perspectieven van de bewoners verbetert. Verruiming en verbreding van de horizon horen hierbij, zoeken en activeren van coalities ook.

In veel van de eerder genoemde elf strategieën (hoofdstuk 4) wordt duidelijk dat er meerwaarde is bij het leggen van verbindingen tussen maatschappelijke

organisaties en tussen maatschappelijke organisaties en anderen (bewoners, ondernemers, overheid). Afhankelijk van de situatie in de wijk en in de stad en de mogelijkheden van de maatschappelijke instellingen zal een optimum gevonden moeten worden. In veel situaties is een sleutelpositie weggelegd voor scholen, woningcorporaties, huisartsen en de politie: vooral zij hebben door de binding aan de wijk (woningen, ouders, leerlingen en cliënten) de mogelijkheid om schakelaars en verbinders zijn.

Ondernemers: ga de verbinding met buurt en wijk aan
Ondernemers kunnen in welbegrepen eigenbelang veel meer investeren in verbindingen met de directe omgeving. Dit bevordert cliëntèle, draagvlak, veiligheid en werving van nieuw personeel in de nabije toekomst. Ervaringen en inzichten kunnen tussen ondernemers meer gebundeld worden (netwerk). Dan kan ook meer uit een clustering gehaald worden voor wijk en stad. In de eerder genoemde sociaal-economische strategieën (paragraaf 4.3) wordt dit geïllustreerd.

Bewoners en bewonersgroepen: consumenten en producenten
Er is een grote variëteit aan wensen en mogelijkheden aan de zijde van bewoners. Er zal dus meer in netwerken en het vergroten van netwerken, dan in representatieve constellaties gedacht moeten worden. In veel buurten is het representativiteitsdenken achterhaald.

Daarnaast is de tijd voorbij om bij de rol van bewoners uitsluitend te denken in termen van 'meedenken met het beleid'. Burgerparticipatie is niet alleen meedenken, het is ook initiëren en verantwoordelijkheid nemen. Met voucher-systemen kunnen bewonersgroepen beslissingen nemen over de toedeling van gelden. Hiermee is inmiddels een begin gemaakt.

Dit drukt ook uit dat bewoners niet langer alleen als vragers en consumenten beschouwd kunnen worden, maar ook als aanbieders en producenten. In een wijk wordt leefbaarheid niet alleen door bewoners geconsumeerd, maar vooral ook geproduceerd. Hierbij gaat het om het geven van ruimte aan verschillen en tegelijk het bevorderen van verbindingen tussen de verschillende groepen.

Casus: De Haagse Sporttuin

De Haagse Sporttuin is gelegen aan de Bosboomstraat in de Schilderwijk en in augustus 2005 geopend. De Sporttuin ligt enigszins verscholen op het binnenterrein van een bouwblok naast basisschool Het Startpunt. Het ontstaan is te danken aan een enthousiaste leraar lichamelijke opvoeding, George van Hurck, en aan de directeur van de basisschool, Karin Striekwold. Naast de school lag een verwaarloosde schooltuin waar de gymdocent mogelijkheden in zag. Hier zijn met geld van de gemeente en Fonds 1818 vier multifunctionele sportvelden gerealiseerd. De Sporttuin is inmiddels uitgegroeid tot een samenwerkingsverband van negen basisscholen uit de wijk en veertien sportverenigingen (elders uit de stad, want in de wijk zijn erg weinig sportverenigingen). Iedere dag na schooltijd worden er sportlessen gegeven waarvoor de kinderen van de negen basisscholen zich via hun gymdocent kunnen inschrijven. De sportlessen worden gegeven door trainers van de veertien verenigingen. Daarnaast gebruiken de aangesloten scholen de Sporttuin voor hun 'buitengym' en sportdagen.

Primaire doelstelling van de Haagse Sporttuin is het aanbieden van sport na schooltijd, omdat er vrijwel geen sportverenigingen zijn in de wijk. De Sporttuin biedt de kinderen in de Schilderwijk de kans om laagdrempelig deel te nemen aan georganiseerde sportactiviteiten. Doelstelling voor de deelnemende verenigingen is het werven van leden. Voor sommige verenigingen werkt dat beter (Haagse Marokkaanse Voetbalvereniging) dan voor anderen (HDM, de Haagse Hockeyvereniging). Ook ADO Den Haag is partner, zij houden selectiebijeenkomsten en trainen een selectie-elftal jongens en meisjes die op de aangesloten scholen zitten.

Momenteel maken ongeveer 450 kinderen gebruik van de mogelijkheden. In principe

mogen alleen kinderen meedoen die op één van de negen deelnemende scholen zitten, zodat alle kinderen bekend en traceerbaar zijn. Om het niet te vrijblijvend te maken, is er een kleine contributie. De Sporttuin wil vooral een brede sportvoorziening zijn, geen opvangvoorziening. De Sporttuin is alleen open als er een toezicht houder (vakleerkracht lichamelijk opvoeding van deelnemende school) en beheerder aanwezig zijn. De sporttuin is geopend na schooltijd en op zaterdag twee uur. Tevens wordt de Sporttuin verhuurd aan organisaties uit de wijk.

Wat betreft de effecten, kinderen krijgen de gelegenheid kennis te maken met diverse sporten. Dit is goed voor hun gezondheid en zelfvertrouwen. Er is geen bewijs dat het door de Sporttuin komt, maar de incidenten in de buurt zijn aanmerkelijk minder geworden. De Sporttuin trekt veel media-aandacht en kijkers. De gemeente Den Haag vindt het zo'n succes dat hij bezig is bij de nieuwbouw van twee basisscholen in Duindorp een Sporttuin aan te leggen. Als er meerdere sporttuinen zijn is het mogelijk uitwisseling tussen de verschillende tuinen te organiseren.

Schakelen

Via de Haagse Sporttuin kunnen kinderen uit de Schilderswijk kennismaken met een variëteit aan sporten. Zonder de Sporttuin zou dit waarschijnlijk niet gebeuren, omdat geld en de afstand tot de Haagse sportverenigingen belemmeringen voor de kinderen zijn. Het oorspronkelijke idee was, dat de kinderen na de kennismaking doorstromen naar reguliere verenigingen. In de praktijk komt dit weinig voor. Veel kinderen zien de Sporttuin als hun vereniging. In die zin is het geen wijkoverstijgende voorziening. Toch schakelt deze voorziening tussen stad en wijk. De Sporttuin slaat namelijk een brug tussen de 'stedelijke' sportverenigingen en de kinderen en basisscholen in de Schilderswijk.

Verbinden

De Haagse Sporttuin scoort goed op verbinden, omdat het kinderen laat kennismaken met sportverenigingen. Het bereik is groot, omdat het contact via de basisschool wordt gelegd en omdat er een grote verscheidenheid van sporten wordt aangeboden. Sporten vergroot het zelfvertrouwen van kinderen evenals het gevoel bij een 'vereniging' te horen. De buurt reageert positief omdat de overlast vermindert, een mogelijk gevolg van de Sporttuin. Er liggen nog kansen voor de Sporttuin als het gaat om het verbinden met de buurt. Het zou interessant kunnen zijn om andere doelgroepen aan te boren (tieners, volwassenen) en om de openingstijden te verruimen.

Verankeren

Het project is stevig verankerd. Het draait al sinds 2005, heeft trainers en toezicht met een sportachtergrond, er is een breed aanbod, er wordt structuur geboden en het materiaal en de omgeving zien er goed uit. Door de aanmelding via de school is er een constant aanbod van deelnemers. Bovendien betalen de deelnemers een kleine contributie. Er is sprake van wederzijds profijt: voor scholen omdat zij een buitensportgelegenheid hebben en voor sportverenigingen omdat zij hun naamsbekendheid vergroten en omdat ze een vergoeding krijgen. Ondanks alle enthousiaste reacties blijft de financiering een punt van aandacht. Belangrijkste bron tot en met 2008 was de BOS (buurt, onderwijs, sport)-subsidie van VWS. Inmiddels acht de gemeente Den Haag het belang van de Sporttuin dusdanig groot dat er in het kader van het sportbeleid (dienst OCW) middelen zijn vrij gemaakt voor de Sporttuin. Voor een deel is dit geld dat beschikbaar is om combinatiefunctionarissen in te zetten, aangezien de trainers en vakleerkrachten als combinatiefunctionaris aan de slag gaan.

Bronnen: www.haagsesporttuin.nl; werkbezoek VROM-raad 2008.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Positionering van het advies

Dit advies is een bijdrage van de VROM-raad aan het debat en de praktijk van stedelijke ontwikkeling en vernieuwing in Nederland. Het advies past in een lijn die de raad de laatste jaren ontwikkeld heeft en die zich als volgt laat schetsen.

De stad bestaat bij de gratie van verschillen. In het beleid van stedelijke ontwikkeling en vernieuwing zal een balans gevonden moeten worden in de drang naar meer kwaliteit in de woon- en leefomstandigheden in de stad enerzijds en in de drang naar profilering, verschil en verscheidenheid anderzijds. Immers, als de stedelijke vernieuwing een operatie wordt waarin in elke wijk hetzelfde differentiatieprogramma wordt gehanteerd (meer middeldure huurwoningen, meer koopwoningen, standaardnormen openbare ruimte, et cetera), dan wordt er uniformiteit in plaats van verschil nagestreefd en gaan kwaliteiten van stad en wijk verloren. In het advies *'Stad en wijk: verschillen maken kwaliteit'* (1999) is deze gedachte uitgewerkt.

Vervolgens heeft de raad aandacht gevraagd voor differentiatie in het tempo. In de ijver om op tal van plaatsen vernieuwing van wijk en stad te realiseren, werd de tijdfactor en het belang van tempoverschil over het hoofd gezien. Het leek wel of het overall 'snel' moest, terwijl er tal van wijken en situaties waar te nemen zijn, waarin de vernieuwing meer geleidelijk en organisch kan verlopen dan via een offensieve ingreep. Dit was het advies *'Haasten en onthaasten in de stedelijke herstructurering'* (2002).

Dit advies was mede aanleiding voor het Rijk om het beleid meer gebieds- en wijkgericht in te richten: de lijst van 56 (later 40) wijken is hiervan een uitvloeisel. De raad constateerde dat ook in het wijkgerichte beleid een fysieke insteek, gericht op de waarde van het vastgoed, nog domineerde, zij het dat er meer en meer aandacht werd gevraagd voor de sociale effecten ervan op het samenleven in de buurt. Het sociale is echter niet alleen het samenleven, het gaat ook over het vooruitkomen in het leven: onderwijs, werk, wonen, vrije tijd. Met het advies *'Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad van stedelijke vernieuwing'* (2006) stelt de raad het vooruitkomen van mensen in de stad en in de wijk centraal. Voor versterking van de stad zijn vooruitgangs- en ontplooiingsmogelijkheden van mensen nodig. Daarmee wordt de sociale agenda meer leidend en is deze niet langer een effectrapportage aan de achterkant van het beleid.

Inmiddels is dit denken op veel plaatsen te vinden en wordt werk gemaakt van concrete acties op dit vlak. In dit advies *'Stad en wijk verweven; schakelen, verbinden, verankeren in de stad'* gaat de raad voort op deze gedachten.

Belangrijk is dat sociale stijging geen actie uitsluitend op wijkniveau is, juist stedelijkheid kan hierbij helpen. De rol en de betekenis van voorzieningen, in wijk en stad, zijn dan cruciaal. In hoeverre kunnen voorzieningen bijdragen aan het versterken van de stad en de positie van mensen in de stad? Dit vergt het gebruik van de drie centrale trefwoorden van dit advies: 'schakelen', 'verbinden', 'verankeren'.

Met deze uiteenzetting wil de raad verduidelijken dat de genoemde adviezen geen 'opvolgers' of 'vervangers' van eerdere zijn, maar dat er in elk advies verschillende facetten van stedelijke ontwikkeling en vernieuwing zijn belicht, die nodig zijn voor een goede richting. Het gaat achtereenvolgens om het koesteren van en omgaan met *verschil*, om te durven differentiëren naar *tempo*, om het belang van *sociale stijging* en om de noodzaak van het *verweven van stad en wijk*.

Geen van de hier genoemde adviezen omvat een spoorboekje naar concrete beleidsprogramma's. De raad ziet zich voor de taak gesteld om meer conceptueel bij te dragen aan de richting van de stedelijke vernieuwing en realiseert zich ten volle dat het operationeel maken van beleid een vervolgstap is, met vele voetangels en klemmen. Dit advies biedt hiervoor - naast de andere adviezen - mogelijk inspiratie en richting.

6.2 Conclusies

De kracht van de stad zit in stedelijkheid, maar deze staat onder druk. In het beleid heeft stedelijkheid geen plaats. Dit komt mede omdat er in het beleid een kloof is tussen enerzijds het stedelijke/regionale beleid en anderzijds het wijkgerichte beleid, en tussen sectoren. Het is zaak stad en wijk meer te verweven. Dit kan door te investeren in stedelijkheid en in schakels en verbindingen in de stad.

De kracht van de stad zit in stedelijkheid

De stad is meer dan een verzameling gebouwen en mensen. De kracht van de stad zit in stedelijkheid: in het intensieve gebruik en de diversiteit van functies, in de diversiteit van mensen en in de plekken die ruimte bieden voor uitwisseling en gedeelde ervaringen. De stad biedt minder mooie kanten (drukke, lawaai, conflicten tussen groepen) en veelbelovende kanten. Er zijn kansen om in contact te komen met andere groepen en nieuwe ervaringen op te doen (ontmoeting, verrassing, innovatie); kansen om zich sociaal-cultureel en sociaal-economisch te ontwikkelen. Deze kansen kunnen alleen benut worden als er voldoende ruimte is voor uitwisseling tussen groepen en voor het delen van ervaringen.

Stedelijkheid staat onder druk

De ruimte voor uitwisseling tussen groepen en voor gedeelde ervaringen staat onder druk. Dit heeft te maken met de ruimtelijke en sociale uitsortering in de stad. Het is minder vanzelfsprekend dan vroeger dat verschillende groepen met elkaar in contact komen. Het proces van uitsortering uit zich onder meer in het verdwijnen van voorzieningen en bedrijven uit de wijk. Dit zijn juist de plekken van ontmoeting en verrassing. Ruimte-intensieve voorzieningen en bedrijven verhuizen naar de rand van de wijk of de rand van de stad. Er vindt clustering en schaalvergroting plaats. Hierdoor is het voorzieningenaanbod in de wijken minder fijnmazig dan vroeger. Elders in de stad ontstaan clusters van voorzieningen (winkelboulevard, cultuurcluster, zorgboulevard, et cetera), die vaak selectief groepen aantrekken. Het is ook via ict- en mediaontwikkelingen dat er nieuwe plekken van ontmoeting en verrassing ontstaan en een virtueel voorzieningenaanbod wordt gecreëerd. Deze hebben weer hun weerslag op het fysieke voorzieningenaanbod.

De schaalvergroting en het verdwijnen van plekken van ontmoeting en verrassing uit de wijken, maken dat stedelijkheid onder druk staat. De stad biedt zo minder ruimte aan mensen om in hun dagelijkse leefpatroon in contact te komen met anderen en om nieuwe werelden te ontdekken. Dit draagt het gevaar in zich dat groepen zich niet meer thuisvoelen in de stad; dat er wantrouwen ontstaat tussen groepen en dat de kansen die de stad biedt wat betreft sociaal-economische en sociaal-culturele ontwikkeling, niet ten volle worden benut.

99

Een kloof tussen stad en wijk in het beleid

Het beleid van en voor steden is een optelsom van integraal, sectoraal en gebiedsgericht beleid, waar twee gescheiden werelden zichtbaar zijn. Aan de ene kant is er beleid met een sterke focus op stad en regio, op ruimtelijk-economische kansen en op langetermijninvesteringen in bedrijventerreinen, woningbouw, water, groen en infrastructuur. Aan de andere kant is er beleid met een sterke focus op de wijk, op achterstanden en op investeringen in woning en woonomgeving, leefbaarheid, veiligheid en sociale vraagstukken. Beide zaken zijn belangrijk, maar de huidige scheiding in het beleid is niet productief. Er liggen voor de maatschappelijke problemen in de wijken ook kansen op het hogere schaalniveau van stad en regio. Zo is het wat betreft de arbeidsmarkt, de woningmarkt en de infrastructuur van voorzieningen noodzakelijk om het hogere schaalniveau te betrekken. Ook kan een stad alleen maar groeien en bloeien, als deze het sociaal, cultureel en economisch kapitaal in de wijken weet te benutten. Het is dus noodzakelijk het stedelijke/regionale beleid en het wijkgerichte beleid meer te verweven. Dit kan via stedelijkheid, maar dit dreigt in het beleid langzaam te verdwijnen.

Stedelijkheid dreigt uit het beleid te verdwijnen

Het stedenbeleid op rijksniveau verschaalt, waardoor stedelijkheid in het rijksbeleid onderbelicht blijft. In de kabinetsvoornemens (Ministerie van VROM, 2008b) is een terugtrekkende beweging van de rijksoverheid zichtbaar: het stedenbeleid staat onder de druk van bezuinigingen (financieel-economische crisis), verdunning (veel agenda's, veel partijen) en decentralisatie (laat het over aan gemeenten, terugdringen rijksbemoedienis). De overkoepelende visie en de coördinerende functie van het stedenbeleid verdwijnt op rijksniveau nagenoeg geheel. Het voorgestelde stedenbeleid is op rijksniveau verkokerd en hanteert een strak wijkkader (40-wijken en 40-pluswijken) met een financieel kader waarin op termijn wordt bezuinigd.

Ook in het beleid van de steden dreigt stedelijkheid tussen wal en schip te raken. De verkokering op rijksniveau 'decentraliseert mee' naar de steden. Daarnaast is een verschuiving zichtbaar (vaak onder druk van bezuinigingen) van de verantwoordelijkheid van het voorzieningenaanbod (inclusief de publieke ruimte) van de gemeente naar semi-publieke en private partijen. Meer betrokkenheid van deze partijen is uiteraard niet verkeerd, zolang er iemand blijft die in het belang van stedelijkheid waakt over de infrastructuur van de stad en de beschikbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid van voorzieningen (basisinfrastructuur) garandeert.

Met het oog op stedelijkheid signaleert de raad vijf valkuilen in het beleid:

- een tekort aan verbindingen tussen beleidsimpulsen;
- een gerichtheid op het 'stedelijke gemiddelde';
- een gerichtheid op het 'nieuwe' boven het 'bestaande';
- een kloof tussen de ambities in het beleid en de vormgeving in (tijdelijke) projecten;
- onderbenutting van mogelijkheden in het economische en het virtuele domein.

De grote opgave: investeren in stedelijkheid en in schakels en verbindingen
De raad ziet als de grote opgave voor het Rijk en de steden om te investeren in stedelijkheid, in de stad als geheel en in de wijken. Onder de druk van de economische recessie pleiten velen voor het naar voren halen van investeringen, vooral in het fysieke domein. Bij een investeringsimpuls is het echter geboden breed te denken en te doen. Het is gemakkelijk om te vluchten in fixatie op fysieke investeringen (druk, plannen liggen klaar, gevoel van daadkracht). De raad ziet graag een investeringsimpuls in de breedte, waar ook zaken als kennis (opleiding) en sociale infrastructuur op de agenda staan.

Een evenwichtige verdeling van investeringen in de economische, de sociale, de fysieke en de virtuele infrastructuur van de stad is dus aan de orde. Bij deze investeringsimpuls dient bij voorkeur de aandacht uit te gaan naar het vergroten van netwerken en de ervaringswerelden van mensen, waardoor zij in staat worden gesteld hun sociaal-economische en sociaal-culturele positie te verbeteren. Hiervoor is het noodzakelijk te investeren in voorzieningen en/of activiteiten die mensen op plekken brengen waar ze niet zo snel komen en hen in contact brengen met nieuwe werelden en nieuwe mensen. Het gaat ook om plekken waar iemand een andere rol kan spelen. Plekken die kunnen bijdragen aan de vorming van een meervoudige identiteit. Deze voorzieningen en activiteiten duiden we aan met de term *schakels en verbindingen*. Deze geven niet alleen ruimte voor sociale stijging, maar dragen ook bij aan het sociaal vertrouwen, aan het thuisvoelen in de stad, en aan de stedelijke identiteit.

Drie begrippen kunnen in het beleid richting geven om stedelijkheid te creëren of te versterken. Namelijk het *schakelen* tussen schaalniveaus (buurt, wijk, stadsdeel, stad, regio), het *verbinden* van groepen en sectoren in de stad en het *verankeren* van waardevolle maatschappelijke initiatieven.

6.3 Aanbevelingen

Op basis van het voorgaande komt de raad tot zes aanbevelingen:

1. Schakel tussen de schaalniveaus
  2. Verbind groepen en sectoren in de stad
  3. Veranker betekenisvolle maatschappelijke initiatieven
  4. Rijksoverheid: neem verantwoordelijkheid en geef ruimte
  5. Steden: neem je rol inzake visievorming, investeringen en verbindingen
  6. Overige partijen: denk breed en leg verbindingen
1. Schakel tussen schaalniveaus (buurt, wijk, stadsdeel, stad, regio)
De relatie tussen wijk en stad moet beter gelegd worden. Het is wenselijk dat er meer koppelingen tot stand worden gebracht tussen de vernieuwing van wijken en de investeringen op stedelijk en regionaal niveau. Voorzieningen en activiteiten in de wijk moeten op hun stedelijke meerwaarde worden bekeken, stedelijke en regionale voorzieningen moeten op hun betekenis voor de wijk worden bekeken. Door bij voorzieningen en activiteiten in wijken hogere schaalniveaus mee te nemen kan er méér plaatsvinden en kunnen verschillen en specialisaties meer ruimte krijgen. Dit komt de verscheidenheid en veelzijdigheid op stedelijk niveau ten goede.

Denk bij 'schakelen' aan:

- het betrekken van het stedelijkheidsperspectief bij de locatiekeuze van voorzieningen (op de grenzen van wijken, aansluiten bij grote gebiedsontwikkelingen);
- stedelijke voorzieningen naar de wijk brengen en een verbinding laten aangaan met hun omgeving;
- het versterken van de nabijheid van voorzieningen (voldoende, goed en veilig openbaar vervoer) en de toegang (tijdbeleid, verbreding doelgroep);
- het bedrijfsleven koppelen aan het arbeidspotentieel in wijken. Vaak kan dit via het onderwijs;
- de economische massa van wijken benutten voor stedelijke profilering;
- mensen uit de wijk naar een stedelijke voorziening of bedrijf elders in de stad 'brengen';
- buurtinitiatieven in de wijk opschalen en wijkoverstijgend maken;
- met behulp van de nieuwe media (internet, televisie, mobiele telefoon, et cetera) ontmoeting en uitwisseling mogelijk maken tussen wijkbewoners en mensen van buiten de wijk.

2. Verbind groepen en sectoren in de stad

Leg verbindingen tussen groepen mensen, tussen sectoren en tussen beleidsprogramma's. Creëer plekken in de stad waar mensen verrast kunnen worden, waar ze een andere rol kunnen vervullen en zo een meervoudige identiteit kunnen ontwikkelen. Verbindingen kunnen in eerste instantie in buurt of wijk tot stand komen, maar mogen wel de mogelijkheid in zich dragen het eigen netwerk en/of belevingswereld te vergroten.

Soms zal het eerst nodig zijn te schakelen (stad, regio, virtueel), alvorens verbindingen tot stand kunnen komen. Daarnaast is het zo, dat verbindingen in de sfeer van ontmoetingen tussen verschillende groepen nog niet automatisch betekent, dat mensen direct verder worden geholpen op de maatschappelijke ladder. Daartussen zitten immers nog vele stappen: snelle ontmoeting, gesprek, langduriger contact, inzet van eigen kennis/netwerk om een ander verder te helpen. Maar verbinden is wel een randvoorwaarde om de eigen positie te kunnen verbeteren. Verbinden heeft het meeste kans van slagen, als er aangesloten wordt bij de dagelijkse leefpatronen van mensen.

Denk bij 'verbinden' aan:

- verbindingen tussen maatschappelijke organisaties (synthese tussen eigen specialismen en ontkokering bij bewoner in de wijk);
- ruimte voor verbreding van taakinvulling (bijvoorbeeld brede school);
- verbindingen tussen bestaande bedrijven, instellingen en voorzieningen met bewonersgroepen;

- slimme combinaties van voorzieningen maken; heb daarbij wel oog voor nabijheid, laagdrempeligheid en de menselijke maat;
- bestaande voorzieningen beter benutten: maak bestaande voorzieningen voor meer groepen en gedurende een langere periode van de dag toegankelijk;
- benutten digitale communities en digitale toegang.

3. Veranker betekenisvolle maatschappelijke initiatieven
Overstijg bij investeringen in wijken en steden de cultuur van tijdelijkheid en kortademigheid. Laat in de wijken ‘duizend bloemen bloeien’, maar investeer als overheid in langlopende en structurele programma’s op basis van een visie op de stad en haar stedelijkheid. Durf focus aan te brengen. Organiseer continuïteit en borging, opdat er structurele resultaten geboekt kunnen worden.

Denk bij verankeren aan:

- *wederzijds profijt*: investeer in schakels en verbindingen waar maatschappelijke en zakelijke belangen aantoonbaar samenvallen;
- *meerjarenprogramma*: maak meerjarige afspraken en biedt meerjarige zekerheid, geef aan hoe het project past binnen gemeenschappelijke doelen (de stedelijke meerwaarde) en evalueer dit ook. Maak transparanter wat de (maatschappelijke) kosten en baten van projecten zijn, vermijd onnodige bureaucratie;
- *borg beheer en programma*: regel bij de start niet alleen de ontwikkeling van een voorzieningen/activiteit, maar borg ook het beheer, het programma en de samenwerking daarna;
- *toegankelijkheid*: intensief gebruik maakt een voorziening duurzaam. Toegankelijkheid zit in toegang voor meerdere doelgroepen, laagdrempeligheid, menselijke maat en openingstijdenbeleid;
- *participatie*: betrokkenheid bij ontwikkelen en uitvoeren van programma vergroot duurzaamheid. Continuïteit van project/programma is essentieel voor het behoud van het opgebouwde commitment;
- *kwaliteit*: functioneel, esthetisch, duurzaam, meervoudig gebruik.

4. Rijksoverheid: neem verantwoordelijkheid en geef ruimte
De rijksoverheid heeft onverkort een belangrijke rol in het stedenbeleid. Natuurlijk moeten partijen op lokaal en regionaal niveau volop ruimte krijgen om hun beleid te maken. Maar decentralisatie vanuit het Rijk mag geen alibi zijn voor leegheid in visie op rijksniveau. Het Rijk heeft een verantwoordelijkheid voor visievorming en kaderstelling.

Visievorming

Het Rijk dient te investeren in visievorming met regio's en landsdelen voor de middellange termijn. Zorg in deze visies voor:

- de relatie tussen schaalniveaus: van wijk naar stad, van stad naar regio, van regio naar landsdeel;
- samenhang tussen onderdelen van het rijksbeleid en het aangeven van voorwaarden voor (meer) ontkokering;
- inbreng van middelen en participaties om programma's te stimuleren; hierbij ook vereveningsconstructies ontwikkelen, prikkels en mogelijkheden tot investeren inbouwen bij woningcorporaties;
- oog voor uitvoering: een visie is méér dan een vergezicht.

Kaderstelling

- Beduchtheid voor het stapelen van nieuw beleid op oud beleid is op zijn plaats. Meer aandacht voor het productief maken van bestaand beleid door het leggen van verbindingen tussen beleidsdossiers (bijvoorbeeld verstedelijkingsbeleid moet ruimte maken voor doorstroming uit aandachtswijken ten behoeve van de wijkaanpak).
- Grote thema's (duurzaamheid, stedenbeleid) niet onderbrengen in kleine, vaak tijdelijke projecten, maar structureel in regulier beleid inbouwen.
- Organiseren van commitment van andere partijen aan de stedelijke opgaven. Hierbij hoort het bieden van zekerheden aan partners door meerjarige afspraken. Ook het geven van ruimte en vertrouwen aan partijen in stad en wijk: horizontale verbanden tussen lokaal/regionaal niveau en rijksniveau.
- Belemmeringen voor innovatie en experimenten slechten.

5. Steden: neem je rol inzake visievorming, investeringen en verbindingen

Van de steden mag verwacht worden, dat zij investeren in stedelijkheid. Hier moet het 'schakelen, verbinden en verankeren' tot zijn recht komen. De gemeente draagt de 'overall' verantwoordelijkheid voor het voorzieningen- en activiteiten-aanbod in steden (kwantiteit, kwaliteit, toegankelijkheid). Drie rollen zijn van belang:

- visievorming op stedelijke ontwikkeling en vernieuwing;
- aanjager en regisseur van investeringen;
- makelaar van verbindingen.

Visievorming

- Het wijkgerichte beleid en het stedelijke/regionale beleid veel meer op elkaar betrekken. Dit geldt voor de visie, de programma's en de prioritering.

- Over de grenzen van afdelingen en diensten heen gaan: organiseren en borgen van samenhang in stedelijke beleidsprogramma's.
- Kennis over het gebruik en de beleving van de stad ('de geleefde stad') ontwikkelen en benutten.

Investeringsen

- Bewerkstelligen van een evenwichtige verdeling van investeringen in het sociale, het fysieke, het economische en virtuele domein.
- Bij voorkeur investeren in:
  - > voorzieningen en activiteiten die schakelen en verbinden;
  - > meerjarige programma's in plaats van in veel en tijdelijke projecten. Durf focus aan te brengen;
  - > structurele ondersteuning van organisaties op basis van vertrouwen;
  - > programma's waar het zakelijk en maatschappelijk belang samenvallen (wederzijds profijt).
- Veel meer doen met het bestaande in stad en wijk (sociale, fysieke en economische krachten). Het is vaak kansrijker, minder kostbaar en duurzamer om waardevolle voorzieningen uit te bouwen dan nieuwe voorzieningen te ontwikkelen.

105

Verbindingen

- Schakels en verbindingen initiëren, stimuleren en organiseren. Van belang is ruimte voor professionals die schakels en verbindingen tot stand brengen. Deze kunnen in dienst van de gemeente zijn, maar kunnen ook professionals in het werkveld of bewoners zijn.
- Andere instrumenten: 'vitale coalities' en fysieke en virtuele 'marktplaatsen' voor maatschappelijke organisaties, ondernemers en bewoners.

6. Overige partijen: denk breed en leg verbindingen

Steden en maatschappelijke instellingen, ondernemers en bewoners (groepen) moeten samen optrekken bij het investeren in stedelijkheid. Het is zaak daarbij breed te denken (meerwaarde voor stad, wijk, bewoner en ondernemer), de eigen taak professioneel te doen en verbindingen te leggen.

Van maatschappelijke instellingen mag gevraagd worden zich zowel te richten op een professionele uitvoering van de kerntaak, alsook gericht te zijn op het tot stand brengen van verbindingen. Niet zozeer 'bewaking' van het eigen domein moet de leidraad zijn, maar de inbreng van de eigen taak als onderdeel van een geheel dat de perspectieven van de bewoners verbetert. Verruiming en verbreding van de horizon horen hierbij, zoeken en activeren van coalities ook. Een sleutel-

positie is weggelegd voor scholen, woningcorporaties, huisartsen en de politie: vooral zij kunnen schakelaars en verbinders zijn. Wel moeten zij oppassen dat dit niet ten koste van hun kerntaken gaat. Scholen moeten extra middelen krijgen om deze rol te kunnen vervullen.

Ondernemers kunnen in welbegrepen eigenbelang veel meer investeren in verbindingen met de directe omgeving. Dit bevordert cliëntèle, draagvlak, veiligheid en werving van nieuw personeel in de nabije toekomst. Ervaringen en inzichten kunnen tussen ondernemers meer gebundeld worden (netwerk). Dan kan ook meer uit een clustering gehaald worden voor wijk en stad.

Bewoners en bewonersgroepen moeten omgaan met een grote variëteit aan wensen en mogelijkheden aan de zijde van bewoners. Er zal dus meer in netwerken en het vergroten van netwerken dan in representatieve constellaties gedacht moeten worden. Burgerparticipatie is meer dan 'meedenken'; het is ook initiëren en verantwoordelijkheid nemen. Daarbij moet over bewoners niet alleen in termen van vragers gedacht worden, maar ook van aanbieders en producenten. Het gaat om het ruimte geven aan verschillen en het faciliteren van verbindingen tussen groepen zonder de pretentie van een community.

Literatuur

- Algemeen Dagblad** (2009) 'Kansenflat moet wijkkoon worden', *Algemeen Dagblad*, 22 mei 2009.
- Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties** (2009) *Amsterdamse corporaties investeren 300 miljoen euro in Vogelaarwijken*. Persbericht, 20 februari 2009.
- Architectuur Lokaal** (2008) *Aap, noot, mis. De basis van de brede school*. Stichting Architectuur Lokaal, Amsterdam
- Blauw Research** (2009) *Online thuiswinkel markt groeit 24% ondanks financiële crisis*. Persbericht, 19 maart 2009.
- Broek, A. van den en S. Keuzenkamp** (red.) (2008) *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. SCP, Den Haag.
- Costera Meijer, I.** (2007) *De wereld van West Side. Eindrapportage publieksonderzoek*. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam
- Dammers, E. et al.** (te verschijnen, 2009) *Interetnische contacten in achterstandswijken*. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag/Bilthoven.
- De Volkskrant** (2008) 'Fabriek van goedheid in hartje stad', *de Volkskrant*. 4 december 2008.
- De Volkskrant** (2009) 'Omnizorg verschaft bed, brood, én een carrière', *de Volkskrant*. 24 april 2009.
- Dormans, S., H. van Houtum en A. Lagendijk** (2003) *De verbeelding van de stad; de constructie van de stedelijke identiteit van Arnhem, Groningen. Maastricht en Tilburg*. DGW/NETHUR Partnership 22. NETHUR, Utrecht.
- Engbersen, R. en G. Engbersen** (2008) 'Voorbij de wijk; over oude vragen en nieuwe antwoorden voor de aanpak van na-oorlogse wijken', in: *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*. NICIS, Den Haag.
- G27/KEI** (2009) *Sociaal en fysiek verbonden: het geheim van het hoe*. KEI, Rotterdam.
- Gemeente Amsterdam** (2008) *De Amsterdamse Burgermonitor 2008*. Dienst Onderzoek en Statistiek, Amsterdam.
- Gemeente Apeldoorn** (2008) *Bloemlezing. Evaluatie Internationale Triënnale Apeldoorn 2008*. Apeldoorn.
- Gemeente Den Haag** (2008) *Position paper ParticipatieTOP*. Gemeente Den Haag.
- Gemeente Rotterdam** (2007) *Maatwerk op school, meer leertijd voor kinderen*. Gemeente Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam** (2008) *Eindrapportage D2-project Het Gebeurt in Feijenoord/De brug over*. Deelgemeente Feijenoord, Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam** (2007) *Eindrapportage D2-project Wederzijds profijt Delfshaven*. Deelgemeente Delfshaven, Rotterdam.

- Gielen, A.J.** (2008) *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Uitgeverij Aksant, Amsterdam.
- Graaf, P. van der** (2009) *Out of place? Emotional Ties to the Neighbourhood in Urban Renewal in the Netherlands and the United Kingdom*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Hajer, M.** en A. Reijndorp (2001) *Op zoek naar een nieuw publiek domein: analyse en strategie*. NAI, Rotterdam.
- IJsselgroep** (2008) *Evaluatie educatief programma Triënnale 2008*.
- Jacobs, J.** (1961) *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage Books, New York.
- Jones Lang LaSalle** (2009) *Leegstand winkels in middelgrote steden en 'aanloopstraten' op handen*. Nieuwsbericht, 12 februari 2009.
- KIEM** (2006) *Verslag kennisatelier Gekleurde Buurten*, maart 2006. Nicis Institute, Den Haag.
- Kromwijk, M.** (2009) *Maak van wijkscholen spil van wijkaanpak*. Column op website www.kei-centrum.nl, maart 2009.
- LSA** (2009) 'Niet het hele geheim van het hoe'. In: *LSA Bewoners Berichten* nr. 94, voorjaar 2009.
- Marlet, G.** en C. van Woerkens (2008) *Atlas voor gemeenten 2008*. Stichting Atlas voor gemeenten, Utrecht
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties** (2004) *Samenwerken aan de krachtige stad. Uitwerking van het stelsel Grotestedenbeleid 2004-2009 (GSB III)*. Publieksbrochure. Ministerie van BZK, Den Haag.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap** (2008) *Brief staatssecretaris over segregatieproblematiek*. Den Haag. Kamernummer: 31293 nr. 3.
- Ministeries van OCW en BZK** (2008) *Koplopersconvenant tijdbeleid van 7 tot 7*. Staatscourant 2 juni 2008, nr. 103.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer** (2004) *Van studentenflat tot serviceflat*. Den Haag.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer** (2008) *Stedenbeleid vanaf 2010*. Den Haag. Kamernummer: 31 757 nr. 1.
- Nio, I., A. Reijndorp en W. Veldhuis** (2008) *Atlas Westelijke Tuinsteden Amsterdam. De geplande en de geleefde stad*. Trancity/Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting, Haarlem/Den Haag.
- Oberon Onderzoek en Advies** (2007) *Brede scholen in Nederland. Jaarbericht 2007*. In opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Utrecht.
- Participatieprogramma Triënnale 2008** (2008) *Kleur Apeldoorn Mee*.
- Platvoet, L.** en M. van Poelgeest (2005) *Amsterdam als emancipatiemachine*. Uitgeverij Toth, Amsterdam.

- Regeerakkoord** (2007) *Samen Werken, Samen Leven. Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie*. Den Haag.
- Regioplan** en Ernst & Young (2007) *Midterm review Kansenzones*. Achtergrondrapport. Utrecht.
- Reijndorp**, A. (1998) *Buitenwijk; stedelijkheid op afstand*. NAI Uitgevers, Rotterdam.
- Reijndorp**, A. (2004) *Stadswijk; stedenbouw en dagelijks leven*. NAI Uitgevers, Rotterdam.
- RMO** (2005) *Niet langer met de ruggen naar elkaar: een advies over verbinden*. Den Haag.
- RMO** (2008) *De ontkokering voorbij*. Den Haag.
- RMO** (2009) *De wijk nemen. Een subtiel samenspel van burgers, maatschappelijke organisaties en overheid*. Den Haag.
- Rotmans**, J. (2009) *Ontwikkelen op Zuid!* Evaluatie Pact op Zuid. DRIFT, Rotterdam.
- Rynck**, F. de, et al. (2003) *De eeuw van de stad, over stadsrepublieken en rastersteden*. Witboek. Brussel, Administratie Binnenlandse Aangelegenheden, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- SER** (2007) *Lissabon in de wijk. Het grotestedenbeleid in een nieuwe fase*. Advies 07/04. Den Haag.
- SEV, KEI en het Woonnetwerk** (2008) *De vrijblijvendheid voorbij, sociale stijging in de praktijk*.
- Smit**, V. (te verschijnen, september 2009) 'De buurt als werkplaats', in: *CMV in veelvoud*. SWP, Amsterdam.
- Staffhorst**, B., G. van Velzen, R. Stotijn en M. Bakx (2008a) *Stad en identiteit – inventarisatie van bijzondere maatschappelijke initiatieven in de grote steden op het gebied van collectieve voorzieningen*. Quick-Scan in opdracht van de VROM-raad. Berenschot, Den Haag.
- Staffhorst**, B., G. van Velzen, R. Stotijn en M. Bakx (2008b) *Stad en identiteit – inventarisatie van bijzondere maatschappelijke initiatieven in de grote steden op het gebied van collectieve voorzieningen*. 5 Verdiepingscases in opdracht van de VROM-raad. Berenschot, Den Haag.
- Stipo** (2009) Een nieuw stadslab in Amsterdam. Opening van broedplaats Westerdok. www.stipo.nl.
- Tonkens**, E. (2009) *Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Sun Trancity – deSTADSWIJKstudies, Amsterdam.
- Trouw** (2008) 'De vier grote steden leggen zich neer bij een zwart vmbo', *Trouw*. 18 maart 2008.
- Veldboer**, L. et al. (2008) *Helpt de middenklasse?* Nicis Institute, Den Haag.

- VROM-raad** (1999) *Stad en wijk: verschillen maken kwaliteit*. Advies 013. Den Haag.
- VROM-raad** (2002) *Haasten en onthaasten in de stedelijke herstructurering*. Advies over de herstructurering van stedelijke woonmilieus. Advies 035. Den Haag.
- VROM-raad** (2006) *Stad en stijging, sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Advies 054. Den Haag.
- VROM-raad** (2007) *Tijd voor keuzes. Perspectief op een woningmarkt in balans*. Advies 064. Den Haag.
- VROM-raad** (2009) *Toezicht vergt afstand. Woningcorporaties hebben recht op vreemde ogen*. Den Haag.
- WRR** (2004) *Bewijzen van goede dienstverlening*. Advies 70. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- WRR** (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Advies 72. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- WRR** (2006) *De verzorgingsstaat herwogen: over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Advies 76. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- WRR** (2007) *Identificatie met Nederland*. Advies 79. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Woud**, A. van der (1987) *Het lege land; De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*. Meulenhof, Amsterdam.
- Wouden**, R. van der (2007) *Een nieuwe stedelijke agenda. Overwegingen voor een toekomstig grotestedenbeleid*. RPB, Den Haag.
- Wouden**, R. van der (2006) 'De stad en verder', in: *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006, grote steden in demografisch perspectief*. NIDI, Den Haag.
- Zijderveld**, A.C. (1983) *Steden zonder stedelijkheid; een cultuursociologische studie van een beleidsprobleem*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Zwaard**, J.A. van der (2008) *Het cultureel kapitaal van een afgeschreven straat; Sint-Mariastraat 106-146*. Rotterdam.

Bijlage 1 Ladders van sociale stijging

In zijn advies 'Stad en Stijging' (2006) heeft de VROM-raad vier routes van sociale stijging onderscheiden: wonen, leren, werken en vrije tijd. In dit advies zijn voor het domein wonen zes manieren (treden) omschreven van hoe iemand kan stijgen binnen het wonen. Voor de drie andere domeinen (leren, werken en vrije tijd) zijn de stijgingsroutes uitgewerkt in de publicatie *De Vrijblijvendheid Voorbij* (SEV, KEI, het Woonnetwerk, 2008). Hierbij is vanuit het perspectief van het individu geredeneerd: hoe kan iemand binnen het betreffende domein zijn perspectieven verbeteren; een stap op de maatschappelijke ladder zetten, zie kader.

Stijgingsladders

Wonen

- stap 1: van dakloos naar een dak boven je hoofd
- stap 2: van een illegaal naar een legaal dak boven je hoofd
- stap 3: van begeleid wonen naar zelfstandig wonen
- stap 4: van een minder gewilde huurwoning naar een gewilde huurwoning
- stap 5: van huren naar kopen
- stap 6: naar een levensloopbestendige woning met faciliteiten

Leren

- stap 1: basisvaardigheden verwerven (taal, rekenen, sociale vaardigheden)
- stap 2: startkwalificatie verwerven voor de arbeidsmarkt
- stap 3: een basaal vakdiploma behalen
- stap 4: hogere of uitgebreide kwalificaties behalen
- stap 5: het verwerven van vaardigheden of kennis op latere leeftijd (permanent education)

Werken

- stap 1: onbetaalde arbeid tegen onkostenvergoeding
- stap 2: stage of werkervaringsplaats
- stap 3: gesubsidieerde arbeidsplaats
- stap 4: tijdelijke arbeidsplaats of startend bedrijf
- stap 5: vaste arbeidsplaats of eigen bedrijf

Vrije tijd

stap 1: constructieve activiteiten in plaats van hanggedrag

stap 2: ontwikkeling van basiscondities: respect, discipline, gezonde leefstijl

stap 3a: versterken en verdiepen activiteiten die bij je passen

stap 3b: resultaatgerichte activiteiten op het gebied van recreatie, sport en cultuur en religie;

stap 4a: met andere werken aan de verdere ontwikkeling van je favoriete vrijetijdsbesteding

stap 4b: van je hobby je werk maken.

Bronnen: VROM-raad, 2006; SEV, KEI, Woonnetwerk, 2008

Bijlage 2 Verkenning en externe contacten

Verkenning Berenschot

Aan het begin van het adviestraject heeft adviesbureau Berenschot in opdracht van de VROM-raad een inventarisatie gemaakt van maatschappelijke initiatieven die schakelen en verbinden. Hierna heeft Berenschot door middel van interviews vijf initiatieven verder uitgediept. Dit heeft geresulteerd in twee rapporten: een quick scan en vijf verdiepingscases (Staffhorst, *et al.*, 2008a, 2008b).

Werkbezoeken en presentaties praktijkvoorbeelden

De werkgroep die dit advies heeft voorbereid heeft een aantal projecten bezocht.

Den Haag:	De Haagse Sporttuin Mondial/Chinatown
Apeldoorn:	de Triënnale ROC Aventus Omnizorg/Omniplaza Activerium/Centrum voor Werk en Inkomen CODA Wijk Zevenhuizen

113

Daarnaast zijn verschillende bijeenkomsten bezocht waar maatschappelijke organisaties en bewoners praktijkvoorbeelden presenteerden, onder andere:

- KEI-partnerbijeenkomst, 11 november 2008, Katendrecht/Afrikaanderwijk in Rotterdam
- Buurtalliantie, 27 november 2008, Van Nelle-fabriek, Rotterdam

Expertmeeting Sociaal-economische stijging

De werkgroep heeft op 1 oktober 2008 een expertmeeting georganiseerd in het DaVinci College in Dordrecht. Onderwerp van gesprek was de relatie tussen het arbeidspotentieel in stadswijken en de regionale en stedelijke economie.

Deelnemers aan deze bijeenkomst waren:

Yvonne Bieshaar	directeur Sociale Dienst Drechtsteden
Rob Hagens	adviseur woningcorporatie Woonbron
Max Hoefijzers	voorzitter college van bestuur Da Vinci College Dordrecht
Rogier van der Sande	directeur Programma Impuls, gemeente Dordrecht
Sylvie Schoemaker	voorzitter impulsteam Zorg en Welzijn Dordrecht; voormalig lid raad van bestuur Meavita

Hans Spigt	wethouder Sociale zaken/ Arbeidsmarktbeleid, gemeente Dordrecht
Max Suart	werk- en kansenmakelaar Wielwijk
Theo Willemse	regiomanager ZuidWest, Albert Heijn

Geraadpleegd in de eindfase van het adviestraject

Annet Bertram	gemeentesecretaris gemeente Den Haag
Henk Cornelissen	algemeen directeur LSA
Marien de Langen	directeur-bestuurder MITROS, Utrecht
Olof van de Wal	directeur KEI, kenniscentrum stedelijke vernieuwing

Bijlage 3 Samenstelling VROM-raad

mr. H.M. Meijdam, voorzitter
prof.dr. P.J. Boelhouwer
mevr. drs. C.F. van Dreven
prof.mr. N.S.J. Koeman
prof.dr.ir. J.T. Mommaas
prof.ir. A. Reijndorp
mevr. drs. A.M.J. Rijckenberg
mevr. prof.dr. A.J.M. Roobeek
ir. R.F.C. Stroink
mevr. M.A.J. van der Tas
ir. S. Thijsen
prof.dr. P.P. Tordoir
mevr. drs. P.J.L. Verbugt
dr. W.A.F.G. Vermeend
prof.dr.ir. B.C.J. Zoeteman

Waarnemers

prof.dr. M.A. Hajer, namens het Planbureau voor de Leefomgeving
drs. C.J.J. Eijgenraam, namens het Centraal Planbureau
dr. V. Veldheer, namens het Sociaal en Cultureel Planbureau

Algemeen secretaris

drs. A.F. van de Klundert

Bij dit advies betrokken medewerkers secretariaat

mevr. ir. S.P.L. Kessels (projectleider)
dr. V.J.M. Smit
ir. K. Machielse (detachering vanaf maart 2008 tot mei 2009)
mevr. A.M.H. Bruines

Lijst recent verschenen adviezen

073	juni 2009	Publieke ruimte. Naar een nieuwe balans tussen beeld, belang en beheer
072	juni 2009	Wonen in ruimte en tijd. Een zoektocht naar sociaal-culturele trends in het wonen
071	april 2009	Acupunctuur in de hoofdstructuur: Naar een betere verknoping van verstedelijking en mobiliteit
070	maart 2009	Grond voor kwaliteit. Voorstellen voor verbetering van overheids-regie op (binnen)stedelijke ontwikkeling
069	februari 2009	Briefadvies 'Toezicht vergt afstand. Woningcorporaties hebben recht op vreemde ogen'
068	oktober 2008	Wisselende coalities: naar een effectief regionaal ruimtelijk beleid
067	maart 2008	Briefadvies 'Randstad 2040: verbinden en verknopen'
066	maart 2008	Brussels lof. Handreikingen voor ontwikkeling en implementatie van Europees recht en beleid
065	januari 2008	Een prijs voor elke reis. Een beleidsstrategie voor CO ₂ -reductie in verkeer en vervoer
064	november 2007	Tijd voor keuzes. Perspectief op een woningmarkt in balans
063	augustus 2007	Leerwerklandschappen. Inspiratie voor leren en werken in een wervende omgeving
062	mei 2007	Briefadvies 'Stuur op Mooi Nederland!'
061	mei 2007	Duurzame ontwikkeling van het potentieel van de zee
060	mei 2007	De hype voorbij. Klimaatverandering als structureel ruimtelijk vraagstuk
059	maart 2007	Briefadvies Zuidvleugel
058	januari 2007	Briefadvies Programma-aanpak van de Nota Ruimte
057	november 2006	Slimmer investeren. Advies over het besluitvormingsproces bij strategische Rijksinvesteringen
056	mei 2006	Briefadvies Noordvleugel
055	oktober 2006	Groeten uit Holland, qui è fantastico! Advies over vrije tijd, toerisme en ruimtelijke kwaliteit
054	oktober 2006	Stad en Stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing
053	mei 2006	Werklandschappen: een regionale strategie voor bedrijventerreinen
052	april 2006	Briefadvies Zuiderzeelijn
051	maart 2006	Ruimte geven, ruimte nemen. Voorstellen ter verbetering van de uitvoering van het ruimtelijk beleid
050	januari 2006	Schiphol. Meer markt voor de mainport? Advies in het kader van de evaluatie van het schipholbeleid
049	oktober 2005	Geen dijkbreuk, geen trendbreuk. Advies over Ruimte voor de Rivier PKB deel 1
048	oktober 2005	Milieu en de kunst van het goede leven. Advies voor de Toekomstagenda milieu

